

MAAILMANVALLAN- KUMOUKSEN LIEPEILLÄ

Suomen sotasurmat 1914–22 -projekti

VALTIONEUVOSTON
KANSLIAN
JULKAISUSARJA
4/2004

R i s t o M a r j o m a a

MAAILMANVALLANKUMOUKSEN LIEPEILLÄ

Vertaileva tutkimus Suomen sisällissodan
kansainvälisistä ulottuvuuksista

Risto Marjomaa

ISBN 952-5354-46-6

ISSN 0782-6028

Julkaisija: Valtioneuvoston kanslia

Painotyö: Edita Prima Oy, Helsinki 2004

Julkaisun tilaukset: Kirjasto@vnk.fi p. 1602 2060

Julkaisija VALTIONEUVESTON KANSLIA		KUVAILULEHTI 30.4.2004	
Tekijät (toimielimessä: toimielimen nimi, puheenjohtaja): Risto Marjomaa		Julkaisun laji:	
		Toimeksiantaja: Valtioneuvoston kanslia	
		Toimielimen asettamispäivä: 1.4.1998	
Julkaisun nimi (myös ruotsinkielinen): Maailmanvallankumouksen liepeillä. Vuoden 1918 sotauhrit vertailevasta näkökulmasta (I världsrevolutionens utkant. 1918 års krig ur komparativ synpunkt)			
Julkaisun osat:			
Tiivistelmä Suomessa keväällä 1918 käyty sota muodosti vain osan Euroopassa ensimmäisen maailman-sodan aikana ja seurauksena käydyistä sodista, sisällissodista ja kapinoista. Tutkimus-kirjallisuudessa sitä on kuitenkin harvemmin käsitelty osana tätä laajempaa kokemusta. Tässä teoksessa pyritään valaisemaan Suomessa käydyn sodan tiettyjä piirteitä kansainvälisestä näkökulmasta. Näihin kuuluvat sotajoukkojen rakenne, aseistus ja koulutus, sotilaiden suhde kuolemaan, tappamiseen ja sodan lakeihin, sekä kuolleiden kohtelu. Kansainvälisiä esimerkitapauksia on kolme, Venäjän sisällissota vuosina 1917–20, Saksan vallankumousta seuranneet levottomuudet 1918–20, sekä kaukaisimpana kolme kapinaa Irlannissa vuosina 1916–23. Irlanti on valittu mukaan siksi, että sen kokemukset lähestyvät mittasuhteiltaan edes jossain mielessä Suomen vastaavia, toisin kuin Venäjällä tai edes Saksassa käydyt taistelut. Keskeisenä vertailun kohteena arvioidaan kunkin alueen sotilaiden taustoja ja kokemuksia, sekä erityisesti tappamiseen ja kuolemaan liittyviä tekijöitä. Ensimmäinitulla tarkoitetaan lähin-nä sotilasarvoa, sosiaalista taustaa siviilissä, sekä ikäjakautumaa. Kuolemaa lähestytään arvioimalla kuolintapoja sekä sodassa kuolleiden kohtelua. Tappamista käsitellään lukumäärän sekä käytettyjen keinojen ja välineiden ohella myös ideologiselta ja henkiseltä kannalta. Tällöin nousevat esiin aikakauden kansainväliset sodan lait sekä niiden noudattaminen Suomen oloissa.			
Avainsanat:			
Muut tiedot:			
Sarjan nimi ja numero: Valtioneuvoston kanslian julkaisusarja 4/2004		ISSN: 0782-6028	ISBN: 952-5354-46-6
Kokonaissivumäärä:	Kieli: Fi	Hinta:	Luottamuksellisuus: Julkinen
Jakaja: Kirjasto@vnk.fi p. 160 22060		Kustantaja: Valtioneuvoston kanslia	

Sisällys

Lukijalle	7
Johdanto	9
Maailmansota	11
Suursodasta Venäjän sisällissotaan	12
Vallankumous Saksassa	24
Kamppailu Irlannista	27
Suomen sisällissota	30
Sodan hinta	39
Upseerit ja päälliköt	45
Kaartilaiset ja asevelvolliset	52
Sodan työkalut	61
Lääkintähuolto	66
Sodan lait ja käytäntö	68
Sotarikokset	80
Raakuudet	87
Haudan lepoon	91
Moderni sota saapuu Suomeen	95
ARKISTOLÄHTEET	99
KIRJALLISUUS	99
An English summary	104

Lukijalle

Suomen sotasurmat 1914–22 -projekti julkaisee useita vuoden 1918 sotaa koskevia tutkimuksia, joissa projektin nimitiedoston pohjalta valaistaan surmansa saaneiden Suomen kansalaisten määrällistä esiintymistä, kuolintapoja ja taustoja. Ensimmäistä kertaa käsitellään myös kokonaisvaltaisella tavalla vuoden 1918 sodassa surmansa saaneita ulkomaalaisia, joiden osuus oli noin kymmenesosa kaikista menehtyneistä. Vaikka vuoden 1918 sota useilla tavoilla sivuaa kansainvälistä sodankäyntiä ja politiikkaa, on sitä suomalaisessa tutkimuksessa useimmiten käsitelty kansallisena tapahtumana kapeahkossa mielessä. Näistä syistä sotasurmaprojekti on halunnut kiinnittää asianmukaista huomiota myös vuoden 1918 sodassa esiintyviin yleispäteviin piirteisiin erityisellä tutkimuksella sodan vertailevista ulottuvuuksista.

Risto Marjomaan tutkimus aiheesta on ensimmäinen järjestelmällisiin vertailukohtiin perustuva esitys vuoden 1918 sodasta. Vertailuilmioina toimivat Venäjän sisällissota vuosina 1917–20, kansalaisten aseelliset yhteenotot Saksassa vuosina 1918–20 ja sisäiset sotatapahtumat Irlannissa vuosina 1916–23. Nämä sisällissodat antavat taustavalaistusta Suomen vuoden 1918 sotaan ja selvittävät mitä sotatapahtumissa oli yleistä ja erikoista.

Huhtikuussa 2004

Projektin johtaja

Lars Westerlund

Johdanto

Suomessa keväällä 1918 käyty sota muodosti vain pienen osan Euroopassa ja muualla maailmassa ensimmäisen maailmansodan aikana ja seurauksena käydyistä paikallisista sodista, sisällissodista, kapinoista ja levottomuuksista. Tutkimuskirjallisuudessa sitä on kuitenkin harvemmin käsitelty kansainvälisestä näkökulmasta, osana laajempaa eurooppalaista kokemusta. Seuraavassa pyritään arvioimaan Suomen sotakokemusten tiettyjä piirteitä tästä näkökulmasta. Ensin katetaan sotaan osallistuneiden armeijoiden rakenteellisia tekijöitä, kuten miehistön koostumusta ja koulutusta, käytössä ollutta aseistusta sekä lääkintähuoltoa. Sen jälkeen arvioidaan Suomessa käydyn sodan suhdetta aikakauden käsityksiin kansainvälisistä sodan laeista ja sotaikäyvien osapuolten oikeuksista, sekä näihin liittyvistä rikkomuksista. Lopuksi käsitellään lyhyesti osapuolten suhdetta väkivallan käyttöön, sekä kuolleiden hautausta.

Suomessa käytyä sotaa koskevien tilastotietojen osalta nojautun ensisijaisesti Suomen Sotasurma-projektin keräämään tarkkaan aineistoon. Johtuen yksistään jo käytettävissäni olleen ajan ja resurssien rajallisuudesta, ei samanlaiseen tarkkuuteen valitettavasti ole voitu päästä vertailukohteiden kohdalla. Suomen rajojen ulkopuolella käytyjä sotia lähestytään yksinomaan kirjallisuuden välityksellä, eikä niistä ole aina löydettävissä lainkaan niin yksityiskohtaisia tilastotietoja kuin voisi toivoa. Usein tällaisia tietoja ei edes ole olemassa, sillä vallankumoukset ja suuret mullistukset haittaavat ymmärrettävästi tilastojen kokoamista.

Käsiteltyjä esimerkitapauksia on kolme. Niistä Suomen kannalta kiistatta läheisin on Venäjän Euroopan puoleisissa osissa vuosina 1917–20 käyty massiivinen sisällissota, johon Suomessa käyty sota elimellisesti liittyi. Kyseessä ei itse asiassa varsinaisesti ollut ainoastaan yksi sota, vaan sekava sotien vyyhti, jossa seuraavassa kiinnitetään erityisesti huomiota Ukrainan ja Baltian maiden kokemuksiin. Lisäksi käsitellään Saksan vallankumousta marraskuussa 1918 seuranneita sisäisiä levottomuuksia ja kapinointia, jotka nekin jatkuivat lähes kahden vuoden ajan. Saksan kokemukset muodostavat hyvän vastakohdan Venäjän vallankumoukselle, sillä siellä ei koskaan ajautunut täyteen sisällissotaan ja väkivaltaisuudet jäivät verisyydestään huolimatta lopulta suhteellisen rajatuiksi. Läheisyytensä ja kulttuuristen yhteyksiensä puolesta Saksa muodostaa myös sopivan vertauskohdan Suomelle. Viimeiseksi vertauskohdaksi on valittu kaukaisempi Irlanti, joka irtautui Ison-Britannian vallasta vuosia kestäneen kapinoinnin ja terroritoiminnan jälkeen ja ajautui lopuksi sisällissotaan vuosina 1922–23. Länsieurooppalaisena maana Irlanti oli kulttuurisesti ja yhteiskunnallisesti jo etäämpänä Suomesta, mutta se on valittu mukaan erityisesti kokonsa vuoksi. Toisin kuin Venäjän ja Saksan mahtavat keisarikunnat, oli Irlanti väestömääränsä puolesta jокseenkin Suomen luokkaa ja niinpä se muodostaa tässä suhteessa monikymmenmiljoonaisia imperiumeja helpomman vertailukohteen. Lisäksi Irlannin väkivaltaisuuksista on saatavilla suhteellisen tarkkoja tilastotietoja.

Tilastomateriaalin yleisen puutteellisuuden vuoksi vertailun keskeiseksi kohteeksi nostetaan sotaan osallistuneiden ihmisten taustat ja kokemukset, sekä erityisesti suo-

ranaisesti tappamiseen ja kuolemaan liittyvät tekijät. Ensimmäisillä tarkoitetaan sellaisia tekijöitä kuin sotilasarvoa, sosiaalista taustaa siviilissä, sekä ikä- ja myös sukupuolijakautumaa. Kuolemaa lähestytään arvioimalla kuolintapoja sekä sodassa kuolleiden kohtelua. Tappamista käsitellään lukumääristen arvioiden ja vihollisen surmaamiseen käytettyjen keinojen ohella myös ideologiselta ja henkiseltä kannalta. Tällöin nousevat esiin kansainväliset sodan lait sekä niiden noudattaminen Suomen oloissa. Monet nykyisinkin käytössä olevat käsitykset sotaa käyvien oikeuksista ja sotarikoksista olivat jo tuolloin voimassa, mutta niiden seuraaminen käytännössä ei ollut yleensä lainkaan selvää, kuten ei ole vielääkään. Tässä suhteessa Suomessa käydyn sodan osapuolten toimintaa voi verrata sekä suoraan sopimusten sisältöön että muihin sotiin eri puolilla Eurooppaa. Tällaista vertailua ei tietääkseni ole aikaisemmin yritetty tehdä.

Lopuksi lyhyt huomautus tekstissä käytetyistä sotilaalliseen toimintaan viittaavista käsitteistä. Termien sotilas, sissi ja terroristi kohdalla pyrin noudattamaan kansainvälisten sotaa ja poliittista väkivaltaa koskevien sopimusten mukaisia määritelmiä. Niinpä sotilailla tarkoitetaan itsenäisen valtion, tai selkeästi sellaisen tunnusmerkit täyttävän hallinnon, komennossa olevien sotajoukkoja, joilla on toimiva ja keskitetty komentohierarkia, selkeästi erottuvat univormut, sekä tavoitteenaan vihollisensa voittaminen avoimessa taistelussa. Sissillä tarkoitetaan aseistettuja joukkoja, joilla ei yleensä ole keskitettyä komentohierarkiaa, ja jotka usein pyrkivät välttämään vihollisen kohtaamista taistelussa, paitsi omilla ehdoillaan. Sissienkin on kuitenkin selkeästi erottauduttava sotaa käyväksi osapuoleksi univormuilla, tai muilla vastaavilla tunnuksilla, ja heidän on avoimesti tunnustettava olevansa sotaa käyvä osapuoli. Kolmantena ryhmänä tulevat terroristit ja muut maanalaiset vastarintaryhmät, joilla yleensä on lähes olematon komentohierarkia, ja jotka pyrkivät kaikin tavoin välttämään avoimia yhteenottoja vihollisen kanssa, jopa kätkeytymällä siviiliväestön joukkoon ja kieltämällä osallisuutensa. Valtioiden alaisuudessa toimiessaan tällaisia joukkoja kutsutaan usein sabotööreiksi tai vakoilijoiksi. Yhteistä heille on se, ettei sodan lakien yleensä katsota koskevan heitä, koska he ovat itse jättäytyneet tarkoituksellisesti niiden ulkopuolelle.

Maailmansota

Ensimmäinen maailmansota muodosti taustan myös Suomen sisällissodalle. Laajuudeltaan se oli suurin ja tuhoisin maailmassa siihen mennessä käydyistä sodista. Ensimmäistä kertaa teollistuneiden yhteiskuntien koko tuotantokapasiteetti valjastettiin totaalisen sodan tarpeisiin. Taloudellisten ja inhimillisten tuhojen lisäksi sota vaikutti lähes maailmanlaajuisesti ja usein hyvin perustavalla tavalla ihmisten sosiaalisiin suhteisiin, heidän ajattelutapoihinsa ja ylipäänsä lähes kaikkien yhteiskuntien rakenteessa. Seurauksiltaan ensimmäinen maailmansota oli käännekohta ihmiskunnan historiassa tavalla, johon vain harva, jos mikään muu sota on pystynyt.

Luotettavimpien arvioiden mukaan maailmansodassa menetti henkensä 9 500 000–11 500 000 sotilasta. Kuolleiden siviilien määrä nousee myös runsaaseen kuuteen miljoonaan, joskin siviiliuhrien laskutavat vaihtelevat eikä sodan vuoksi kuolleiden osuutta ole helppo määrittää. Joka tapauksessa luku lienee pienempi kuin kuolleiden sotilaiden määrä, toisin kuin myöhemmin 1900-luvulla käydyissä sodissa on ollut tapana. Toisaalta on syytä muistaa, että sotaa käytiin asevelvollisten voimin, joten kuolleet sotilaatkaan eivät olleet mitään sodan ammattilaisia, vaan pikemminkin siviilejä univormussa.¹

Kaikkiaan maailmasotaan osallistui karkeiden arvioiden mukaan 66–90 miljoonaa sotilasta. Kuolleiden osuus sotilaiden kokonaismäärästä olisi näin ollen yli 10 prosenttia, tai noin yksi prosentti sotaikäyväiden maiden kokonaismäärästä. Tämäkään ei vielä riitä kattamaan sodan inhimillisiä kokonaistappioita. Kymmenet tuhannet vakavasti haavoittuneet kuolivat vammoihinsa vielä sodan päättymisen jälkeen, joskus vasta vuosien päästä. Sama koski myös vaarallisiin tauteihin sairastuneita. Lisäksi miljoonat vammautuivat tai sairastuivat pysyvästi, joko ruumiillisesti tai henkisesti.²

Suomen kannalta tärkeimmät maailmansotaan osallistuneet suurvallat olivat Venäjä ja Saksa. Suomi oli vuoteen 1917 asti suuriruhtinaskuntana osana Venäjän keisarikuntaa ja Saksa puolestaan vastasi maanpakoon lähteneiden suomalaisten vapaaehtoisten koulutuksesta ja osallistui myöhemmin suoraan Suomen sisällissotaan sen ratkaisuvaiheessa. Venäjän armeijassa palveli virallisten laskujen mukaan vähintään 15 300 000 miestä maailmansodan aikana, näistä yhtäaikaisesti rintamalla tosin vain vajaa seitsemän miljoonaa. Tämä oli enemmän kuin missään muussa sotaikäyvässä maassa ja vastasi lähes kymmentä prosenttia valtakunnan 167 miljoonasta asukkaasta. Suomen oma armeija oli lakkautettu jo 1901, eikä suuriruhtinaskunta ollut velvollinen lähettämään miehiä Venäjän keisarilliseen armeijaan. Niinpä

¹ Ferguson, 1999, s. 294–303 ja 436, Gray, 1991, s. 288 ja 292. Kiinassa vuosina 1850–64 käyty sisällissota, niin sanottu Taiping-kapina, saattoi johtaa jopa 25 miljoonan ihmisen kuolemaan, mutta maailmanlaajuisilta vaikutuksiltaan se oli ensimmäistä maailmansotaa paikallisempi. Yu, 2002, s. 135.

² Ferguson, 1999, s. 294–299, Gray, 1991, s. 288. Maailmansodalla ei kaikesta huolimatta ollut merkittävää vaikutusta maailman väkiluvun kehitykseen. Ferguson, 1999, s. 436–437. Vertauksen vuoksi on syytä mainita, että yksistään Espanjan tauti tappoi runsaan puolen vuoden aikana syksystä 1918 kevääseen 1919 ainakin 20–30 miljoonaa ihmistä. Gray, 1991, s. 292 ja O’Connell, 1990, s. 242.

suomalaiset selvisivät onnekaasti joutumasta suurissa määrin osallistumaan maailmansodan taisteluihin.³

Venäjän osuus ensimmäisessä maailmansodassa päättyi maaliskuussa 1918 maassa edellisenä syksynä vallan kaapanneiden bolševikkien alistuessa tappiolliseen rauhaan keskusvaltojen kanssa. Siihen mennessä Venäjä oli menettänyt kuolleina arviolta noin 1 600 000–1 800 000 sotilasta suoraan maailmansotaan liittyvien sotatoimien seurauksena. Kuolleiden osuus palveluksessa olleiden sotilaiden kokonaismäärästä nousi näin vähintään 11:een prosenttiin. Lisäksi ehkä miljooniin nouseva määrä siviilejä oli kuollut vihollismiehityksen, puutteen ja nälän takia.⁴

Saksan keisarikunnan armeijassa palveli maailmansodan aikana 13 250 000 sotilasta, eli peräti noin 20 prosenttia maan 67 500 000 asukkaasta. Sotilaista arviolta 1 800 000–2 000 000 kuoli eri rintamilla sodan seurauksena haavoihinsa tai tauteihin. Kuolleiden suhteellinen osuus nousi siis jopa 15:een prosenttiin kaikista sotaan osallistuneista, tai kolmeen prosenttiin Saksan kokonaisväkiluvusta. Lisäksi Saksan rannikoiden laivastosaarron seurauksena arvioidaan 420 000–800 000:n siviilin kuolleen nälkään ja tauteihin.⁵

Venäjä ja Saksa kärsivät ihmishengissä mitattuina maailmansodan suurimmat tappiot, joskin myös Itävalta-Unkari, Ranska sekä Brittiläinen imperiumi päätyivät nekin siviiliuhrit mukaan lukien miljoonaluokan tappioihin. Vaikka sodan kannalta ratkaisevat taistelut käytiinkin lopulta lännessä, kuoli itärintamalla kaikkiaan enemmän sotilaita. Lisäksi siviilien kärsimykset Itä- ja Keski-Euroopassa olivat pahempia, kuin lännessä, jossa Iso-Britannian laivasto piti meritiet avoinna muualta maailmasta tuotaville ruokatarpeille ja raaka-aineille.⁶

Suursodasta Venäjän sisällissotaan

Edellä mainittujen lukujen valossa Venäjä näyttäisi selvinneen maailmansodasta suhteellisesti vähäisemmin inhimillisin menetyksin kuin Saksa. Arvio on kuitenkin pettävä, sillä suursodan päättyminen ei suinkaan merkinnyt rauhan paluuta Eurooppaan. Aseelliset levottomuudet, vallankumoukset, kapinat ja jopa valtioiden väliset sodat jatkuivat eri puolilla mannerta ja sen lähialueilla pitkälle 1920-luvulle. Tärkein ja ihmishengissä laskettuna tuhoisin näistä sodista oli Venäjällä keisarivallan luhistu-

³ Keisarillisessa armeijassa palveli maailmansodan aikana varsinaisten venäläisten lisäksi arviolta kolme ja puoli miljoonaa ukrainalaista, 1 200 000 valkovenäläistä, 600 000–650 000 puolalaista, 400 000 juutalaista, 250 000 liettualaista, 180 000 latvialaista ja 100 000 virolaista. Wildman, 1980, s. 95 ja 103–104. Eri lähteissä armeijaan kutsuttujen kokonaismäärä vaihtelee 12–19 miljoonan välillä. Gray, 1991, s. 288 ja 292 ja Wollenberg, 1978, s. 4–5. Värvättyjen asenteista sotaan lähtöön katso mm. Wildman, 1980, s. 76–82.

⁴ Arviot sodassa haavoittuneista vaihtelevat 1 500 000–5 000 000 välillä riippuen siitä kenet laskeetaan lukuun mukaan. Vihollisen vangiksi jäi niin ikään laskentatavasta riippuen 2 400 000–3 500 000 sotilasta. Ferguson, 1999, s. 295–296 ja 299, Gray, 1991, s. 288, Wildman, 1980, s. 95–96 ja Wollenberg, 1978, s. 6.

mista lyhyen välivaiheen jälkeen seurannut sisällissota. Varsinaisesti kyseessä ei ollut edes yksi yksittäinen sota, vaan mahtavan imperiumin hajoamisesta seurannut sekava sotien sarja, johon myös Suomen sisällissota liittyi.⁷

Bolševikkien kaapatessa marraskuussa 1917 vallan Venäjän väliaikaiselta hallitukselta valtakunnan keskushallinto ja sitä ylläpitävä väkivaltakoneisto olivat romahduksen partaalla. Armeija oli hajoamistilassa. Rintamilla laskettiin olevan enää korkeintaan pari miljoonaa miestä, joiden taistelukunto oli kyseenalainen. Niinpä neuvostohallitus solmi joulukuussa keskusvaltojen, eli Saksan ja sen liittolaisten, kanssa aselevon ja ryhtyi kansalle antamiensa lupausten mukaisesti kotiuttamaan sotilaita. Vakinaisen armeijan päätettiin samalla lakkauttaa kokonaisuudessaan, sillä vahvaa sotailaitosta ei enää uskottu tarvitsevan vallankumouksen levitessä vapaaehtoisten voimin.⁸

Alkuvaiheessa bolševikkien käytössä oli vain joitakin sille uskollisia entisen armeijan yksiköitä. Niihin kuuluivat erityisesti latvialaiset eliittirykmentit sekä Itämeren laivaston merisotilaat, joista pääosa oli sijoitettu Helsinkiin ja Kronstedtiin. Sekä rintamilla että selustan varuskuntajoukkojen parissa oli muodostettu sotilashierarkian höltyessä sotilasneuvostoja, joista monet tukivat bolševikkeja. Näin oli laita myös Suomeen sijoitetun 42. armeijakunnan keskuudessa. Vakinaisten armeijan yksiköiden ohella uudet vallanpitäjät nojasivat punakaartien tukeen. Se koostui sekalaisesta joukosta työläisten ja sotilaiden neuvostojen vallankumouspataljoonia, joiden käyttökelpoisuus ja jopa uskollisuus oli häilyvää. Kaikkiaan neuvostojohdolla ei aluksi ollut käytettävissään kuin parikymmentätuhatta miestä edes pääkaupunki Petrogradin (Pietari) puolustamiseen. Näin vähäisin voimin bolševikit eivät kyenneet pitämään valtakuntaa hallinnassaan ja uuden hallituksen sotilaallisen heikkouden seuraukset näkyivätkin pian.⁹

Vallan päätyminen keskuksessa bolševikeille sai reuna-alueiden nationalistiset piirit, niin konservatiivit kuin vasemmistolaisetkin, kiirehtimään itsenäisyyspyrkimyksiään. Puolan irrottaminen Venäjästä oli edennyt jo pitkälle saksalaisten miehitysjoukkojen valvonnassa. Ukrainan sotilas- ja työläisneuvostot kävivät Kiovassa sekavia katu- taisteluita vanhaa valtaa tukevia valkoisia vastaan. Vaikka jälkimmäiset jäivätkin lopulta tappiolle, valtaan eivät täällä nousseet bolševikkien tukijat, vaan Ukrainalle autonomiaa tavoitellut vasemmistohenkinen kansalliskokous. Sekään ei kuitenkaan saanut

⁵ Arviot vangiksi jääneiden saksalaisten määrästä vaihtelevat 600 000–1 100 000 välillä. Haavoittuneita oli yli neljä miljoonaa, joista 2 700 000 sai pysyviä vammoja ja 800 000 päätyi työkyvyttömyyseläkkeelle. Ferguson, 1999, s. 295–296, 299 ja 437, Glover, 2001, s. 64–68, Gray, 1991, s. 288 ja Wollenberg, 1978, s. 5.

⁶ Katso esim. Gray, 1991, s. 288.

⁷ Venäjän vallankumouksesta ja reunavaltioiden itsenäistymisestä katso mm. von Rauch, 1967, s. 80–119. Katso myös mm. Ferguson, 1999, s. 389–394.

⁸ Katso esim. Gray, 1991, s. 102, Luntinen, 1997, s. 366–369, ja Wildman, 1987, s. 379–405.

⁹ Carr, 1971, s. 70–71, Luntinen, 1997, s. 362–363 ja 366–371, von Rauch, 1967, s. 100 ja Wildman, 1987, s. 284–307.

asemaansa vakiinnutettua edes kaikkialla pääkaupungin alueella. Vastaavanlaisia levottomuuksia esiintyi myös Baltiassa ja muualla laajan valtakunnan alueella.¹⁰

Ensimmäisenä itsenäisyysjulistuksen ehti kuitenkin antamaan Suomen autonominen suuriruhtinaskunta. Neuvostohallituksella ei ollut rintamajoukkojen hajottua luotettavia joukkoja käytettäväksi suomalaisia separatisteja vastaan, varsinkin kun väkivallan käyttö olisi täällä helposti voinut johtaa Saksan väliintuloon. Muun muassa näistä syistä bolševikkijohto kiirehti suostumaan Suomen itsenäistymiseen. Samalla valmistauduttiin tukemaan oletettua tulevaa vallankumousta Suomessa siinä toivossa, että se lopulta palauttaisi maan neuvostovallan yhteyteen.¹¹

Bolševikit ymmärsivät pian virheensä uskoessaan tulevansa toimeen ilman järjestäytyneitä sotajoukkoja ja joulukuussa 1917 perustettiin uusi vapaaehtoisuuteen perustuva sotalaitos, tulevan puna-armeijan ydin. Uuden vallankumouksellisen kärkijoukon tuli erota kaikista aiemmista armeijoista luopumalla hierarkkisista sotilasarvoista ja korvaamalla ne toverillisella yhteishengellä. Puna-armeijaan liittyi alusta asti myös entisen keisarillisen armeijan upseereita, mutta keskimäärin sen johtoporras oli varsin kokematon väkeä, mikä haittasi suuresti armeijan tehokasta organisointia.¹²

Samanlaisia yrityksiä uusien armeijoiden luomiseksi tehtiin eri puolilla murenevaa valtakuntaa poliittisten ryhmien pyrkiessä vahvistamaan valtaansa ottamalla paikallinen väkivaltakoneisto haltuunsa. Kaukasuksen suunnalla vanhan vallan tukijat kokosivat omia joukkojaan neuvostojohdtoa vastaan. Valkoisilla oli kyllä tukenaan yllin kyllin entisen armeijan korkeita esikuntaupseereita tätä työtä varten, mutta heiltä puuttui kansanjoukkojen tuki miehistön värväämiseksi. Kasakoiden ohella valkoisten riveissä olevista sotilaista oli alkuvaiheessa jopa yli puolella ollut upseerin asema vanhassa armeijassa.¹³

Vaikka Ukrainan kansalliskokous tavoitteli yhä virallisesti vain autonomiaa yhtenäisen valtakunnan osana, alkoi sekin koota omaa sotaväkeään entisen armeijan ukrainalaisista rintamajoukoista kootuista vapaaehtoisista. Välit neuvostojohdtoon kiristyi-
vät bolševikkien tukiessa yhä Ukrainan sotilas- ja työläisneuvostoja, jotka olivat vuoden loppuun mennessä avoimessa sisällissodassa kansalliskokouksen joukkoja vastaan. Suomessa kansallisin voimin muodostetut punakaartit ja suojeluskunnat kilpailivat Venäjän sotaväen jättämän sotilaallisen valtatyhjiön täyttämisestä, joskin tois-
taiseksi vielä ilman avoimia yhteenottoja.¹⁴

¹⁰ Katso esim. Silvano, 1919, s. 170–174, "Soviet Ukraine", 1969, s. 118–119, "The Ukraine", 1920, s. 33–37.

¹¹ Suomen itsenäisyyden tunnustamisesta katso mm. Holodkovskii, 1975, Jussila, 1979, Luntinen, 1997, s. 361–366, Polvinen, 1987, Rinta-Tassi, 1989 ja Vihavainen, 1990. Vaikka kotiutettavaa venäläistä sotaväkeä olikin Suomessa huomattavia määriä aina maaliskuun 1918 alkuun asti, se ei enää juuri osallistunut järjestyksen ylläpitoon maassa. Vihavainen, 1990, s. 262–267.

¹² Puna-armeijan perustamisesta katso mm. Carr, 1971, s. 71–75 ja Wollenberg, 1978, s. 16–28 ja 41–42.

¹³ Borys, 1960, s. 176–179, Lincoln, 1989, s. 304–306, Mawdsley, 1987, s. 16–22 ja 24–26, White, 1994, s. 199–200 ja Wollenberg, 1978, s. 80–85.

¹⁴ Mladenovic, 1966, s. 274–275, Silvano, 1919, s. 173–174, "Soviet Ukraine", 1969, s. 119–121, "The Ukraine", 1920, s. 36–37. Ukrainan kansallismielisten armeijan kehityksestä katso esim. "Encyclopedia", 1993, Vol. 5, s. 115–118, Pidhainy, 1966, s. 274–275 ja 424–426.

Nuoria vapaaehtoisia värväytymässä puna-armeijaan Moskovassa alkuvuodesta 1918.

Alkuvaikeuksien jälkeen neuvostohallitus osoittautui pian kilpailijoitaan tehokkaammaksi armeijan kokoamisessa. Tammikuussa 1918 punaiset saivat helposti yliotteen vain joidenkin tuhansien miehen vahvuiseksi jääneistä valkoisten joukoista Etelä-Venäjällä. Vastavallankumoukselliset lyötiin hajalleen ja heidän joukkojensa rippeet pakenivat Kaukasukselle. Ukrainan neuvostojen avuksi lähetettiin myös apujoukkoja kansalliskokouksen vielä alkutekijöissään ollutta, parinkymmenen tuhannen miehen armeijaa vastaan. Ukrainan kansallismielisten sotaponnistuksia haittasivat lisäksi teollisuuskeskuksissa nousseet neuvostojen tukemat kapinat ja tammikuun lopussa punaiset valloittivat ankarien taisteluiden jälkeen Kiovan. Kansalliskokous antoi itsenäisyysjulistuksensa vain muutamaa päivää ennen kuin se joutui pakenemaan pääkaupungista.¹⁵

Samoihin aikoihin puhkesi myös Suomessa sisällissota punakaartien ja suojeluskuntien kesken. Maan hallituksen päädyttyä julistamaan suojeluskunnat virallisen sotalaitoksen pohjaksi, punakaartit kaappasivat Helsingissä ja joillakin muilla paikkakunnilla vallan käsiinsä. Hallitus vetäytyi Vaasaan ja ryhtyi siellä kokoamaan omaa armeijansa. Neuvostohallitus tarjosi punaisille aseapua ja moraalista tukea, mutta sillä ei vieläkään ollut lähettää joukkoja vallankumouksellisten tueksi. Lisäksi bolševikit varoivat yhä horjuttamasta Saksan kanssa tehtyä aselepoa. Aluksi tämäkin näytti kuitenkin riittävän ja Suomessa yhä olevista venäläisistä joukoista värväämiensä vapaaehtoisien tuella punakaartit miehittivät nopeasti suurimman osan maan eteläosaa.¹⁶

Maailmanvallankumouksen leviäminen pysähtyi tässä vaiheessa Saksan sotilaalliseen mahtiin. Neuvostohallituksen kieltäydyttyä paikallaan junnaavissa rauhanneuvotteluissa keskusvaltojen laajoista aluevaatimuksista aloittivat ne helmikuussa 1918 uudestaan hyökkäyksen itään. Huolimatta menestyksestään valkoisia ja Ukrainan kansallismielisiä vastaan ei vastaperustetusta puna-armeijasta ollut vastusta keskusvaltojen ammattitaitoisille ja hyvin varustetuille joukoille. Hyökkääjät etenivät syvälle Ukrainaan, Valko-Venäjälle ja Baltiaan uhaten pian jo Petrogradia. Maaliskuun alussa bolševikkien oli taivuttava Brest-Litovskin nöyryyttäviin rauhanehtoihin, joissa Venäjä luopui laajoista alueista lännessä.¹⁷

Huolimatta rauhansopimuksesta taistelut eivät päättyneet kaikkialla. Pohjoisessa neuvostohallituksen oli Saksan painostuksesta luovuttava auttamasta vallankumouksellisia Suomessa. Huhtikuun alussa saksalaiset nousivat maihin Hangossa ja auttoivat paikalliset valkoiset nopeasti voittoon ilman ulkopuolista tukea jääneistä punaisista. Samankaltainen ilmiö toistui myös etelässä. Keskusvallat tekivät erillisrauhan ukrainalaisten kansallismielisten kanssa ja kieltäytyivät tunnustamasta neuvostohallituksen valtaa Ukrainassa. Tämän jälkeen ne auttoivat nationalistit voittoon paikallisista neuvostoista, joita Venäjän bolševikihallitus ei uskaltanut tukea liian avoimesti.

¹⁵ Borys, 1960, s. 176–179, Lincoln, 1989, s. 304–306, Mawdsley, 1987, s. 16–22 ja 24–26, Silvan-to, 1919, s. 170–178, "Soviet Ukraine", 1969, s. 121–122, "The Ukraine", 1920, s. 37–38, White, 1994, s. 199–200 ja Wollenberg, 1978, s. 80–85.

¹⁶ Suomen sisällissodasta katso mm. Lappalainen I–II, 1981 ja Ylikangas, 1993.

¹⁷ Katso mm. Borys, 1960, s. 183–187, Fedysbyn, 1971, s. 60–104, Lincoln, 1989, s. 306–313, Mawdsley, 1987, s. 31–37 ja Wollenberg, 1978, s. 7–16 ja 85–87.

Lopuksi vasemmistohenkinen nationalistihallitus syrjäytettiin huhtikuussa vallankaappauksella ja korvattiin keskusvalloille mieleisemmällä johdolla. Saksa oli näin lyhyessä ajassa auttanut perustamaan kaksi siitä riippuvaista valtiota Venäjän keisarikunnan entisille alueille.¹⁸

Vaikeuksien kasvaessa neuvostohallitus kiirehti puna-armeijan vahvistamista ja palautti huhtikuussa asevelvollisuuden. Riveihin värvättiin erityisesti nuoria työläisiä ja entisiä sotilaita tarjoamalla ruokaa ja varmaa palkanmaksua. Näin saatiin pian aseisiin 300 000–450 000 miestä. Myös vanha sotilaallinen hierarkia upseeriarvoineen otettiin uudestaan käyttöön ja entisiä keisarillisia upseereita ryhdyttiin kasvavassa määrin käyttämään asiantuntijoina armeijan organisoinnissa. Lyhyen välivaiheen jälkeen bolševikit olivat hyvää vauhtia palaamassa modernin länsimaisen sotalaitoksen muotoihin.¹⁹

Neuvostovallan viholliset vahvistuivat myös. Kaukasuksella ja Keski-Aasiassa muodostettiin omia separatistisia liikkeitä, minkä lisäksi talvella tappion kärsineet valkoiset kokosivat etelässä uudestaan joukkojaan. Tukea he saivat sekä bolševikkeja vastaan kääntyneiltä länsiliittoutuneilta, että myös saksalaisilta, jotka pyrkivät mahdollisuuksien mukaan estämään uuden yhtenäisen uhan syntyä idässä. Avun turvin valkoiset värväsivät Etelä-Venäjällä riveihinsä kymmeniä tuhansia uusia sotilaita, minkä lisäksi osa kasakoista tuki yhä heitä. Siperiassa perustettiin toinen valkoinen armeija, jonka ytimenä oli keskusvalloilta otetuista slaavisukuisista sotavangeista koottu ns. Tšekkilegioona, vahvuudeltaan vajaat 40 000 miestä. Vaikka valkoisten taustavoimana olikin eripurainen joukko bolševikkien vastustajia rojalisteista aina sosialistivallankumouksellisiin asti, onnistuivat ne syyskuussa jopa luomaan muodollisesti yhtenäisen hallituksen taistelunsa tueksi.²⁰

Valkoisten ja separatistien lisäksi bolševikkeja ahdisti joukko muitakin vihollisia, niin vanhoja kuin uusia. Rauhansopimuksesta huolimatta Saksa piti laajoja alueita miehitettyinä ja pakotti neuvostohallituksen heinäkuussa lisäämään myös Baltian maat luovutettuihin alueisiin.²¹ Samalla saksalaiset kohtelivat Ukrainaa kuin miehitettyä aluetta yrittäen toimittaa sieltä mahdollisimman paljon viljaa horjuvan kotirintamansa tueksi. Seurauksena olivat laajat talonpoikaiskapinat ja sissisotaa käyvien talonpoikaisarmeijoiden synty. Osa niistä tuki bolševikkeja Ukrainan saksalaismielistä hallitusta vastaan, mutta merkittävimmät sissipäälliköistä ajoivat aivan omaa linjaansa asettuen seuraavien vuosien aikana tukemaan milloin mitäkin osapuolta aina tarpeidensa mukaisesti.²²

¹⁸ Ukrainan tilanteesta katso mm. Borys, 1960, s. 187–195, Fedyshyn, 1971, s. 105–157, Krupnyckyj, 1939, s. 289–291, Silvanto, 1919, s. 178–182, "The Ukraine", 1920, s. 37–39.

¹⁹ Carr, 1971, s. 75–77, Lincoln, 1989, s. 82–84, von Rauch, 1967, s. 100–101, White, 1994, s. 198 ja Wollenberg, 1978, s. 42–43.

²⁰ Lincoln, 1989, s. 77–102, Mawdsley, 1987, s. 46–49, 56–59 ja 92–104 ja White, 1994, s. 194–195 ja 200–201.

²¹ Alunperin Saksa vaati vain Liettuaa.

²² Fedyshyn, 1971, s. 158–194, Krupnyckyj, 1939, s. 292–293, "Ukraine", 1920, s. 38–39.

Puna-armeijan värväysjuliste. Lipussa lukee: "Eläköön proletariaatin yleinen asevelvollisuus".

Etelässä turkkilaiset käyttivät hyväkseen Venäjän mahdin sortumista Kaukasuksella ja pohjoisessa tekivät erinäiset suomalaiset vapaaehtoisjoukot omia sotaretkiään Itä-Karjalaan vaikka Suomi pysyttelikin virallisesti puolueettomana Venäjällä käytävässä sodassa. Myös länsiliittoutuneet sotkeutuivat kasvavassa määrin Venäjän tilanteeseen kantaen huolta maan satamiin kootuista suurista asevarastoista sekä Kaukasuksen öljykentistä. Kumpienkaan ei haluttu joutuvan saksalaisten eikä näistä riippuvaisina pidettyjen bolševikkien käsiin. Ensimmäiset brittijoukot saapuivat Murmanskiin maaliskuussa auttaen siellä perustettua vielä yhtä valkoista armeijaa. Lisäksi vuoden loppuun mennessä oli Siperian valkoisten tueksi saapunut 90.000 japanilaista, englantilaista, ranskalaista, italialaista ja yhdysvaltalaisia sotilasta.²³

Ulkoisten uhkien ohella neuvostojohtoa ahdistivat vallankumouksen sisäiset ongelmat. Poliittisen, sotilaallisen ja taloudellisen tilanteen kiristyessä bolševikit syrjäyttivät yksitellen kansankongressista muut vallankumoukseen osallistuneet vasemmistopuolueet syyttäen niitä vehkeilystä valtiota vastaan. Viimeisiksi jääneet vasemmistososialistivallankumoukselliset nousivat heinäkuussa 1918 kapinaan. Se kukistettiin vaivoin ja verisesti, mutta vaikka bolševikit saivatkin nyt hallita yksin, täytyi heidän jatkossa taistella ulkoisten vihollisten ohella myös maan alle siirtyneiden entisten tovereidensa terrorismia vastaan.²⁴

Sisällissota oli muuttamassa luonnettaan. Oltuaan alunperin hajanaisten vapaaehtoiskaartien välienselvittelyä merkittävien keskusten hallinnasta sitä kävivät nyt alati kasvavat ja paremmin järjestäytyneet armeijat enemmän tai vähemmän väkisin värvättyjen sotilaiden voimalla. Selkeintä esimerkkiä tästä muutoksesta edusti puna-armeija itse. Kesän mittaan sen kuria kiristettiin aiempien toverihenkisten ihanteiden kustannuksella. Joukko-osastojen vallankumousneuvostot lakkautettiin ja niiden sijaan perustettiin komissaarien virka ylläpitämään puolueen valvontaa. Kymmeniä tuhansia entisen keisarillisen armeijan työttömäksi jääneitä upseereita värvättiin sotilaskouluttajiksi ja armeijan johtotehtäviin. Vuoden loppuun mennessä riveissä oli jo 600 000 miestä, joskin osin vain nimellisesti. Vanhalta armeijalta jääneiden asevarastojen ehdyttyä bolševikit kärsivät kasvavasta asepulasta ja pystyivät parhaimmillaankin aseistamaan ehkä vain neljänneksen joukoistaan kivääreillä. Loput saivat toimia erilaisissa avustavissa rooleissa rintamalla ja sen takana.²⁵

Sota oli saanut myös uusia muotoja. Varsinaisten järjestäytyneiden armeijoiden välillä käytyjen taistelujen ohella sissisota ja terrorismi olivat nousseet merkittävään rooliin. Ukrainalaisten talonpoikien ja entisten työläis- ja sotilasneuvostojen jäänteiden ohella sissisotaa käytiin myös Siperiassa ja muualla missä paikallisten vallanpitäjien ote ei ollut kovin vahva. Sosialistivallankumoukselliset osoittautuivat pian terrorisodan asiantuntijoiksi ja salamurhia, pommiräjäytyksiä ja sabotaasia käytettiin myös laajalti saksalaismiehittäjiä vastaan, erityisesti Ukrainassa. Uusien sodankäyntimuotojen

²³ Lincoln, 1989, s. 95–99, 176–187 ja 270–277, Mawdsley, 1987, s. 49–55 ja White, 1994, s. 202–203. Itä-Karjalan retkistä katso mm. Roselius, 2002.

²⁴ Lincoln, 1989, s. 117–130, 141–146 ja 155–162 ja White, 1994, s. 196–197.

²⁵ Mawdsley, 1987, s. 59–63 ja 66–68, von Rauch, 1967, s. 100–101 ja Wollenberg, 1978, s. 43–46.

myötä sisällissota oli muuttumassa armottomammaksi ja verisemmäksi katkeruuden kasvaessa joka puolella.

Keskusvaltojen tappio syksyllä 1918 käänsi tilanteen Venäjällä äkisti päälaelleen. Tähän mennessä tiukimmassa sotilaallisessa valvonnassa olleet Saksan ja Itävalta-Unkarin miehitysalueet jäivät nyt lähes täydelliseen valtatyhjiöön miehittäjien vetäytyessä. Valko-Venäjän ja Baltian separatistit kiirehtivät seuraamaan Puolan, Ukrainan ja Suomen esimerkkiä julistautumalla itsenäisiksi, mutta heillä ei ollut asettaa julistuksensa tueksi minkäänlaista järjestäytynyttä sotakoneistoa. Bolševikit katsoivat uuden tilaisuuden koittaneen maailmanvallankumouksen levittämiseen. Neuvostohallitus julisti marraskuussa Brest-Litovskin sopimuksen mitättömäksi ja katkaisi saksalaisten painostuksesta käymänsä rauhanneuvottelut Ukrainan kanssa. Kaikki idästä ja etelästä liikenevät joukot määrättiin kiireesti etenemään länteen levittämään neuvostovaltaa uusille alueille.

Valkoisten kasvavan painostuksen vuoksi tehtävään puna-armeija pystyi aluksi irtottamaan uuteen tehtävään vain noin 50.000 miestä, mikä oli mitättömän vähän suhteutettuna kohteena olevien alueiden valtavaan kokoon. Sekin näytti kuitenkin aluksi riittävän vastarinnan olemattomuuden vuoksi. Baltiassa bolševikkeja vastassa oli vain vähäisiä saksalaisten jättämiä jälkijoukkoja, sekä uusien kansallisten hallitusten nopeasti kokoamia, lähes kouluttamattomia ja heikosti aseistettuja vapaaehtoisia. Edes Riian kokoista miljoonakaupunkia ei ollut puolustamassa kuin joitakin satoja vapaaehtoisia. Pääosa Latviaa ja Liettuaa valloitettiin muutamassa kuukaudessa ja niihin perustettiin neuvostohallitukset kokoamaan omaa vapaaehtoisarmeijaansa punaisten tueksi. Valko-Venäjän suhteellisen harvalukuisten nationalistien haaveet tukahdutettiin alkuunsa. Vain Virossa kansallismielisten joukot onnistuivat vaivoin pysäyttämään maahantunkeutujat ennen kuin nämä olivat päässeet syvälle maahan.²⁶

Ukrainassa oli syksyllä saatettu voimaan asevelvollisuus, mutta saksalaismiehityksen ja sisäisten levottomuuksien oloissa kansallismielinen armeija oli jäänyt pieneksi ja huonosti koulutetuksi. Keskusvaltojen joukkojen vetäytyessä Ukrainasta siellä käytiin lyhyt sota kansallismielisten kesken ja voitolle pääsivät keväällä syrjäytetyt vasemmistonationalistit. Uusi hallitus pyrki kiireesti neuvotteluihin Venäjän neuvostojohdon kanssa, mutta tammikuussa 1919 puna-armeijan eteläinen rintama uusi vuoden takaisen suurhyökkäyksensä ja valloitti Kiovan helmikuun alussa, lähes täsmälleen vuosi edellisen kerran jälkeen. Tälläkin kertaa kansallismielisten sotaponnisteluja haittasi suuresti bolševikkien tueksi nousseet paikalliset kapinat ja talonpoikaississit. Huhtikuussa puna-armeijan joukot olivat jo edenneet koko Ukrainan lävitse ja valmistelivat etenemistä Unkariin siellä nousseen kommunistivallan avuksi.²⁷

²⁶ Mawdsley, 1987, s. 115–120, von Hehn, 1977, s. 4–5 ja 10–13 ja von Rauch, 1974, s. 49–58.

²⁷ Borys, 1960, s. 196–223, Fedyshyn, 1971, s. 225–254, Krupnyckyj, s. 292 ja 294–295, Lincoln, 1989, s. 313–315, Silvanto, 1919, s. 186–187, Roos, 1966, s. 61–72, White, 1994, s. 202. Puolan ja Ukrainan itsenäisiksi julistautuneiden kansallisten hallitusten välille puhkesi aluekiistoista lyhyt sota jo marraskuun alussa, ennen kuin Saksa oli virallisesti edes antautunut. Roos, 1966, s. 49–50.

Loistavasta alkumenestyksestään huolimatta puna-armeijan hyökkäys pysähtyi lopulta vastarinnan tiivistymiseen kaikilla suunnilla. Lännessä maailmanvallankumousta pelkäävät länsivallat ryhtyivät tukemaan kansallismielisiä hallituksia. Viro sai jo alkuvaiheessa apua brittilaivastolta ja suomalaiselta vapaaehtoisjoukolta, jotka auttoivat sitä torjumaan puna-armeijan hyökkäyksen ja työntämään sen takaisin rajan ylitse helmikuun 1919 loppuun mennessä. Balttien omista joukoista parhaiten järjestäytyneitä olivat aluksi baltiansaksalaiset vapaajoukot, jotka saivat aseita ja vapaaehtoisia hajoamistilaan joutuneelta Saksan miehitysarmeijalta. Viron kansallinen armeija vahvistui kuitenkin sekin nopeasti ja keväällä siinä oli jo 20 000 miestä, jotka yhdessä Baltiassa talven aikana koottujen runsaan viiden tuhannen valkoisen venäläisen kanssa uhkasivat puolestaan jo Petrogradin turvallisuutta.²⁸

Latviassa puna-armeijan alkumenestystä selitti osin sekin, että hyökkäysjoukkojen keskeinen osa oli koottu entisistä latvialaisrykmenteistä, kun taas kansallisen hallituksen tukena oli täälläkin aluksi lähinnä baltiansaksalaisia vapaajoukkoja ja vapaaehtoisia Saksan armeijasta. Näissä oloissa kansallismielisyyden merkitys jäi varsin kyseenalaiseksi ja punaiset pystyivät värväämään latvialaisten parista täydennyksiä riveihinsä. Neuvostohallituksen pysyttäminen Latviaan ei kuitenkaan saanut laajojen kansanjoukkojen tukea ja kevään myötä sen viholliset alkoivat puolestaan vahvistua. Lopulta Riista paenneen kansallisen hallituksen tueksi saatiin koottua sekalainen 25 000–30 000:n vahvuinen kokoelma saksalaisia, baltiansaksalaisia, kansallisia latvialaisia ja jopa valkoisia venäläisiä joukko-osastoja. Latvian punaisten vahvuus oli jokseenkin samaa luokkaa, mutta parempi aseistus, sekä varsinkin saksalaisten sotilaiden koulutustaso suosivat kansallismielisiä. Toukokuussa Riika vallattiin takaisin ja punaisia alettiin hiljalleen työntää kohti itää.²⁹

Etelämpänä puna-armeija uhkasi jo Liettuan pääkaupunkia Kaunasia, mutta joutui lopulta puolalaisten painostuksesta vetäytymään, minkä jälkeen liettualaisten kansallinen hallitus ryhtyi kiireesti kokoamaan omaa armeijaansa saksalaisten jättämien asevarastojen avulla. Puolalaisten maailmansodan veteraaneista kokoama runsaan 60 000 miehen armeija oli tarpeeksi vahva taivuttaakseen neuvostojohdon aselepoon, mikä lopetti toistaiseksi sotatoimet tällä suunnalla. Loppukeväästä 1919 puna-armeijan vyöry länteen oli jo täysin pysähtynyt ja se oli pakotettu vetäytymään suuresta osasta valloittamiaan alueita.

Neuvostohallituksen kannalta vakavin tilanne kehittyi kuitenkin kevään myötä etelässä. Ukrainassa bolševikkien viljantarve osoittautui yhtä suureksi kuin saksalaisten edellisenä vuonna ja sitä ryhdyttiin myös täyttämään samanlaisin pakkokeinoin. Seuraukset noudattivat nekin samaa kaavaa. Talonpoikien parissa nousi laajoja kapinoita ja paikalliset sissipäälliköt kääntyivät joukkoineen neuvostovaltaa vastaan. Ahtaalle joutuneet Ukrainan kansallismieliset kokosivat rivinsä ja liittoutuivat Itävalta-Unkariin kuuluneilla ukrainalaisalueille muodostetun Galician kansallismielisen hallituksen

²⁸ Gray, 1991, s. 267, von Hehn, 1977, s. 6–13 ja 16–19, Mawdsley, 1987, s. 123–124 ja von Rauch, 1974, s. 49–58. Suomalaisista vapaaehtoisista Virossa katso mm. Heino, 2000.

²⁹ Gray, 1991, s. 267, von Hehn, 1977, s. 13–24 ja von Rauch, 1974, s. 53–55 ja 59–62.

kanssa. Yhdessä ne aloittivat kesällä vastahyökkäyksen bolševikkeja vastaan ja valloittivat elokuussa Kiovan jälleen takaisin.³⁰

Ukrainan nationalistien äkillinen menestys ei niinkään johtunut niiden omien voimien vahvistumisesta, vaan siitä että puna-armeija joutui kiireesti vetämään joukkojaan Ukrainasta uutta idästä nousevaa uhkaa vastaan. Neuvostojohdanto oli jatkuvasti joutunut keskittämään pääosan sotavoimistaan idän valkoisia vastaan, mutta nyt sekkään ei näyttänyt enää riittävän. Siperiassa kootun sadantuhannen vahvuisen valkoisen armeijan keväthyökkäys sai erittäin hyvän alkumenestyksen ja onnistuttiin lopulta torjumaan vain vaivoin. Kesällä aloittivat puolestaan etelän valkoiset oman suurhyökkäyksensä. Hyökkääjien vahvuudeksi on arvioitu vähintään 160 000 sotilasta, mikä teki siitä suurimman valkoisten koskaan kokoaman armeijan. Lisäksi se sai yhä tukea myös omia sotajoukkojaan ylläpitäviltä kasakoilta.³¹

Valkoisten voimistuminen oli suoraan riippuvainen heidän länsiliittoutuneilta saamastaan tuesta. Länsivaltojen omat sotavoimat tosin kärsivät maailmansodan jäljiltä vakavasta sotaväsymyksestä eikä niiden herkästi kapinoivia sotilaita uskallettu juuri käyttää taistelutehtäviin omalta kannaltaan varsin kaukaisessa maassa käydyssä sisällissodassa. Suurin osa ranskalaisista ja brittiläisistä sotilaista vedettiin itse asiassa pois Venäjältä jo kevään 1919 aikana. Suursodan päättyminen oli kuitenkin jättänyt liittoutuneiden käsiin valtavan määrän hyödytöntä sotilaskalustoa, jota voitiin nyt lahjoittaa valkoisille bolševikkien vastaisen taistelun nimissä. Venäjälle lähetettiin suuria määriä nykyaikaisia aseita, panssarivaunuja ja lentokoneita, sekä sotilasasiantuntijoita opastamaan niiden käytössä. Samaan aikaan puna-armeija kärsi yhä vakavammista ase- ja ammusvajauksista maailmansodan aikaisten varastojen loppuessa ja bolševikkien käsissä olleen teollisuuden osoittauduttua kyvyttömäksi täyttämään tarvetta.

Vihollistensa ympäröimän neuvostovaltion pelastukseksi koitui tälläkin kertaa niiden keskinäinen hajanaisuus. Siperian valkoisten keskuudessa rojalistit olivat edellisenä syksynä syrjäyttäneet sosialistivallankumoukselliset yhteisestä hallituksesta, jonka jälkeen nämä tavoilleen uskollisesti ryhtyivät uuteen terrorikampanjaan, tällä kertaa valkoisia vastaan. Baltiassa syttyi myös taisteluita kansallismielisten kesken. Latvian nationalistihallituksen tavoittelemaa yleistä asevelvollisuutta pelänneet baltiansaksalaiset tekivät huhtikuussa 1919 saksalaisten tuella maassa vallankaappauksen. Sitä vastaan asettui virolaisten tuella perustettu erillinen latvialaisnationalistien armeija ja kesäkuussa osapuolet ajautuivat lyhyeen, mutta veriseen sotaan keskenään. Baltiansaksalaisten liittolaisineen oli lopulta taivuttava aselepoon ja luovutettava valta takaisin Latvian kansalliselle hallitukselle.³²

³⁰ Borys, 1960, s. 223–236.

³¹ Valkoisten kevät- ja kesähyökkäyksistä katso Lincoln, 1989, s. 198–199, 213, 284, 315–317 ja 400–402, Mawdsley, 1987, s. 120–139, 143–146 ja 167–168, von Rauch, 1974, s. 66–67, White, 1994, s. 203–204 ja Wollenberg, 1978, s. 92 ja 105–106.

³² Gray, 1991, s. 269, von Hehn, 1977, s. 24–30 ja von Rauch, 1974, s. 64–66. Länsivaltojen sotilaiden keskuudessa esiintyneestä kapinoinnista katso esim. Carr, 1971, s. 133–135 ja Lincoln, 1989 s. 280–281.

Elokuussa sekasorto jatkui Saksasta kotiutetuista venäläisistä sotavangeista kootun valkoisen armeijan hyökättyä baltiansaksalaisten vapaajoukkojen sekä saksalais-ten vapaaehtoisten tuella Latviaan, joka sai jälleen tukea virolaisilta sekä brittiläiseltä laivasto-osastolta. Latvian armeija oli sekin kasvanut jo 50 000:n vahvuiseksi ja hyökkäys torjuttiin. Taistelut ehtivät levitä Liettuaankin ennen kuin marraskuussa saatiin aikaan sopimus, jolla kaikki saksalaiset joukot vedettiin Latvian alueelta. Noin sadan tuhannen baltiansaksalaisen arvioidaan paenneen heidän mukanaan.³³

Vaikka Baltiassa ei oltaisikaan vuoden 1919 aikana ajaututtu kapinoiden ja sisällissotien kierteeseen, on kyseenalaista olisivatko niissä kootut kansalliset armeijat suuresti vaikuttaneet neuvostohallituksen kohtaloon. Alueen vastaitsenäistyneet valtiot eivät nähneet erityistä syytä jatkaa sotaa rajojensa ulkopuolelle, sillä valkoisten Siperian hallitus kieltäytyi itsepintaisesti tunnustamasta niiden itsenäisyyttä. Samasta syystä myös Suomi ja Puola pitivät jatkuvasti etäisyyttä valkoisten sotaponnistuksiin. Ukrainan kansallisen hallituksen joukot joutuivat jopa avoimeen taisteluun valkoisia vastaan näiden kieltäydyttyä tiukasti hyväksymästä maan itsenäisyyttä. Taipumattomuudellaan valkoiset eristivät itsensä tärkeimmistä paikallisista liittolaisistaan ja helpottivat suuresti neuvostohallituksen asemaa.

Vuoden 1919 aikana sisällissota alkoi yhä selvemmin muistuttaa järjestäytynyttä suursotaa massiivisine armeijoineen ja laajoine rintamataisteluineen. Puna-armeijan virallinen vahvuus nousi vuoden loppuun mennessä jo pariin miljoonaan, joskin karkuruus ja aseiden puute jätti rintamajoukkojen koon ehkä vain neljännekseen tästä. Myös joukkojen laatu parani. Oltuaan alunperin heikosti koulutettu ja johdettu sekalainen kokoelma köyhiä talonpoikia, työläisiä, ja jopa keskusvalloilta otettuja sotavankeja, puna-armeija alkoi vähitellen muuttua kokeneeksi ja suhteellisen tehokkaasti komennetuksi sotakoneistoksi.³⁴

Sama koski myös neuvostohallituksen vihollisia. Valkoisilla oli Siperian ja Kaukasuksen joukkojen ohella nyt käytössään kaksi muutakin armeijaa. Lännessä toimi Baltian maissa taistelleista sekalaisista joukoista koottu noin 17.000:n sotilaan vahvuinen sotajoukko, joka uhkasi syksyllä hetken vakavasti Petrogradia. Jäämeren rannalle puolestaan koottiin brittilaivaston turviin pohjoista armeijaa, jonka vahvuus oli parhaimmillaan ehkä peräti noin 50 000 miestä. Kaikkiaan valkoisillakin oli siis aseissa vähintään runsaat 300 000 sotilasta. Puolalaisilla oli ainakin paperilla itärintamallaan runsaan parinsadan tuhannen miehen armeija. Ukrainan kansallisen armeijan vahvuudeksi ilmoitettiin satatuhatta miestä, joskin sen sotilaiden taistelukuntoisuus ei välttämättä ollut korkea. Lisäksi tulivat pienempien kansallisten hallitusten armeijat sekä lukuisien ulkovaltojen sotajoukot, jotka evakuoinneista huolimatta nousivat vahvuudeltaan yhä pitkälti yli sadantuhanen. Lopuksi sodan kulkuun vaikuttivat jatkuvasti merkittävällä, joskus jopa ratkaisevalla tavalla, lukuisat sissijoukot

³³ Gray, 1991, s. 276, von Hehn, 1977, s. 34–39 ja von Rauch, 1974, s. 68–69.

³⁴ Lincoln, 1989, s. 197–198, Mawdsley, 1987, s. 181–185, Roos, 1966, s. 71, White, 1994, s. 198–199 ja Wollenberg, 1978, s. 43–44.

aina valkoisia häilyvästi tukevista kasakoista kotikyliään kaikkia ulkopuolisia vastaan puolustaviin talonpoikiin, eli vihreisiin, asti.³⁵

Talveen mennessä kaikki hyökkäykset neuvostovaltaa vastaan oli kuitenkin torjuttu. Epäonnistumisen syynä oli osin puna-armeijan parantunut taisteluhenki, osin sen vihollisten kyvyttömyys yhteistoimintaan. Voimiensa tunnossa valkoiset eivät joustaneet itsenäisyytensä julistaneiden kansallisten hallitusten edessä, joten nämä kielsivät siltä lopulta kaiken tukensa. Kun valkoisten läntinen armeija joutui lokakuussa vetäytymään Viron alueelle, se riisuttiin aseista. Ukrainan kansalliset joukot rusentuivat punaisten, valkoisten, puolalaisten ja jopa romanialaisten välissä ja niiden kauas länteen vetäytyneet rippeet turvautuivat talvella sissisotaan. Puolalaiset keskeyttivät syksyllä oman hyvin menestyneen hyökkäyksensä saatuaan haltuunsa suurimman osan tavoitteistaan. Yksin jääneet valkoiset eivät kyenneet murtautumaan Venäjän ydinalueille ja nekin pakotettiin lopulta vetäytymään takaisin itään.³⁶

Valkoisten vuoden 1919 suurhyökkäyksen epäonnistuminen osoittautui koko sodan käännekohdaksi. Joulukuussa pitkään sotaan ja valkoisten asenteeseen tuskastunut Viron hallitus solmi aselevon neuvostojohdon kanssa. Saavutettuaan tammikuussa 1920 puolalaisten tuella oman itäraajansa latvialaiset seurasivat esimerkkiä ja samoin tekivät pian liettualaisetkin. Myös koko ajan avoimista sotatoimista neuvostovaltaa vastaan pidättäytynyt Suomi ryhtyi rauhanneuvotteluihin. Jopa länsivallat alkoivat menettää kiinnostuksensa sotaan, joka tuntui vain pitkittävän ja pahentavan maailmanlaajuista lamaa ilman toivoa niille myönteisestä lopputuloksesta.³⁷

Vuoden 1920 alussa ratkaisun hetket olivat jo selkeästi käsillä. Valtakunnan raja- maille tungetuilta valkoisilta puuttui yhä vahva tukialue, jota tarvittiin taistelun jatkamiseen ilman ulkovaltojen tukea. Bolševikkien hallitsemilla Venäjän ydinalueilla oli sen sijaan vihdoinkin saatu aikaan tehokas sotatalous, joka yhdessä ankaran sisäisen vallankäytön kanssa mahdollisti entistä suurempien sotavoimien ylläpidon. Puna-armeijan miljooniin nousevasta vahvuudesta ei tosin vieläkään kyetty aseistamaan ja varustamaan kuin osa, mutta sekin riitti. Idässä valkoiset työnnettiin suhteellisen helposti Siperiaan, jossa heidän armeijansa musertui lopulta talonpoikaiskapinassa. Brittien evakuoitua joukkonsa pohjoisesta myös sikäläinen valkoinen armeija hajosi ilman merkittävää vastarintaa. Jäljellä oli enää valkoisten eteläinen rintama, jota sitäkin työnnettiin talven aikana aina Mustan meren rannalle asti.³⁸

Keväällä 1920 valkoiset yrittivät etelän tukialueiltaan vielä yhtä epätoivoista hyökkäystä 70 000 miehen voimin luottaen tällä kertaa kasakoiden ohella myös bolševikeista vieraantuneiden sissijoukkojen apuun. Valkoisten tärkein valtti oli kuitenkin Puola, joka suunnitteli omaa suurhyökkäystään neuvostovaltaa vastaan painostettuaan myös

³⁵ Lincoln, 1989, s. 205–216, 248–254, 282–284, 287–299, 316–317 ja 402, Mawdsley, 1987, s. 166–177, Roos, 1966, s. 71 ja White, 1994, s. 205–206.

³⁶ von Hehn, 1977, s. 30–34, Lincoln, 1989, s. 223–228, 260–266, 299–300, 324–327 ja 402–404, Mawdsley, 1987, s. 139–143, 148–160 ja 196–215, von Rauch, 1974, s. 69–70, Roos, 1966, s. 70–74 ja White, 1994, s. 204–205, 206–208 ja 210–212.

³⁷ von Hehn, 1977, s. 39–43 ja von Rauch, 1974, s. 70–74.

³⁸ Lincoln, 1989, s. 266–268, 284–285 ja 327–328 ja Roos, 1966, s. 76 ja 82.

Punaisia merisotilaita hyökkäämässä Baltian valkoista armeijaa vastaan vuonna 1919.

Ukrainan kansallismielisten rippeet puolelleen. Puolalaisilla oli käytössään hyvin koulutettu monisatatuhanlinen armeija, joka oli aseistettu lännestä saaduilla aseilla, ja sen turvin he haaveilivat nousevansa itäisen Euroopan uudeksi johtavaksi suurvallaksi. Hyökkäys etenikin aluksi hyvin ja Kiova valloitettiin vielä kerran.

Perinteisen vihollisen maahanhyökkäys nosti Venäjällä kansallishenkisen innostuksen, jota bolševikit pystyivät hyödyntämään. Neuvostohallitus sai vihdoin laajaa tukea kansansa parista ja kykeni kokoamaan vastahyökkäykseen 150 000 miestä. Puolalais-ukrainalaiset joukot lyötiin perinpohjin ja heinäkuussa 1920 puna-armeija oli jo Varsovan edustalla. Maailmanvallankumous näytti hetken jälleen mahdolliselta. Länsivaltojen tukemat puolalaiset aloittivat kuitenkin menestyksellisen vastahyökkäyksen ja syksyllä rintama oli siirtynyt kauas itään. Lokakuussa saatiin vihdoin aikaan pysyvä tulitauko neuvostohallituksen ja Puolan välille. Taistelukentäksi päätynyt Ukrainana päätettiin jakaa niiden kesken paikallisia kansallismielisiä kuulematta.³⁹

Neuvosto-Venäjän ja Puolan välinen aselepo ja sitä seuraavana keväänä seurannut rauha merkitsivät katastrofia valkoisten viimeiselle armeijalle, joka oli lupaavan alkumenestyksen jälkeen joutunut jälleen vetäytymään etelään Krimin niemimaalle. Valkoisten riveissä oli enää alle 50 000 miestä eikä heistä ollut vastusta puna-armeijalle sen kääntäessä nyt koko voimansa heitä vastaan. Sisällissodan viimeiset taistelut lännessä käytiin marraskuussa 1920 Krimillä, josta valkoiset onnistuivat evakuoimaan länsivaltojen tuella 130 000 ihmistä ennen puna-armeijan tuloa. Tämänkin jälkeen yhteenotot jatkuivat Kaukasuksella, Keski-Aasiassa ja Siperiassa vielä muutaman vuoden kunnes neuvostovalta oli saanut käsiinsä suurimman osan entisen keisarikunnan alueista.⁴⁰

Venäjän sisällissodan aikana puna-armeijan riveihin värvättiin kaikkiaan runsaat 6 700 000 miestä, joista vähintään 125 000 kaatui taistelussa. Korkeimmat arviot tappioluvuista ovat viisi kertaa korkeampia, jolloin kaatuneita olisi miltei 10 prosenttia kokonaismäärästä. Tauteihin kuolleiden osuudeksi lasketaan vähintään 300 000 korkeimpien lukujen noustessa kaksinkertaisiksi. Valkoisten puolella tarkkojen arvioiden tekeminen on vieläkin vaikeampaa. Valkoisiin armeijoihin värvättyjen sotilaiden määrästä ei voi sanoa juuri muuta, kuin että se jäi murto-osaan punaisten kokonaismäärästä, mutta oli ainakin enemmän kuin puoli miljoonaa. Valkoisten ja puolalaisten riveissä on arvioitu kaatuneen yhteensä ainakin 175 000 sotilasta, minkä lisäksi 150 000 kuoli tauteihin. Toisaalta valkoisille ja heidän liittolaisilleen on esitetty myös lähes 1 300 000:n nousevia kokonaistappioita erittelemättä kuolinsyitä. Näihin lukuihin on vielä lisättävä paikallisissa kapinoissa, teloituksissa, ja osapuolten ylläpitämillä vankileireillä kuolleet sadat tuhannet ihmiset. Jos mukaan otetaan vielä arviolta vähintään 7 miljoonaa nälkään ja tauteihin kuollutta siviiliä ylittävät sisällissodan tappiot jo selvästi Venäjän keisarikunnan menetykset maailmansodassa.⁴¹

³⁹ Lincoln, 1989, s. 405–421, Mawdsley, 1987, s. 250–261, Roos, 1966, s. 74–83, White, 1994, s. 214–216 ja Wollenberg, 1978, s. 121–134.

⁴⁰ Lincoln, 1989, s. 422–461, Mawdsley, 1987, s. 219–225 ja 262–271 ja White, 1994, s. 216–217.

⁴¹ Ferguson, 1999, s. 391–394 ja Mawdsley, 1987, s. 285–287.

Vallankumous Saksassa

Venäjän ohella myös Saksassa ensimmäinen maailmansota päättyi vallankumoukseen, joskin lopulta vaillinaiseksi jääneeseen. Toisin kuin Venäjällä, eivät alkuvaiheen sekalaiset vapaaehtoisjoukot täällä koskaan muodostuneet järjestäytyneiksi armeijoiksi, jotka olisivat voineet ryhtyä laajamittaiseen sisällissotaan. Kehitys tähän suuntaan pysähtyi jo alkuunsa ja maan hallituksen onnistui lopulta palauttaa väkivaltamonopoli käsiinsä. Rintamataisteluiden sijasta Saksa koki pari vuotta kestäneen epävakauden kauden, johon mahtui joukko paikallisia aseellisia yhteenottoja sekä sekalaisia terroritekoja.

Saksan vallankumous sai alkunsa Kielin laivastotukikohdassa marraskuun alussa 1918 puhjenneesta kapinasta. Lakkoilu ja neuvostojen perustaminen levisivät muutamassa päivässä eri puolille valtakuntaa. Kaikki näytti aluksi sujuvan lähes verettömästi. Keisari luopui kruunusta ja monarkia luhistui. Uuden hallituksen muodostivat maltilliset sosialistit, jotka julistivat Saksan tasavallaksi. Kaksi päivää myöhemmin maa annautui länsiliittoutuneille sodassa, jonka se oli joka tapauksessa jo hävinnyt.⁴²

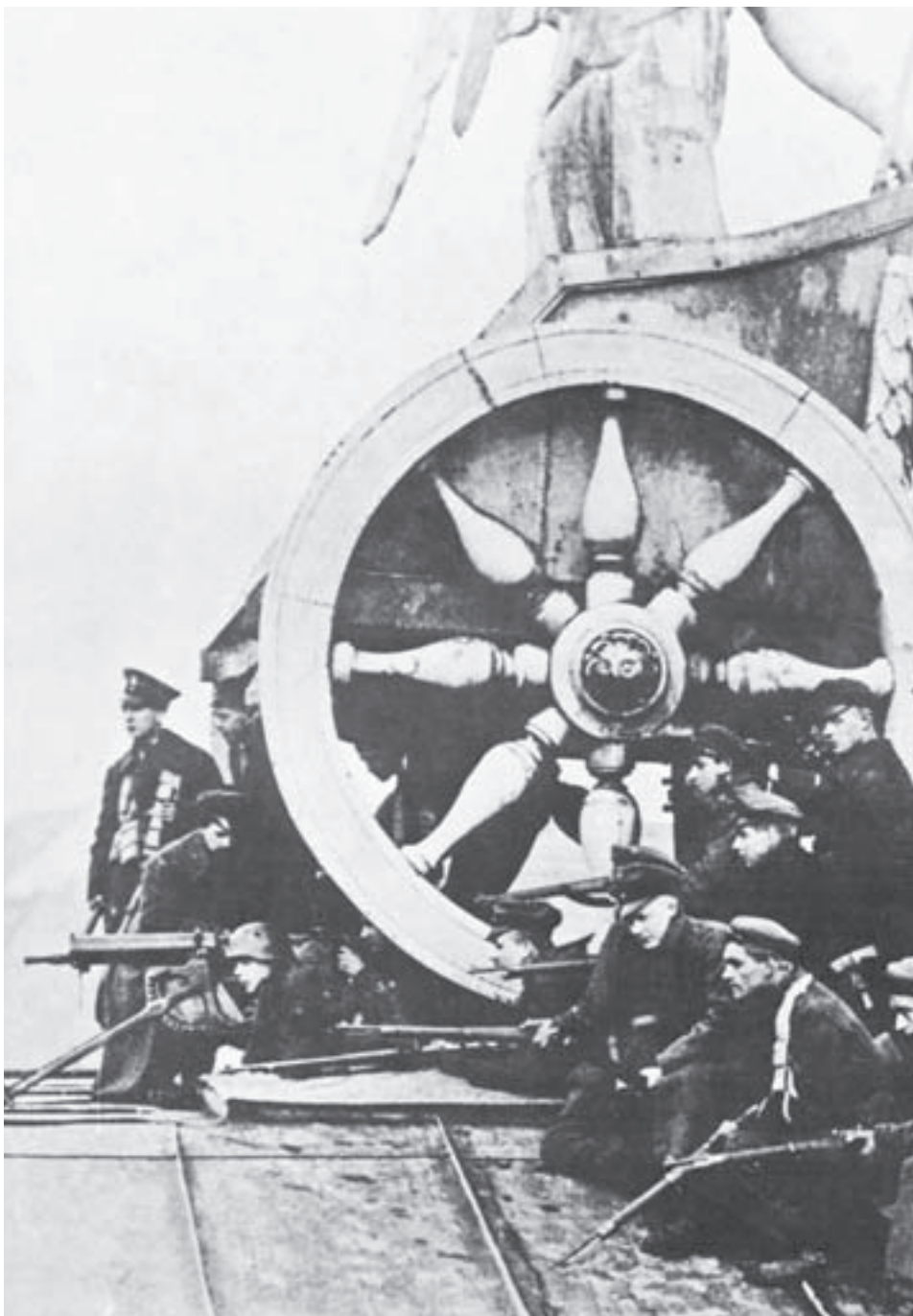
Uusi hallitus ei tasavallan julistamisen ohella tavoitellut sen pidemmälle menevää yhteiskunnallista kumousta ja yhdessä sotilasjohdon kanssa se toivoi nopean aselevon rauhoittavan valtakunnan sisäistä sekasortoa. Radikaalit sosialistit, ja erityisesti ns. spartakistit, sen sijaan halusivat käyttää tilannetta hyväkseen saadakseen aikaan todellisen sosiaalisen vallankumouksen. He ottivat haltuunsa keskeisiä rakennuksia Berliinissä ja muualla maassa. Tämä oli mahdollista, koska tappion vuoksi romahdus-tilaan joutunut armeija ei enää kyennyt ylläpitämään edes sisäistä järjestystä, vaan kieltäytyi pääosin tekemästä mitään.

Vähitellen hallitus sai kuitenkin otteensa vakiintumaan ja jännitys alkoi lieventyä. Pääosa eri puolilla Saksaa valtaa hetken pitäneistä sotilas- ja työläisneuvostoista oli lopulta valmis tyytymään sosialistijohtoisen tasavallan perustamiseen ja lakkautti itsensä. Seuraavien kuukausien aikana miljoonat sotilaat kotiutettiin rintamilta ja hallitus ryhtyi kokoamaan heistä paikallisia iskujoukkoja järjestyksenpitoa varten. Naimattomina ja ammattitaidottomina monet suoraan koulun penkiltä sotaan joutuneet nuoret eivät nähneet siviilielämässä enää tulevaisuuttaan ja olivat valmiita jatkamaan tutuksi käynyttä sotilaspalvelusta. Sosialistihallituksen alkuperäinen tavoite ei kuitenkaan täysin toteutunut, sillä näin koottujen ns. vapaajoukkojen johtoon nousi ammattiupseereja, jotka olivat pääosin ajatusmaailmaltaan oikeistolaisia. Koska vapaajoukoilla ei ollut yhtenäistä keskusjohtoa upseerien poliittiset näkökannat saivat niissä myös helposti tilaa ja vapaajoukot alkoivat pian esittää omaa rooliaan Saksan tulenarassa tilanteessa.⁴³

Osa vasemmistohenkisistä veteraaneista liittyi puolestaan radikaaleihin, jotka jatkoivat enemmän tai vähemmän avoimesti oman vallankumouksensa valmisteluja.

⁴² Saksan vallankumouksesta ja kapinoista katso mm. Mommsen, 1981, s. 27–47, Mitchell, 1965, Sewell, 1988, ja Ryder, 1967, s. 188–217 ja Waldman, 1958, s. 79–113.

⁴³ Katso mm. Mommsen, 1981, s. 29–31 ja Ryder, 1967, s. 188–217.

Sekalainen joukko sotilaita valvomassa Brandenburgin porttia Berliinissä marraskuun 1918 vallankumouksen aikoihin.

Vapaaajoukkojen ja radikaalien välit kiristyivät nopeasti ja joulukuun alussa niiden välillä käytiin jo aseellinen yhteenotto Berliinissä. Katutaisteluissa arvioidaan 180:n saaneen surmansa. Sama toistui joulun alla hallituksen tukemien vapaajoukkojen ottaessa yhteen vallankumouksellisten merisotilaiden kanssa. Kahden päivän taisteluissa laskettiin 67 kaatunutta.⁴⁴

Sosialistihallituksen asema heikkeni talvella jatkuvasti äärisuuntausten puristuksessa. Armeija oli jo hajoamistilassa eivätkä länsiliittoutuneet suostuneet aselevosta huolimatta purkamaan Saksan satamien saartoa, mikä pahensi kurjuutta ja nälänhätää. Keskusvallan ote oli yhä varsin olematon eri puolilla valtakuntaa, varsinkin Baijerissa, jonka paikallinen radikaalivasemmistolainen hallitus oli jo marraskuun lopulla julistanut riippumattomaksi tasavallaksi. Vuodenvaihteessa puhkesi avoin yhteenotto myös puolalaisten kanssa näiden ottaessa idässä väkivalloin haltuunsa Saksalle kuuluneita alueita. Keskushallituksella oli lähettää puolalaisia vastaan vain vähäisiä raja-joukkoja, jotka eivät kyenneet kunnolliseen vastarintaan. Aselepo solmittiin helmikuussa 1919 Saksan luopuessa käytännössä Posenin alueesta.⁴⁵

Keskenään eripuraisten spartakistien pitkään valmisteltu kapina puhkesi vihdoin tammikuussa 1919. Kapinalliset julistivat yleislakon ja miehittivät avainkohteita Berliinissä ja muissa suurkaupungeissa. Vaikka vallankumouksellisilla olikin jonkin verran tukea väestön parissa, heiltä puuttui aseita ja kunnollinen organisaatio. Edes Berliinissä, keskeisessä kapinakeskuksessa, eivät punaiset kyenneet aseistamaan kuin vajaan tuhannen miehen joukon. Keskushallitus oli puolestaan täysin riippuvainen yhä itsenäisemmiksi käyneiden vapaajoukkojen avusta. Runsaan viikon kestäneiden katu-taistelujen jälkeen noin 3 000:n miehen vahvuinen vapaajoukko kukisti pääkaupungin kapinalliset. Myös muualla valtakunnassa käytiin hajanaisia yhteenottoja ja kaikkiaan noin tuhannen ihmisen arvioidaan kuolleen kapinan ja sitä seuranneiden puhdistusten yhteydessä. Berliinin osuus oli virallisten lukujen mukaan 156 kuollutta ja joitakin satoja haavoittuneita. Kuolleiden joukossa olivat spartakistien johtohenkilöt Rosa Luxemburg ja Karl Liebknecht, jotka surmattiin vapaajoukkojen vangeiksi jäätyään ilman oikeudenkäyntiä.⁴⁶

Spartakistikapinan kukistuminen ei vielä merkinnyt vakaampien olojen paluuta. Ajoittaiset lakot ja yhteenotot jatkuivat eri puolilla maata, mutta ilman selkeää yhteistä linjaa. Sosialistihallituksen ohella myös radikaalit vallankumousneuvostot alkoivat menettää otettaan kurjuuden ja nälän rasittamista kansanjoukoista. Maaliskuussa puhkesivat katutaistelut Berliinissä uudelleen vastamuodostetun kommunistipuolueen julistettua yleislakon. Vallankumouksellisten aseistetut joukot osoittautuivat yhtä huonosti organisoiduiksi ja aseistetuiksi kuin aiemminkin ja ne kukistettiin jälleen viikossa. Tällä kertaa siihen kuitenkin tarvittiin 30 000:n miehen vahvuiset vapaajoukot sekä tykistöä ja panssarivaunuja. Taisteluja seurasivat uudet veriset puhdistukset ja kaikkiaan ehkä noin 1 500–3 000 ihmistä sai tällä kertaa surmansa.⁴⁷

⁴⁴ Gray, 1991, s. 255 ja 259, Ferguson, 1999, s. 389 ja Waldman, 1958, s. 144–145.

⁴⁵ Mitchell, 1965, s. s. 92–109 ja Roos, 1966, s. 50–52.

⁴⁶ Gray, 1991, s. 265, Mommsen, 1981, s. 31–45 ja Waldman 1958, s. 171–196.

⁴⁷ Gray, 1991, s. 267 ja Mommsen, 1981, s. 31–45.

Maaliskuun yhteenottojen jälkeen tilanne alkoi vihdoinkin rauhoittua muualla paitsi Baijerissa. Siellä itsenäisyysjulistus oli johtanut kasvavan sekasortoiseen valtataisteluun, jossa murhat, mellakointi ja ajoittaiset katutaistelut seurasivat toisiaan. Aseita oli täälläkin liikkeellä runsaasti armeijan varikoiden päädyttyä ryöstelyn kohteeksi. Huhtikuun alussa 1919 Baijeriin perustettiin Unkarin esimerkkiä noudattaen neuvostotasavalta. Viikon jatkuneen lähes anarkian jälkeen uusi hallitus sai aikaan jonkinlaisen järjestyksen ja ryhtyi kokoamaan omaa puna-armeijaansa vastapainoksi kukistetulle sosialistihallitukselle uskollisille joukoille. Kokoon saatiinkin ehkä pariin-kymmeneen tuhanteen noussut joukko, johon liittyi myös Baijeriin sijoitettuja venäläisiä sotavankeja. Aseita oli jakaa ehkä vain 10 000:lle ja punaisten organisaatio jäi olemattomaksi ylipäälliköksi valitun matruusin komennossa.⁴⁸

Aluksi Baijerin punaisilla oli kuitenkin menestystä. Huhtikuun puolellesavälissä he löivät entisen hallituksen vajaan 8 000:n miehen yhtä lailla kehnosti koulutetun ja aseistetun armeijan. Kaatuneita ei taistelussa tosin tullut kuin joitakin kymmeniä. Alakynteen jääneet pyysivät apua Berliinin hallitukselta, joka lähetti 7 500 komennossaan ollutta sotilasta. Lisäksi avuksi saatiin Württembergistä 3 750 vapaajoukkojen miestä, minkä jälkeen sosialisteilla olikin jo koossa 30 000:n miehen armeija. Sen avulla München vallattiin toukokuun alussa katkerissa katutaisteluissa, joita seurasivat tavan mukaiset veriset puhdistukset. Kaikkiaan Baijerin vallankumouksen yhteydessä kuoli virallisten tilastojen mukaan tammikuun alusta toukokuun puoleenväliin 719 ihmistä, joista 58 oli punaisten riveissä palvelleita venäläisiä. Toisaalta yksistään Münchenin katutaisteluissa ja niitä seuranneissa puhdistuksissa väitetään jopa tuhannen menettäneen henkensä.⁴⁹

Kesäkuussa alussa 1919 otetaan vähitellen kiristävän keskushallituksen joukot kukistivat verettömästi Ranskan epävirallisesti tukeman yrityksen perustaa itsenäinen Reinin tasavalta. Versailles'n ankarien rauhanehtojen hyväksyminen muutamaa viikkoa myöhemmin aiheutti lisää levottomuuksia, mutta sen jälkeen tilanne vihdoinkin rauhoittui. Epäonnistunut oikeistolainen vallankaappausyritys maaliskuussa 1920 aloitti kuitenkin yhteenotot vielä kerran uudestaan. Ruhrin työläisten parissa syntyi laaja vastarintaliike sekä vallankaappajia että vapaajoukkoja vastaan yleensä. Yhteenotot laajenivat ja kapinalliset onnistuivat karkottamaan hallituksen joukot Ruhrin alueelta aiheuttaen niille vakavia tappioita. Parhaimmillaan vallankumouksellisilla väitetään olleen aseissa peräti 80 000 miestä, mutta hallituksen kiireiset myönnytykset heikensivät liikettä pian. Lopulta hallitukselle uskollisten yksiköiden vastahyökkäys kukisti jäljellä olleet Ruhrin punaiset muutamassa viikossa. Ajoittaista kapinointia esiintyi vielä tämänkin jälkeen, muttei enää entisessä mitassa.⁵⁰

Saksan yhteenottoihin vuosina 1919–21 osallistuneiden kokonaismäärää on mahdoton sanoa, mutta se nousee melkoisen korkeaksi. Rintamilta kotiutui lyhyessä ajassa miljoonia väkivaltaan ja aseiden käyttöön tottuneita miehiä, joille sodan lop-

⁴⁸ Mitchell, 1965, s. 304–331.

⁴⁹ Gray, 1991, s. 268–269 ja Mitchell, 1965, s. 304–331.

⁵⁰ Vuoteen 1923 asti jatkuneista levottomuuksista katso Ferguson, 1999, s. 389–390, Mommsen, 1981, s. 45–47. Sleesian puolalaismielisistä kapinoista katso Roos, 1966, s. 88–89.

Vapaaajoukot vangitsemassa Münchenin lyhytaikaisen neuvostotasavallan puolustajaa keväällä 1919.

Brittisotilaat vangitsemassa Eamon de Valeraa, yhtä vuoden 1916 pääsiäiskapinan johtajista Dublinissa.

putulos ja sitä seurannut nälkä ja kurjuus olivat katkeria pettymyksiä. Huolimatta vallankumouksellisten suurista ongelmista tukijoidensa aseistamisessa ei sodanjälkeisessä Saksassa varsinaisesti ollut pulaa aseista. Vielä niinkin myöhään kuin 1920 hallitus arvioi 1 900 000:n kiväärin ja 8 452:n konekiväärin olevan tietymättömillä tai laittomien tahojen käsissä. Varsinaiset yhteenotot jäivät kuitenkin yleensä paikallisiksi ja lyhytaikaisiksi ja niissä kuolleiden määrä suhteellisen pieneksi. Kansannousuja ja katutaisteluja erottivat toisistaan rauhallisemmat kaudet, jolloin yritettiin paluuta normaaliin elämään. Maa ei koskaan jakautunut fyysisesti erillisiin leireihin, vaan kamppailua käytiin pikemminkin yhteiskuntaluokkien sisällä kaupungeissa ja tehtailla. Kaiken kaikkiaan taisteluja seuranneissa puhdistuksissa lienee kuollut huomattavasti enemmän ihmisiä kuin itse sotatoimissa.⁵¹

Kamppailu Irlannista

Venäjän ja Saksan ohella lähes koko Keski- ja Itä-Eurooppa olivat aseellisen kumouksen kourissa maailmansodan päättymistä seuranneena sekasortoisena aikana. Puolassa kansallismieliset ottivat bolševikkien, ukrainalaisten ja liettualaisten ohella yhteen myös saksalaisten ja tšekkien kanssa yrittäessään muovata maalleen mahdollisimman edulliset rajat. Itävalta-Unkarin kaksoismonarkian hajoamista seurasivat taistelut sen perinnöstä, erityisesti Unkarin ja sen naapureiden välillä. Balkanillakin oli levotonta ja Kreikka ja Turkki kävivät 1920-luvun alussa verisen sodan Anatolian rannikkoseutujen omistuksesta. Vaikka läntisessä Euroopassa ei koettukaan maailmansodan jälkimainingeissa samanlaista sotien ja vallankumousten vyöryä, esiintyi sielläkin laajoja sisäisiä levottomuuksia. Italiassa, Espanjassa ja Portugalissa katu- ja poliittiset murhat näyttelivät 1920-luvun alkupuolella merkittävää osaa parlamentaarisen hallinnon sortumisessa ja totalitaaristen järjestelmien synnyssä. Ranskassa ja Iso-Britanniassa tilanne hieman vakaampi, mutta jälkimmäisen hallitsemassa Irlannissa käytiin todellista sisällissotaa, joka tarjoaa hyvän vertauskohdan Suomen kokemuksille. Vallankumouksellisen sosialismin sijasta irlantilaisien kapinoinnin taustavoimana olivat kuitenkin ensi sijassa selkeästi kansallismieliset tunnot.

Vuosisatojen ajan Iso-Britanniaan kuulunut Irlanti irrottautui emämaastaan lopulta pitkän ja monivaiheisen kapinoinnin ja väkivallan kierteen myötä. Alkunsa se sai jo keväällä 1916 maailmansodan yhä jatkuessa. Pääsiäiskapinan nimellä tunnettu lyhyt, mutta väkivaltainen yhteenotto oli itsenäisyyttä ajaneen pienen tasavaltalaisen vastarintajärjestön epätoivoinen yritys saada aikaan kansannousu brittivaltaa vastaan. Noin 1 200 heikosti aseistettua ja sekasortoisesti johdettua kapinallista otti haltuunsa osia saaren pääkaupungista Dublinista. Muualla maassa oli vain vähäistä liikehdintää ja kaikkiaan kapinaan osallistui korkeintaan 2 500 ihmistä, joista parisaataa oli naisia. Vähäisestä lukumäärästään huolimatta kapinalliset tekivät viikon ajan sitkeää vastarintaa ja heidät kukistettiin vasta 16 000 sotilaan ja poliisin voimin.

⁵¹ Ferguson, 1999, s. 389–390.

Verisissä taisteluissa kuoli 450 ihmistä ja 2 600 haavoittui. Vangiksi otettiin yli 3 000 kapinallista, joista 77 oli naisia. Yhdeksänkymmentä vangeista tuomittiin kuolemaan, mutta lopulta vain kuusitoista teloitettiin. Muut vapautettiin pääosin vielä ennen vuoden loppua.⁵²

Seuraavina vuosina tasavaltalaiset vaihtoivat strategiaa ja levottomuudet jatkuivat eri puolilla Irlantia yksittäisinä väkivallantekoina. Avoimen kapinan sijasta vastamuodostettu Irish Republican Army (IRA) valitsi toimintamallikseen terrorismin, joka oli vallitsevissa olosuhteissa todennäköisesti ainoa sille mahdollinen väkivaltaisen vastarinnan muoto. IRA:lla ei ollut aluksi juuri aseita, joilla se olisi voinut käydä edes sissisotaa brittiläisen imperiumin sotavoimia vastaan. Tasavaltalaiset keskittyivät iskemään poliisivoimia vastaan surmaten muutaman vuoden aikana kymmeniä poliiseja ja petteureina pitämiään irlantilaisia erillisissä, yleensä varsin pienimuotoisissa iskuissa. Esivallan ohella IRA:n hyökkäykset kohdistuivat saaren protestanttiseen vähemmistöön, joka oli perustanut omia aseellisia järjestöjään omaksi turvakseen ja tukeakseen emämaan otetta Irlannista.

Välttääkseen antamasta IRA:lle tunnustetun kapinallisen asemaa brittihallitus pidättäytyi aluksi käyttämästä sitä vastaan armeijan joukkoja perustaen sen sijaan puolisotilaallisia yksiköitä poliisin avuksi. Pääosin englantilaisten sotaveteraanien parista värvättyjen palkkasotilaiden ankarat otteet vieroittivat kuitenkin irlantilaisia entisestään vallanpitäjistään ja väkivalta sai aiempaa raaempia muotoja. IRA kiihdytti terrorikampanjaansa ja puolisotilaalliset joukot kostivat niihin kohdistuneet iskut syyllistymällä joukkomurhiin ja tuhopolttoihin siviiliväestön keskuudessa. Kapinahengen levitessä katolisen väestön parissa IRA pystyi alkuvuodesta 1920 perustamaan maaseudulle varsinaisia sissi-osastoja, jotka pakoilivat ja väijyttivät hallituksen joukkoja. Protestantteja ryhdyttiin myös vainoamaan entistä avoimemmin ja seuraavien parin vuoden aikana saaren eteläosasta pakeni lähes koko sen satojen tuhansien vahvuihen protestanttiväestö. Samalla saaren pohjoisosien lojalistijärjestöt ryhtyivät vainoamaan katolisia, jotka pakotettiin muuttamaan omille rajatuille asuinalueilleen. Olosuhteiden heikentyessä brittiarmeijan oli lopulta puututtava tilanteeseen, mutta siitäkään ei enää ollut apua väestön siirryttyä vahvasti kapinallisten puolelle. Sissisota päättyi heinäkuussa 1921 aselepoon, joka pitkien neuvottelujen jälkeen johti sopimukseen Irlannin pysymisestä vapaavaltiona brittiläisen imperiumin osana.

Hallituksen puolella IRA:ta vastaan taisteli parhaimmillaan 15 000 sotilasta ja 17 000 poliisia. Jälkimmäisistä suuri osa kuului pahamaineisiin puolisotilaallisiin joukkoihin joihin värväytyi paljon Irlannin protestantteja. Kapinallisten määrä vaihteli nousten korkeimmillaan ehkä noin 5 000:een mieheen.⁵³ Heidän aseistuksensa pysyi kuitenkin

⁵² Kaatuneista 64 oli kapinallisia, 116 hallituksen sotilaita ja 16 poliiseja. Loput noin 240 kuollutta olivat siviilisiä, jotka joutuivat katutaisteluiden uhreiksi. Pääsiäiskapinasta ja sen tappioista katso mm. Fitzpatrick, 1996, s. 394, Foster, 1988, s. 481–485 ja Taillon, 1996, s. 49–102. Yleisestä arvioista vuosien 1916–23 väkivallan luonteesta Irlannissa katso Hart, 2003, s. 3–29, 89–109 ja 110–111.

⁵³ Kaikkiaan IRA:n vapaaehtoiisiin kuului itsenäisyystaistelun aikana yli 100 000 miestä, joista suurin osa ei kuitenkaan osallistunut aktiivisesti väkivallantekoihin. Hart, 2003, s. 112–113.

sodan loppuun asti puutteellisena, sillä IRA:n hallinnassa oli enimmilläänkin vain 3 300 kivääriä. Näihin lukuihin nähden vuosina 1919–1921 väkivaltaisesti surmattujen määrä nousi korkeaksi. Kuolleita laskettiin olevan 1 400, joista 405 oli poliiseja, 150 sotilaita ja noin 600 IRA:n tukijoita. Loput voi määritellä siviileiksi. Suurin osa kuolleista sai surmansa murhattuina tai lyhyissä väijytyksenomaisissa kahakoissa.⁵⁴

Siinä missä Irlannin väkivalta oli tähän asti luonteeltaan lähinnä sissi- ja terrorismia vastaan, muistutti sen kolmas ja viimeinen vaihe enemmän suomalaisten kokemuksia sisällissodan aikana. Tällä kertaa vastarintaan nousivat ne tasavaltalaiset, jotka eivät hyväksyneet kompromissina syntynyttä vapaavaltiota, vaan katsoivat johtajiensa pettäneen yhteiset tavoitteet. IRA jakautui kahtia molempien puolien aseistautuessa tulevaa koitosta varten. Tässä suhteessa kehitys muistutti hyvinkin Suomen vastaavaa, varsinkin kun hallituksen joukot saivat briteiltä jonkin verran raskaampaa aseistusta, tykkeitä ja panssariautoja. Taistelut alkoivat kesäkuussa 1922. Ensimmäisen kuukauden ajan kamppailtiin rajusti asutuskeskusten hallinnasta ja ajoittain käytiin todellisia rintamataisteluja. Elokuussa vapaavaltiollisten aseellinen ylivoima alkoi näkyä ja tasavaltalaisten oli siirryttävä aiemmista sodista tuttuun sissisotaan. Aluksi heillä olikin siinä menestystä, mutta jouluun mennessä hallituksen joukot olivat kukistaneet pääosan saaren lounais- ja länsiosiin tungetuista kapinallisjoukoista. Viimeiset tasavaltalaiset luovuttivat vasta toukokuussa 1923. Tämänkin jälkeen sissisota ja terrori-iskut jatkuivat yhä Pohjois-Irlannin protestantteja vastaan, luoden pohjaa alueella tähän päivään asti vaikuttaneelle poliittiselle umpikujalle.

Kaiken kaikkiaan vuosien 1922–23 sisällissodassa kuoli virallisten tilastojen mukaan 927 ihmistä, joskin kaksi kertaa suurempiakin lukuja on esitetty. Luku on sinällään yllättävän pieni. Sodan päättyessä vapaavaltiolaisten armeija oli paisunut 50 000:n miehen vahvuiseksi ja tasavaltalaisillakin oli parhaimmillaan aseissa kymmeniä tuhansia miehiä. Suuri osa taisteluissa kaatuneista saikin surmansa jo sodan ensimmäisen kuukauden taisteluissa pitkän sissisodan tuottaessa suhteellisen vähän tappioita. Sissijoukot olivat kooltaan pieniä ja pyrkivät luonteensa mukaisesti yleensä välttämään avoimia yhteenottoja. Toisaalta sodan pitkittyessä myös ilmapiiri katkeroitui saaden hallituksen koventamaan otteitaan. Tuhansia suljettiin vankiloihin ilman oikeudenkäyntiä ja 77 vangittua kapinallista teloitettiin, osa heistä aiempien kapinoiden juhlittuja sankareita.⁵⁵

⁵⁴ Vuosien 1919–1921 kapinasta ja sen tappioluvuista katso Ferguson, 1999, s. 535(viite), Fitzpatrick, 1996, s. 405–406, Foster, 1988, s. 494–502 ja Gray, 1991, s. 265.

⁵⁵ Irlannin sisällissodasta ja sen tappioista katso Ferguson, 1999, s. 390 ja s. 535(viite), Foster, 1988, s. 511–515 ja O’Halpin, 1996, s. 408–409.

Suomen sisällissota

Riippumatta siitä millä nimellä Suomessa keväällä 1918 käytyä sotaan sitten halutaankin kutsua, oli se luonteeltaan sisällissota. Siinä kaksi osapuolta taisteli poliittisesta vallasta yhtenäiseksi mielletyssä valtiossa. Vaikka maa jakautuikin rintamalinjoja myöten kahteen osaan, ei kummankaan tavoitteisiin kuulunut uuden poliittisen kokonaisuuden erottaminen entisestä. Molemmat tavoittelivat valtaa yhtenäisessä valtiossa. Suomen alueeseen ei myöskään kohdistunut suoranaista ulkonaista uhkaa, jollei sellaisena pidetä saksalaisen Itämeren divisioonan saapumista valkoisten avuksi, tai niitä vähäisiä bolševikkijoukkoja, jotka toimivat Pietarista käsin Karjalan kanakaalla. Ainoa avoin uhka Suomen valtion aluetta kohtaan koitui itse asiassa Ruotsin haaveista Ahvenanmaan suhteen, mutta ruotsalaisia vastaan eivät sen kummemmin valkoiset kuin punaisetkaan missään vaiheessa käyneet taisteluita. Suomen sisällissotaa käytiin viime kädessä siis suomalaisten sisäisenä asiana, johon ulkovallat toki pyrkivät vaikuttamaan liittolaisina.

Sisällissodat eivät itse asiassa useinkaan toteuta vakiintuneissa nimissään näin selkeää määritelmää. Kuvaavasti jopa termin lähtökohta on tässä suhteessa hämäävä. Se yleistyi länsimaisessa kielenkäytössä Yhdysvaltain sisällissodan (Civil War) jälkeen, mutta paradoksaalista kyllä tämä sota oli itse asiassa pikemminkin alueellinen kapina, jossa osa valtion alueesta halusi irrottautua omaksi kokonaisuudekseen. Suomen sisällissodan aikalaissodista esimerkiksi Kiinan ja Meksikon vallankumoukset olivat vakiintuneista nimistään huolimatta puolestaan paremminkin sisällissotia kuin pelkkiä vallankumouksia. Myös Suomessa käytyä sotaa on kutsuttu monilla eri nimillä.

Sisällissodan suomalaisten osapuolten, punakaartien ja suojeluskuntien, rakenne ja toimintatavat muistuttivat suuressa määrin erilaisten vapaaehtoisjoukkojen kehitystä muualla hajonneen Venäjän valtakunnan alueella vastaavana aikana. Molemmat järjestöt olivat luonteeltaan vapaaehtoisia, heikosti aseistettuja ja koulutettuja, sekä lähes täysin vailla toimivaa keskusorganisaatiota. Jokseenkin samanlaiset olosuhteet vallitsivat kevättälvellä 1918 myös vastaperustetussa puna-armeijassa, Ukrainan kansalliskokouksen vapaaehtoisjoukoissa, sekä vasta muotoaan etsivien Venäjän valkoisten parissa. Tämä ei ole mitenkään yllättävää, sillä monessa suhteessa Suomen sisällissota muodosti osan marraskuun vallankumouksesta alkanutta sotien vyyhteä. Suomessa taistelut vain onnekaasti loppuivat jo kauan ennen kuin muualla entisen keisarikunnan alueella.

Suomessa käydyn sodan lyhyys vaikutti myös sen osapuolten organisaatioon ja taistelutapoihin. Kumpikaan niistä ei ehtinyt kehittyä varteenotettavaksi järjestäytyneeksi armeijaksi, kuten Venäjällä tuli seuraavien vuosien aikana tapahtumaan. Lisäksi yhteenottojen luonne pysyi perinteisen avoimen sodan mallissa, eikä Suomessa koettu vastaavaa sissisodan ja terrorismin kierrettä kuin vaikkapa Irlannissa. Rintaman väärälle puolelle jääneet suojeluskunnat kävivät etelärannikolla jonkin aikaa hieman sissisotaa muistuttanutta kamppailua, mutta sen merkitys jäi vähäiseksi, yksin jo Suomen talven luomien epäsuotuisien olosuhteiden takia. Terrorismi sodan käynnin muotona jäi täällä lähes täysin tuntemattomaksi.

Se, että Suomen sisäiset väkivaltaisuuDET eivät keVäällä 1918 kehittyneet samaan suuntaan kuin Saksan vallankumouksen yhteydessä vuotta myöhemmin, johtunee Saksan kommunistien ilmeisen organisatorisen kyvyttömyyden ohella Suomessa ennen sisällissotaa vallinneista olosuhteista. Toisin kuin Saksassa, täällä oli jo valmiiksi sotilaallisesti järjestäytyneitä vapaaehtoiskaarteja, jotka kaikkine puutteineenkin muodostivat pohjan nopeasti maasta polkaistaville armeijoille. Toisaalta Suomesta puuttui yksi niin Saksan kuin Venäjän kehitykseen oleellisesti vaikuttanut tekijä, hajoamistilassa ollut miljoona-armeija, jonka riveistä voitiin värvätä lähes loppumaton määrä nuoria, ammattitaitoisia taistelijoita. Suomen sisällissota oli varsinkin alkuvaiheessaan pitkälti amatöörien sotaa.

Koska Suomen suuriruhtinaskunnan ei ollut tarvinnut lähettää joukkoja Venäjän armeijaan, olivat suomalaiset säästyneet lähes täysin maailmansodan suunnattomilta ihmisuhreilta. Maassa ei oltu käyty taisteluja ja sen infrastruktuuri oli säilynyt koskemattomana. Toisaalta suomalaiset olivat näin myös välttyneet kokemuksilta, jotka olivat muualla Euroopassa tehneet miljoonista nuorista miehistä parkkiintuneita sotaveteraaneja. Kun Venäjän armeijaa ryhdyttiin talvella 1917–18 kotiuttamaan Suomesta jäi maa käytännössä täysin vaille järjestäytynyttä sotaväkeä. Seurauksena oli sotilaallinen valtatyhjiö, joka osaltaan pahensi maassa vallinnutta poliittista kriisiä ja vaikutti näin myös sisällissodan syntyyn. Oikeisto ja vasemmisto olivat molemmat perustaneet omia puolisolitaallisia kaartejaan ylläpitämään järjestystä ja niiden välille syntyi nopeasti kitkaa siitä kuka todella piti valtaa käsissään. Kun hallitus yritti tammikuussa 1918 nimittää suojeluskunnat maan viralliseksi armeijaksi, tulkitsivat punakaartit tämän käytännössä sodanjulistukseksi.⁵⁶

Sisällissodan syttyessä jäi punaisten valvomalle alueelle vajaa puolitoista miljoonaa ihmistä ja valkoisten puolelle hieman enemmän.⁵⁷ Molempien osapuolten sota-voimien perustana olivat aluksi sotaa edeltäneet järjestyskaartit. Ne tarjosivat halvan ja nopeasti koolle kutsuttavan armeijan, jolla ottaa haltuun niin paljon aluetta kuin mahdollista. Maassa yhä olleen venäläisen sotaväen asenne sotatoimiin oli aluksi epäselvä, mutta suojeluskuntien ryhtyessä riisumaan Pohjanmaan varuskuntia aseista, ei vastarintaa juuri esiintynyt.⁵⁸ Punaisten puolella venäläiset sotilaat jakoivat toisinaan punakaarteille vapaaehtoisesti aseita varikoistaan, mutta eivät liittyneet sotaan mukaan erillisinä yksikköinä. Valtataistelun alku jäi siis paikallisille suojeluskunnille ja punakaarteille, jotka ottivat sodan ensimmäisten päivien aikana yhteen lähinnä omissa kotikunnissaan eri puolilla Suomea. Kukistettuaan paikallisen vastustajansa

⁵⁶ Katso mm. Manninen, 1974, s. 23–31.

⁵⁷ Suomen arvioitu kokonaisväkiluku vuoden 1917 päättyessä oli 3 346 853. Lappalainen I, 1981, s. 119. Punaisten pääosin hallitsemalla alueella asui vuoden 1917 väestöarvioiden perusteella 1 415 345 asukasta, valkoisten puolella 1 759 441 ja rintamien välittömässä läheisyydessä 172 067. Lappalainen I, 1981, s. 119.

⁵⁸ Näin huolimatta siitä, että Suomeen sijoitetut varuskuntajoukot ja laivasto olivat itse asiassa alusta alkaen bolševikkivallan tukijoita Venäjällä. Wildman, 1987, s. 285. Venäjän armeijan reaktioista Suomen sisällissodan syntyyn katso Manninen, 1993, s. 44–66. Venäläisen sotaväen asenteista ja Pohjanmaalla aseistariisunnan yhteydessä surmatuista venäläisistä katso ”Venäläisurmat” I, 2003.

ne saattoivat auttaa tovereitaan lähialueilla ja kauempanakin synnyttäen vähitellen varsinaisia rintamalinjoja osapuolten välille.⁵⁹

Ilman jo kauan ennen sodan alkua muotoutuneita suojeluskuntia ja punakaarteja Suomen sisällissota olisi hyvinkin saattanut jäädä vielä paljon todellista kestoaan lyhyemmäksi. Monilla itäisen Euroopan alueilla niin kansallismieliset kuin sosialistisetkin aseelliset järjestöt täytyi polkaista lähes tyhjästä ja usein niiden elinaika jäi vain muutamien viikkojen, tai jopa päivien mittaiseksi. Joko kilpaileva järjestö ehti muodostua ensin ja se kukisti vastustajansa jo alkuunsa, tai sitten jokin ulkopuolinen sotilaallinen tekijä sai ratkaisevan roolin vallanjaon järjestelyissä. Näin kävi esimerkiksi Venäjän ydinalueilla ja monissa osissa Saksaa talvella 1918–19. Suomessa valkoiset ja punaiset saivat järjestäytyä rauhassa ennen varsinaisen yhteenoton alkua, ja ne osoittautuivatkin sitten tositalanteessa suhteellisen tasavahvoiksi.

Ehkä parhaiten Suomea vastaava tilanne löytyi tässä suhteessa Irlannista. Siellä katkera kiista Irlannin oikeuksista brittiläisen imperiumin osana sekä katolisten ja protestanttien tulehtuneet välit olivat jo ennen maailmansodan syttymistä johtaneet hyvin järjestäytyneiden aseistettujen vapaaehtoisjärjestöjen syntyyn. Kuten Suomessa, perustui niiden toiminta paikallisiin alajärjestöihin, jotka keskittyivät rauhan aikana pitkälti sosiaaliseen toimintaan ja järjestyksenpitoon. Myöskään aseistuksen suhteen näiden järjestöjen tilanne ei ollut juuri Suomen oloja parempi. Toisaalta, siinä missä suojeluskunnat ja kansalaiskaartit pystyivät Suomessa tarjoamaan jäsenilleen vain alkeellista sotilaskoulutusta, löytyi Irlannista paljonkin kouluttajiksi sopivaa väkeä. Aikakauden irlantilainen kansanluonne oli korostetun militaristinen ja sotilasuraa ihannoiva. Irlantilaiset olivat perinteisesti värväytyneet keskimääräistä innokkaammin brittiläisen imperiumin asevoimiin ja kymmenet tuhannet osallistuivat ensimmäiseen maailmansotaan. Niinpä tasavaltalaisten Irish Volunteers ja lojalisti-protestanttien Ulster Volunteers saattoivatkin löytää kouluttajikseen ammattiupseereita, joilla oli toisinaan takanaan hyvinkin merkittävä sotilasura brittiläisen imperiumin palveluksessa.⁶⁰

Näiden irlantilaisten vapaaehtoisjärjestöjen merkitys jäi väkivaltaisuuksien alettua kuitenkin vähäiseksi, sillä brittiarmeijan läsnäolo esti tehokkaasti paikallisten vapaaehtoisarmeijoiden syntyä. Todellisen uhan brittivallalle muodostikin lopulta IRA, joka järjestäytyi maanalaisen toiminnan ja sissisodan pohjalta. Näin olisi varmasti käynyt myös Suomen suojeluskaarteille, jollei Venäjän keisarillinen armeija olisi päättynyt vuoden 1917 aikana niin täydelliseen hajoamistilaan. Edes kahden kuukauden avoin toiminta sotaa käyvänä vallankumousarmeijana ei riittänyt punakaartien muokkaamiseksi tehokkaaksi sotalaitokseksi. Saksalaisten maihinnousu Hankoon huhtikuun alussa 1918 kukisti yhä punaisten vastarinnan suhteellisen helposti muutamassa viikossa. Valkoiset olivat tällöin järjestäytymisessään jo jonkin verran pitemmällä, mutta tuskin olisivat vastaavassa tilanteessa pärjänneet paljon paremmin. Kohdatessaan hyvin organisoidun vakinaisen armeijan kansannousua suunnittelevien

⁵⁹ Sodan syttyessä tulevan rintamalinjan valkoisille jääneellä pohjoispuolella kuului itse asiassa suojeluskuntiin noin 25 000 jäsentä ja punakaartiinkin peräti 21 000. Manninen, 1975, s. 408.

⁶⁰ Fitzpatrick, 1996, s. 379–391 ja 396–401.

Heinjokilaisia suojeluskuntalaisia sotilaskivääreineen vuonna 1918. Univormuista ei ole vielä tietoakaan. Kuva Suomen sotasurmat 1914-22 -projektin valokuva-arkisto.

vapaaehtoisjoukkojen parhaaksi mahdollisuudeksi jäi kaikkialla IRA:n valitsema tie, pienien hajautettujen yksiköiden käymä sissisota ja terrorismi.⁶¹

Huolimatta varhaisesta muodostumisestaan punakaartien ja suojeluskuntien toimintaa haittasi suuresti niihin liittyneiden vapaaehtoisten täydellinen kokemattomuus sodasta. Kuten edellä on jo mainittu, jo sukupolven ajan ilman omaa armeijaa olleessa Suomessa ei vuonna 1918 ollut merkittävää määrää ihmisiä, joilla olisi ollut oma-kohtaista sotakokemusta. Tässä suhteessa suomalaisten tilanne erosi ratkaisevasti muualla Euroopassa käydyistä sodista. Venäjän, Saksan ja Itävalta-Unkarin hajoavien keisarikuntien alueelta löytyi yllin kyllin maailmansodan veteraaneja vahvistamaan erilaisten paikallisten vapaaehtoisarmeijoiden rivejä. Jopa Irlannissa Irish Volunteers, Ulster Volunteers ja myöhemmin IRA saattoivat värvätä riveihinsä joukoittain Ison-Britannian armeijan veteraaneja, jopa taisteluun brittejä itseään vastaan.

Sotakokemuksen puuttuessa Suomen suojeluskunnissa ja punakaarteissa ei ennen sisällissodan syttymistä ollut juuri aiempaa kokemusta aseiden käsittelystä, paitisi ehkä metsästysaseiden. Mikä vieläkin tärkeämpää, ensisijaisesti kuntien sisäiseen järjestyksenpitoon lupautuneilla vapaaehtoisilla ei ollut oikein mitään käsitystä siitä, mikä heitä mahtaisi sodassa odottaa. Tässä suhteessa heitä ei voinut auttaa edes heidän päällikkönsä, jotka eivät ennen sodan syttymistä myöskään olleet yleensä sotaa kokeneet, tai osanneet muita siihen kouluttaa.

Vapaaehtoisuuteen perustuvien järjestyskaartien miesvahvuuden kasvattaminen osoittautui myös ongelmaksi, niin täällä kuin muuallakin. Sodan syttyessä suurin osaatteen puolesta taistelevista oli jo muutenkin liittynyt mukaan ja joukkojen määrää saattoi enää nostaa pääasiassa vain tarjoamalla materiaalisia etuja, kuten korkeaa palkkaa. Sodan alussa punakaarteihin kuului sen omien laskujen mukaan 14 000 aseistettua miestä. Helmikuun lopussa määrä oli aktiivisen värväyskampanjan myötä kasvanut 40 000:een ja kasvu jatkui vielä seuraavassakin kuussa. Parhaimmillaan punakaartien palkkalistoilla oli 76 550 sotilasta, joista 1 440 oli naisia. Keväällä 1918 tämä oli kunnioitettava saavutus, joka ei jäänyt kauaksi jälkeen edes väkirikkaalla Venäjällä samoihin aikoihin kootuista sotajoukoista. Vapaaehtoisuudella oli kuitenkin rajansa, eikä tämän korkeampia lukuja olisi pelkästään sen avulla enää ilmeisesti pystytty saavuttamaan, ei vaikka sota Suomessa olisi jatkunutkin.⁶²

Toisaalta Suomen punakaartien vahvuus paperilla välttämättä vastannut sen todellista voimaa rintamalla, kuten myöhemmin oli laita myös esimerkiksi puna-armeijan suhteen. Helmikuun puolessa välissä punaisten rintamajoukkoihin kuului yhä vain noin 13 000:ta kaartilasta, joista ehkä pari tuhatta oli venäläisistä yksiköistä tulleita vapaaehtoisia. Maaliskuun puolessavälissä rintamalla saattoi olla jo noin 37 000 sotilasta, mutta tämäkin oli vain runsas puolet kaikista kirjoilla olleista kaartilaisista. Tästä rintamajoukkojen osuus ei sitten enää ilmeisesti kasvanutkaan. Selusta- ja

⁶¹ IRA osoittautuikin monessa suhteessa sissisodan ja terrorismin edelläkävijäksi 1900-luvulla merkittävän epäsymmetrisen sodankäynnin kehityksessä.

⁶² Kaikkiaan oli sodan aikana punaisten puolella sotapalveluksessa ehkä noin 90 000 henkilöä. Lappalainen I, 1981, s. 173–176, Manninen, 1993, s. 145 ja Ylikangas, 1993, s. 51.

varuskuntajoukkojen luonnollisen tarpeen lisäksi kaarti sai näin kokea osansa kaikkia vapaaehtoisjoukkoja yleisesti vaivaavasta tahmeudesta lähteä itse rintamalle. Vapaaehtoista kun on paljon pakko-otettua tai palkattua sotilasta vaikeampi pakottaakaan lähtemään.⁶³

Suojeluskuntajoukkojen virallinen vahvuus helmikuun puolessavälissä oli noin 24 000 miestä. Huhtikuun alussa, ensimmäisten asevelvollisrykmenttien alkaessa saapua rintamille, valkoisten rintamajoukkojen määrä oli vapaaehtoisten puutteessa kasvanut vain noin 30 000:een mieheen. Tämän jälkeen asevelvollisista kootut jääkärirykmentit alkoivat kasvattaa valkoisten vahvuutta ja sodan loppuvaiheissa heidän riveissä oli ehkä jo noin 70 000 sotilasta. Saavutus oli vaikuttava, sillä määrä oli ilmeisesti suurempi kuin yhdenkään samanaikaisen valkoisen armeijan Venäjällä. Kuten punakaartien kohdalla, oli näistäkin joukoista kuitenkin vain pieni osa yleensä itse rintamilla.⁶⁴

Rintamajoukkojen suhteellinen vähyys johtui osittain myös siitä, että heikosti järjestäytyneiltä ja vapaaehtoisuuteen perustuvilta järjestyskaarteilta puuttui kyky laajempien sotatoimien hahmottamiseen. Sen enempää suojeluskuntalaiset kuin punakaartilaisetkaan eivät välttämättä suostuneet taistelemaan oman kotipaikkansa ulkopuolella, vaan katsoivat tehtäväkseen vain paikallisen järjestyksenpidon. Seurauksena oli kieltäytymisiä ja omapäistä lomille lähtöä, joka varsinkin punaisten puolella sotki jatkuvasti sotatoimien suunnittelua.

Periaatteessa punakaarteilla oli jo ennen sotaa perustettu koko maan kattava keskusorganisaatio, mutta sen toiminta ei missään vaiheessa vastannut tarpeita. Suojeluskunnilta puuttui ylempi johtoporras kokonaan, mutta käytännössä ne onnistuttiin kaarteja paremmin alistamaan valkoisten nopeasti muodostetun yleisen sodanjohdon alaisuuteen. Näin saatiin niiden kuljetus, huolto ja yhteistoiminta sujumaan tehokkaammin kuin vastapuolella, millä oli suuri merkitys sodan kululle. Pohjimmiltaan suojeluskuntalaisetkin olivat kuitenkin vain vapaaehtoisia järjestysmiehiä, joiden käyttö kotipaikkakuntiansa ulkopuolella vaati heidän omaa suostumustaan. Vaikka valkoisten ylijohdo ehtikin ennen sodan loppua koota vapaaehtoiset kymmeneen suojeluskuntarykmenttiin, niiden taistelukelpoisuus pysyi kyseenalaisena ja niiltä puuttuivat täysin erityiset aselajit, kuten tykistö.⁶⁵

Punaisten ja valkoisten ongelmat vapaaehtoisten suhteen toistuivat samanlaisina muuallakin. Venäjällä puna-armeija ei kyennyt kunnolla motivoimaan kansaa tuekseen ja joutui pian siirtymään pakolliseen asevelvollisuuteen. Valkoisilla oli vieläkin suurempia ongelmia sotilaiden löytämisessä. Saksassa vain vähäinen osa väestöstä osallistui millään tavalla vallankumoukselliseen toimintaan tai sen kukistamiseen. Edes

⁶³ Lappalainen I, 1981, s. 75, 77–78, 81–83 ja 176, Lappalainen II, 1981, s. 202–203, Paavolainen, 1967, s. 125 ja ”Venäläissurmat” I, 2003, s. 202–203.

⁶⁴ Lappalainen I, 1981, s. 176, Manninen, 1993, s. 131 ja Ylikangas, 1993, s. 50. Helmikuun lopussa, valkoisten järjestäessä ensimmäiset asevelvollisten kutsunnat, rintamajoukoissa laskettiin olevan vain noin 11 000 valkoisten hallitsemilta alueilta kotoisin olevaa suojeluskuntalaista. Manninen, 1974, s. 79.

⁶⁵ Suojeluskuntien heikkouksista katso mm. Lauerma, 1966, s. 839–840, Manninen, 1974, s. 32–34 ja Ylikangas, 1993, s. 516–517.

Irlannissa tasavaltalaisjärjestöt eivät missään vaiheessa saaneet houkuteltua toimintaansa kuin pienen osan väestöä. Vapaaehtoisten sitoutuminen kotiseutuihinsa vaikutti Irlannissa taistelujen luonteeseen jopa vahvemmin kuin Suomessa. Paikallisesti kootut ja huonosti aseistetut tasavaltalaisyksiköt olivat aina enemmän omiaan sissisotaan. Suomessa vastaavaa kehitystä haittasivat osaltaan talviset olosuhteet. Lisäksi järjestyskaarteilta puuttui ammattitaitoisia sotilaskouluttajia, jotka olisivat osanneet opastaa niitä tehokkaaseen sissitoimintaan, joka on itse asiassa varsin vaativa ja kuluttava sodankäynnin muoto.

Merkittävin ero Suomen punaisten ja valkoisten värväystoiminnan välillä oli se, että vain jälkimmäiset toteuttivat alueillaan asevelvollisuuden. Punaisten alkuperäisenä tarkoituksena oli saattaa vallankumous voimaan pelkästään vapaaehtoisten kaartilaiden voimin. Asevelvollisuuden pohjalta tehtyihin pakko-ottoihin suhtauduttiin kielteisesti sekä periaatteellisista syistä, että vastareaktioiden pelossa. Tässäkin punaiset noudattivat kansainvälisiä esikuvia. Sosialismin elähdyttämät vallankumoukselliset pyrkivät muuallakin yleensä ainakin aluksi tekemään selkeän eron oman toimintansa ja perinteisten sotien välillä. Siinä missä taantumukselliset hallitsijat pakottivat kansansa tarpeettomiin sotiin omien itsekkäiden valtopyyteidensä ajamiseksi, olivat vallankumoukselliset mielestään kansan asialla. Ja jos vallankumous kerran sai alkunsa kansasta, oli luonnollista että sitä tuettiin vapaaehtoisuuden pohjalta. Samanlainen näkemys oli alkujaan voimassa myös Neuvosto-Venäjällä, jossa vanhan armeijan korvaaminen vapaaehtoisuuteen perustuvalla puna-armeijalla kuvasti juuri tätä muutosta. Kun vapaaehtoisia ei sitten ilmaantunut tarpeeksi taisteluun taantumuksen voimia vastaan, olivat bolševikit lopulta valmiita joustamaan tästä periaatteesta. Suomen punaisten kannalta esimerkki tuli kuitenkin liian myöhään.

Jotkut paikalliset punakaartit ryhtyivät tosin maaliskuun alussa puuhaamaan pakko-ottoja rivien täydentämiseksi, mutta kansanvaltuuskunta sekä punakaartien johto asettuivat vielä tässä vaiheessa tällaisia toimia vastaan. Rintamatilanteen huonontuessa määrättiin huhtikuun alussa voimaan laki työvelvollisuudesta, mutta sitäkään ei enää käytännössä ehditty juuri panemaan toimeen. Ajateltu järjestelmä oli muutoinkin suunniteltu melko joustavaksi ja vapautuksen palveluksesta sai suhteellisen helposti.⁶⁶

Keskitetysti johdettua kansallisvaltiota ajavilla valkoisilla ei sen sijaan ollut esteitä asevelvollisuuteen siirtymisen suhteen ja he alkoivatkin suunnitella sitä lähes välittömästi sodan alettua. Samanlainen ajatuskulku näyttää olleen vallalla myös monissa muissa Venäjän hajoamisesta syntyneissä kansallismielisissä hallituksissa, kuten Baltian maissa, Ukrainassa ja Puolassa. Koska valkoiset katsoivat edustavansa Suomessa laillista hallitusta, he pohjustivat toimintansa vuoden 1878 asevelvollisuuslakiin, jota saattoi pitää teknisesti yhä voimassaolevana. Aluksi värväystoiminta oli paikallista ja huonosti organisoitua ja sen tulokset jäivät pettymykseksi. Kokoon saatiin vain muutama tuhat miestä, joista muodostetuilla yksiköillä oli tosin merkityksensä

⁶⁶ Lappalainen I, 1981, s. 164–166, Manninen 1993, s. 138–141 ja Ylikangas, 1993, s. 51. Punaiten hallintokoneistosta katso esim. Kekkonen, 1991, s. 25–30.

valkoisten ensimmäisissä suuremmissa hyökkäyksissä. Pelkkä aktiivinen värväys ei kuitenkaan riittänyt, vaan sen lisäksi tarvittiin siirtymistä asevelvollisten pakko-ottoihin.⁶⁷

Helmikuun puolessavälissä valkoiset antoivat julistuksen yleisestä asevelvollisuudesta ja uuden armeijan luominen pääsi varsinaisesti käyntiin. Asevelvollisuusjulistuksen piiriin kuuluivat vuoden 1878 lain mukaisesti kaikki 21–40-vuotiaat miehet, mikä jätti alaikärajan nykyisiin käytäntöihin nähden korkeaksi. Malli oli kuitenkin tuohon aikaan varsin tavallinen eri puolilla Eurooppaa. Suomeen se omakuttiin Venäjän keisarillisesta armeijasta, jonka asevelvollisuusraja oli jo pitkään ollut 21 vuotta ja palvelusaika juuri ennen maailmansotaa kolme vuotta. Palveluksen jälkeen asevelvolliset pidettiin Venäjällä reservissä 15 vuotta ja sen jälkeen vielä nostoväessä viisi vuotta, mikä merkitsi lopullista vapautusta vasta 43-vuotiaana. Maailmansodan aikana myös vanhemmat ikäluokat otettiin useimmissa sotaikäyvyissä maissa palvelukseen, aluksi aina 40-vuotiaisiin asti, mutta lopulta kasvavat tappiot pakottivat jotkin valtiot vieläkin ankarampiin ratkaisuihin. Saksa joutui lopulta ulottamaan kutsuntarajan 17-vuotiaista aina 60-vuotiaisiin asti vastatakseen kasvaviin tappioihin. Venäjän sisällissodan osapuolista puna-armeija pyrki täyttämään miespuolansa venyttämällä asevelvollisuuden 18–40 ikävuoden välille, kun taas valkoiset ottivat käyttöön 19–45 ikävuoden rajan. Tällainen kehitys osoitti osaltaan tietä koko 1900-luvun jatkuneeseen sotilasikäluokkien nuorentumiseen eri puolilla maailmaa⁶⁸

Helmikuun lopussa järjestettyihin kutsuntoihin osallistui noin 180 000 miestä, mikä oli 70 prosenttia valkoisten hallitseman alueen asevelvollisuuden piiriin kuuluvista. Kutsuntojen tavoitteena oli nostaa aseisiin 13 125 miestä, noin viisi prosenttia asevelvollisista. Maaliskuun alussa kutsuttiin vielä 14 975 miestä vaihtomiehistöksi suojeluskuntajoukoille, jotka haluttiin rintamalta koulutukseen. Kaikkiaan kutsunnoissa nostettiin siis noin 10 prosenttia asevelvollisista. Jos tähän lukuun lisää vielä 3 200 värvättyä sotilasta, 11 000 kutsunta-alueen suojeluskuntalaista sekä myöhemmin täydennettyinä nostetut 8 000 miestä, nousee kokonaisluku runsaaseen 50 000:een mieheen, eli lähes 20:een prosenttiin käytettävissä olleista asevelvollisista. Tämä on kansainvälisesti ottaen suhteellisen suuri osuus kun ottaa huomioon, että ainakin 7 000 valkoisten haltuun jääneiltä alueilta kotoisin ollutta liittyi punakaarteihin.⁶⁹

Ensimmäiset asevelvolliset ehtivät rintamille maaliskuun puolessavälissä, mutta suuremmassa määrin heistä koottuja jääkäriyrykmenttejä käytettiin taisteluissa vasta

⁶⁷ Lauerma, 1966, s. 840 ja Manninen, 1993, s. 113–115. Asevelvollisten kutsuntojen alkaessa helmikuun lopussa värväämällä oli saatu kokoon vain 3 200 miestä. Manninen, 1974, s. 43–59. Valkoisten hallintokoneistosta katso esim. Kekkonen, 1991, s. 15–24.

⁶⁸ Ferguson, 1999, s. 87–95, Lincoln, 1989, s. 289 ja 291, White, 1994, s. 197–198 ja Wildman, 1980, s. 25–27. Modernin asevelvollisuuden käyttöönotosta länsimaissa katso Mjyset and Van Holde, 2002, s. 46–66 ja Rowe, 2002, s. 151–164. Ainakin osa Venäjän valkoisista näyttää keskittyneen värväämään riveihinsä teini-ikäisiä sotilaita, huolimatta näiden kokemattomuudesta maailmansodan taistelukentiltä. Mawdsley, 1987, s. 145–146.

⁶⁹ Lauerma, 1966, s. 840–841 ja 883, Manninen, 1974, s. 21, 76–104 ja 122. Maailmansodan syttyessä Venäjällä nostettiin aseisiin 20 prosenttia asevelvollisista, Saksassa 22 ja Ranskassa peräti 30 prosenttia. Ferguson, 1999, s. 92–93.

huhtikuun alusta lähtien. Tällöin saksalaisten maihinnousu oli jo aikaansaamassa ratkaisevan käänteen ja asevelvollisten merkitys sodan lopputuloksen kannalta jäi viime kädessä koettelematta. Jääkärirykmenttienkin koulutus oli varsin puutteellista ja niiden sotamenestys pysyi punaisten ahdingosta huolimatta melko keskinkertaisena. Joukot näyttävät toisinaan murtuneen suhteellisen vähäisten tappioiden jälkeen eikä niiden taistelukyky ollut korkea varsinkaan hyökätessä. Jo yksistään lukumääränsä turvin asevelvolliset olisivat hyvinkin joka tapauksessa saattaneet lopulta kääntää sodan valkoisten eduksi.⁷⁰

Vaikka Suomen sisällissotaa käytiinkin ajan mittapuun mukaan poikkeuksellisen kotimaisin voimin, osallistui siihenkin suhteellisen paljon ulkomaalaisia yksittäisistä vapaaehtoisista aina kokonaiseen divisioonaan asti. Sisällissodan syttyessä odotti Suomessa yhä kotiutustaan kymmeniä tuhansia Venäjän palveluksessa olleita sotilaita. Pieni osa näistä venäläisistä, puolalaisista, virolaisista, latvialaisista ja muualta laajan imperiumin eri puolilta kootuista miehistä oli valmis liittymään punaisten tueksi, joko yhteisen aatteen vuoksi tai hyvän palkan houkuttelemana. Varsinkin sodan alkuaikoina ulkomaiset vapaaehtoiset saattoivat muodostaa erillisiä yksiköitään, mutta monet palvelivat myös punakaartien riveissä ammattitaitoa vaativissa tehtävissä, kuten tykkimiehinä ja konekivääriampujina.⁷¹

Tällaisia vapaaehtoisia ei punaisten puolella liene ollut parhaimmillaankin kuin joitakin tuhansia, alle kymmenesosa punakaartien kokonaisvahvuudesta, mutta koulutettuina ja paremmin aseistettuina heillä näyttää olleen merkittävä osuus erityisesti rintamalinjojen muodostumisessa sodan alussa. Sodan ensimmäisten viikkojen aikana he toimivat punaisten liikkuvana reservinä, jota voitiin siirrellä helpommin kuin paikkakunnallisuudestaan kiinni pitäviä suomalaisia kaartilaisia. Lisäksi valkoisilla ei ollut asettaa näitä ammattisotilaita vastaan mitään koulutettua sotavoimaa.

Ulkomaalaisten vapaaehtoisten osallistuminen sotaan jäi punaisten puolella kuitenkin suhteellisen lyhyeksi. Neuvostohallitus oli pakon edessä kiinnostuneempi kaiken käytettävissä olevan sotaväen siirtämisestä murentuvan länsirintamansa tueksi saksalaisia vastaan ja toveriavun antaminen itsenäiseksi julistautuneen Suomen vallankumouksellisille sai jäädä toistaiseksi. Lisäksi valkoiset riisuivat omilla alueillaan aseista suuren määrän venäläistä sotaväkeä, jota ei suomalaisten keskinäinen välienselvittely juuri liikuttanut. Helmikuun puolessavälissä Suomessa yhä olevat venäläiset joukot olivat käytännössä jo lakanneet olemasta olemassa ja monet vapaaehtoisistakin päättivät lähteä mieluummin kotiin. Lopullinen sinetti tuli maaliskuun alussa, jolloin Neuvostohallitus sitoutui Brest-Litovskin rauhansopimuksen mukaisesti vetämään loputkin venäläisestä sotaväestä Suomesta. Vielä tämänkin

⁷⁰ Jääkärirykmenttien sotamenestyksestä katso mm. Manninen, 1974 ja Ylikangas, 1993, s. 230–242 s. 335–350.

⁷¹ Suomeen majoitettujen venäläisten maajoukkojen kokonaisvahvuus oli sodan alkaessa ilmeisesti yhä ainakin 40 000 sotilasta, joiden lisäksi pääosin Helsinkiin kootussa Venäjän Itämeren laivastossa palveli kymmeniä tuhansia miehiä. Karemaa, 1998, s. 90 ja Luntinen, 1997, s. 370 ja Manninen, 1993, s. 44–42 ja 58–61. Vapaaehtoisten toiminnasta ja heidän kärsimistään tappioista katso esim. Karemaa, 1998, s. 91–92, Luntinen, 1997, s. 371, Ylikangas, 1993, s. 41–45 ja 53 ja ”Venäläissurmat” I, 2003, s. 202–268.

jälkeen punaisten riveissä taisteli ehkä runsas tuhatkunta vapaaehtoista, minkä lisäksi itärajan ylitse tuli ajoittain yksittäisiä lyhytaikaisia apuretkikuntia Karjalan rintaman tueksi.⁷²

Valkoisten puolella vastaava ulkomaalaisten vapaaehtoisten joukko tuli Skandinavian maista, pääosin Ruotsista, sekä Saksasta. Kaikkiaan heitä saapui sodan aikana vajaan tuhatkunta. Huomattavan suuri osa oli upseereita ja lähes kaikkia lienee motivoinut ainakin joltain osin aatteellisuus, minkä lisäksi joukossa oli varmasti myös seikkailijoita. Toisin kuin punaisten puolelle värväytyneiden Venäjän armeijan kotiutettavien sotilaiden kohdalla, eivät materiaaliset edut liene merkinneet näiden vapaaehtoisten kohdalla paljoa. Pääosa heistä oli jo omien maidensa asevoimien palveluksessa ja monet joutuivat jopa eroamaan virastaan voidakseen lähteä Suomeen.⁷³

Valkoisten puolella taistelleiden ulkomaalaisten vapaaehtoisten suurin merkitys oli siinä, että heidän joukossaan oli paljon ammattiupseereja, joiden varaan valkoisten ylijohdosta pitkälti rakensi armeijansa hallinnon ja toimintakyvyn. Lisäksi valkoisten riveihin liittyi paljon Venäjän keisarillisessa armeijassa palvelleita suomalaisia upseereita, jotka yhdessä Saksassa koulutettujen jääkärien kanssa muodostivat kotimaisen koulutetun sotilasaineksen ytimen. Toisin kuin punaisilla, oli valkoisilla siis lopulta käytössään suhteellisen paljon koulutettuja sotilaita.

Ylivoimaisesti suurimman, ja sodan kannalta myös ratkaisevan, ulkopuolisen panoksen muodosti kuitenkin saksalainen Itämeren-divisioona, joka nousi maihin Hangossa huhtikuun alussa. Sen taisteluvahvuus oli noin 9 500 sotilasta. Itämeren divisioona toimi erillisenä sotilasyksikkönä, joka oli vain nimellisesti valkoisten ylijohdon alaisuudessa. Yhtenäisenä, hyvin koulutettuna ja aseistettuna sotajoukkona, jolla oli lisäksi Saksan Itämeren laivaston antama tulituki takanaan, divisioonan merkitys oli paljon lukumääräistä vahvuuttaan suurempi, eivätkä mitkään muut sotaan osallistuneet joukot olisi voineet kilpailla sen kanssa suorituskyvyyssä. Nämä sotilaat eivät tulleet Suomeen vapaaehtoisina, vaan osana sotapalvelustaan maailmansodassa. Heille kyseessä oli vain yksi sotaretki muiden joukossa eikä heidän parissaan juuri ollut sellaisia, joilla yksityiset motiivit olisivat voineet juuri vaikuttaa asiaan.

Kaiken kaikkiaan Suomen valkoisen armeijan muodostuminen muistutti melkoisesti Viron kansallisen armeijan syntyä lähes vuotta myöhemmin loppusyksyllä 1918. Alkuvaiheessa Virossakin luotettiin vapaaehtoisjoukkoihin, mutta niiden osoittaututtua riittämättömiksi siirryttiin joulukuussa 1918 pakolliseen asevelvollisuuteen. Kuten Suomessa, nostettiin Virossakin uuden noin 2 500 miehen vahvuisen armeijan joukkoon Venäjän keisarillisessa armeijassa palvelleita virolaisia upseereita. Viron saksalaiset muodostivat omat vapaajoukkonsa ja mukaan liittyi vielä 3 500:n miehen vahvuinen saksalaisten kokoama valkoisten venäläisten osasto. Ulkopuolisista avustajista tärkein oli tällä kertaa Suomi, joka lähetti Viroon oman 3 500 miehisen

⁷² Lappalainen I, 1981, s. 166–168 ja Luntinen, 1997, s. 366–371 ja Manninen 1993, s. 64–73. Punaisten suhtautumisesta venäläisiin katso Karemaa, 1998, s. 87–98. Venäjän Itämeren laivaston poistui Helsingistä vasta kuukautta myöhemmin jäätilanteen salliessa. Sitä ennen se tosin oli jo julistautunut puolueettomaksi saksalaisten lähestyessä huhtikuun alussa Helsinkiä.

⁷³ Ylikangas, 1993, s. 53.

Saksalaisia koneiväärimiehiä ja suojeluskuntalaisia yhteiskuvassa taistelujen tauottua Tuuloksessa 30.4.1918.
Kuva Suomen sotasurmat 1914-22 -projektin valokuva-arkisto.

vapaaehtoisjoukkonsa. Myös brittilaivasto esitti osansa, aivan kuten Saksan laivasto oli tehnyt edellisenä keväänä Suomessa.⁷⁴

Mualla entisen Venäjän valtakunnan alueella koottiin monenlaisia variaatioita, joissa hyvinkin eripuraiset ryhmät saattoivat yhdistää voimansa ja kenties kääntyä myöhemmin jälleen toisiaan vastaan. Ulkomaalaisia joukkoja oli parhaimmillaan ainakin tusinasta maasta, mukaan lukien parahimmillaan suuria osia Siperiaa hallussaan pitänyt Japani. Saksassa vallankumoushankkeet toteutettiin ja kukistettiin sen sijaan lähes täysin kotimaisin voimin. Maailmansodan juuri hävinneen suurvallan alueelle ei haluttu kutsua ulkomaisia joukkoja eikä kukaan ulkopuolinen halunnut sotasäilyksen valtaamassa maailmassa erityisesti osallistua saksalaisten sisäiseen valtakamppeluun. Miltei ainoan poikkeuksen tässä suhteessa muodostivat Baijerin neuvostovallan palvelukseen astuneet entiset venäläiset sotavangit.

Sodan hinta

Suomen sisällissodassa ja sen seurauksena kuoli uusimpien tilastojen mukaan noin 37 000 ihmistä. Näistä 34 000 oli kansallisuudeltaan suomalaisia, mikä vastaa noin yhtä prosenttia maan väestöstä. Suhdeluku on melkoisen suuri, sillä se vastaa maailmansotaan aktiivisesti osallistuneiden valtioiden kärsimiä tappioita. Suomessa sota kesti kuitenkin vain vajaat neljä kuukautta ja vankileirikuolematkin rajoittuvat noin puolen vuoden jaksoon. Kuolleisuuteen nähden Suomen sisällissota oli siis hyvin verraten ajanjakso jopa oman aikansa väkivaltaisen mittapuun mukaan.⁷⁵

Taistelussa kaatuneita sotilaita lasketaan noin 8 400, minkä lisäksi runsas 1 100 kuoli myöhemmin haavoihinsa nostaen kokonaisluvun pyöreästi 9 500:een. Noin 5 200 kuolleista taisteli punaisten puolella ja 3 470 valkoisten. Kuolleista noin 870:n osapuolta ei varmuudella tiedetä, mutta heistä pääosa on mitä ilmeisimmin kuulunut punaisiin. Kaiken kaikkiaan punaisten taistelutappiot olisivat siis noin 6 000 henkeä ja valkoisten pyöreästi 3 500, eli punaisten osuus olisi noin 63 prosenttia kokonaistappioista valkoisten jäädessä 36:een prosenttiin.⁷⁶

Ulkomaalaisia kuoli arviolta 465 saksalaista, 82 ruotsalaista vapaaehtoisista ja vähintään 2 300–2 700 Venäjän imperiumin eri osista kotoisin ollutta sotilasta ja siviiliä.

⁷⁴ Katso esim. von Hehn, 1977, s. 6–10, Mawdsley, 1987, s. 123–124 ja von Rauch, 1974, s. 52–53. Suomalaisista vapaaehtoisista katso Heino, 2000.

⁷⁵ ”Sotaoloissa”, 2003, s. 15 ja 170. Sodassa kuolleista peräti 2 244, pääosin punaisia, on tosin merkitty ryhmään kadonneet, joista osa on hyvin voinut päätyä maanpakoon Venäjälle tai muualle. ”Sotaoloissa”, 2003, s. 18.

⁷⁶ Tarkat kaatuneiden luvut ovat 4 824 punaista, 2 789 valkoista ja 765 joiden osapuolesta ei ole tietoa. Haavoihinsa kuolleista 682:n tiedetään olleen valkoisten puolella ja 319:n punaisten riveissä. Taustaltaan tuntemattomia on tässä ryhmässä 86. Lisäksi tiedetään 51 punaisen kuolleen vankileireillä taistelussa saamiinsa vammoihin ja samalla puolella ovat todennäköisesti olleet myös 11 taustaltaan tuntematonta vankileirillä haavoihinsa kuollutta. Lopuksi tulee vielä yhdeksän punaista, yksi valkoinen ja seitsemän tuntematonta, joista voidaan vain todeta heidän kuolleen taistelussa. ”Sotaoloissa”, 2003, s. 15.

Venäjältä tulleista pääosa kuoli murhattuina tai teloitettuina ja lähes yksinomaan valkoisten toimesta. Varsinaisia kaatuneita heidän joukossaan oli korkeintaan noin 800, kaikki punaisten puolella. Ruotsalaisia kaatui taistelussa 55. Saksalaisista ainakin 345 kaatui tai kuoli haavoihinsa sodan aikana ja joitakin kymmeniä sairaalassa sodan jälkeen. Tämä merkitsee noin neljää prosenttia Itämeren divisioonan taistelu-vahvuudesta. Omasta puolestaan divisioonan on arveltu aiheuttaneen 900 sotilaan tappion punaisille.⁷⁷

Vaikka punaisetkin toki vangitsivat sodan aikana vihollisiaan vankiloiden ohella erilaisiin tilapäismajoituksiin, suuria vankileirejä ehtivät perustaa vain voittoiset valkoiset. Kaikkiaan näille leireille joutui noin 80 000 punaista, joista naisia 5 000. Kaikki vangitut eivät olleet varsinaisesti sotavankeja, vaan joukossa oli myös poliittisia vankkeja. Vankileireille suljettujen punaisten kohtelu oli ankaraa ja leirien olot niin alkeelliset, että seurauksena oli pian joukkokuolemia. Kaikkiaan vankileireillä kuoli runsaat 13 400 ihmistä, vajaa 17 prosenttia vangittujen kokonaismäärästä. Lisäksi runsas 600 vankileiriltä vapautunutta punaista kuoli pian leiriltä lähdettyään vankeutensa seurauksiin.⁷⁸

Kaikkiaan valkoiset tuomitsivat valtiorikosoikeudenkäynneissä lähes 68 000 punaisten puolella taistellutta tai vallankumousta tukenutta. Nuorimmat tuomituista olivat vain 15-vuotiaita. Kuolemaan tuomittiin 555 henkilöä, joista suurin osa, 375 tapausta, sai tuomionsa henkirikoksista. Lähes puolet tuomioista alennettiin myöhemmin valtiorikosylioikeudessa, yleensä näytön puutteesta johtuen, joten vain runsaat 250 kuolemantuomiota lopulta myös toteutettiin.⁷⁹

Erilaiset sotavanki- ja kokoomaleirit olivat yleisiä kaikkialla Euroopassa maailmansodan aikana ja välittömästi sen jälkeen. Kuolleisuus oli näillä leireillä usein korkea, joten vankien kohtelu valkoisten pystyttämällä vankileireillä ei ollut mitenkään erityisen armotonta. Sotavankien kohtalo vaihteli suuresti eri maissa ja aikoina. Saksalaisia sotilaita lasketaan jääneen maailmansodan aikana vangiksi runsas 1 150 000, joista 55 000, eli vain vajaat viisi prosenttia, kuoli vankeudessa. Suurin osa saksalaisista sotavangeista päätyi länsiliittoutuneiden vankileireille, joissa olosuhteet pysyivät suhteellisen hyvinä koko sodan ajan. Toisaalta itärintamalla ja Italiassa katastrofaalisia tappioita kärsineen Itävalta-Unkarin 1 200 000:sta sotavangista arviolta peräti 480 000, eli 40 prosenttia, jäi sille tielleen. Näin suuri kuolleiden osuus johtuu todennäköisesti osittain Habsburgien keisarikunnan romahdusta seuranneesta sekasorrosta, jonka

⁷⁷ "Sotaoiloissa", 2003, s. 72–73, 101 ja 109–123, 129–130, "Venäläissurmat" II, 2003, s. 270. Saksalaisista 53 on merkitty kadonneeksi ja 45 yksinkertaisesti kuolleeksi. Monet näihin kahteen ryhmään listatuista kuolivat merionnettomuuksissa.

⁷⁸ Paavolainen, 1971, Peltonen, 1990, s. 317 ja Ylikangas, 1993, s. 368–369, 506–514. Tarkat vankileireillä kuolleiden luvut ovat 11 653 punaista ja neljä valkoista. Lisäksi 1 791:n kuolleen osapuoli ei ole tiedossa, mutta he olivat mitä suurimmalla todennäköisyydellä punaisia. Vankileiriltä vapautuneista punaisista 609 on laskettu kuolleen vankeutensa seurauksiin ja samaan ryhmään on laskettava myös kuusi taustaltaan tuntematonta. "Sotaoiloissa", 2003, s. 17 ja 74–88.

⁷⁹ Kekkonen, 1991, s. 57 ja Paavolainen, 1966, s. 203 ja 209–211, Paavolainen, 1971, s. 75–99. Valtiorikosoikeudenkäynnin taustoista katso esim. Kekkonen, 1991, s. 33–42 ja 48–73 sekä Paavolainen, 1967, s. 306–323.

aikana tuhannet sotavangit päätyivät kuka minnekin. Selvää kuitenkin on, että koko sodan ajan suurissa taloudellisissa vaikeuksissa kamppaileella Venäjällä ei kyetty ylläpitämään sotavankien oloja läheskään samalla tasolla kuin lännessä.⁸⁰

Suomessa ylläpidetyt vankileirit erosivat kuitenkin maailmansodan sotavankileireistä siinä, että niillä pidettiin myös paljon naisia ja poliittisia vankeja. Tässä suhteessa parempi vertauskohta löytyykin jälleen Venäjän sisällissodan oloista, jossa osapuolten ylläpitämät vankileirit olivat usein täynnä myös siviilejä ja naisia. Vuoden 1920 lopussa yksistään neuvostohallinnon leireillä ja vankiloissa lasketaan varovaisen arvi-
on mukaan olleen 73 000 poliittista vankia, minkä lisäksi kymmeniä tuhansia pidettiin erityisillä keskitysleireillä. Näihin lukuihin tulee lisätä satoja tuhansia tavallisia sota-
vankeja, joita pidettiin oloissa, jotka eivät nälänhädän riivaamalla Venäjällä mitenkään voineet vastata kansainvälisten sopimusten vaatimuksia. Valkoisten puolella tilanne ei ollut ainakaan parempi. Kaikkiaan Venäjällä vankileireillä kuolleiden määrää on mahdotonta arvioida tarkasti, mutta yksistään teloitettuja oli kymmeniä tuhansia.⁸¹

Huolimatta viime aikaisesta tarkentumisestaan, Suomen sisällissodan tappiolukuihin sisältyy yhä ilmeisiä puutteita. Esimerkiksi valkoisten puolella haavoihinsa kuolleiden määrä vastaa runsasta 16:ta prosenttia kokonaiskaatuneiden määrästä, mutta punaisten puolella ainoastaan vajaata seitsemää prosenttia. Olisi kuitenkin perustee-
tonta tehdä tästä sellainen johtopäätös, että punaisten lääkintähuolto olisi ollut yli-
vertainen vastustajiinsa nähden. Valkoisten lääkintäkirjanpito on säilynyt merkittä-
västi paremmin kuin sodan hävinneen osapuolen ja haavoittuneina kuolleista punai-
sista suurin osa on ilmeisesti joko kirjattu muulla tavoin kuolleiksi, tai sitten heidät on
liitetty suoraan kaatuneiden lukumäärään.⁸²

Yhdistämällä taistelukentällä kaatuneet ja haavoihinsa kuolleet saadaan valkois-
ten kokonaistappioiden määräksi 4 000, mihin tulee vielä lisätä noin 350 kaatunutta
saksalaista ja ruotsalaista. Punaisten puolella vastaavat luvut ovat vajaat 5 600 puna-
kaartilaisista, sekä joitakin satoja ulkomaalaisia vapaaehtoisia. Valkoisista olisi näin
ollen kuollut hieman alle viisi prosenttia sotaan osallistuneista 70 000:sta, kun taas
punaisten puolella 90 000 vahvuisen sotajoukon tappioprosentti olisi kuusi.⁸³

Vaikka tällaiset prosenttiluvut jäävätkin jälkeen maailmansodan tappioprosenteista,
ovat ne melkoisen suuria vain vajaat neljä kuukautta kestäneissä taisteluissa. Lisäksi
tappioluvut saattoivat muodostua paljon suuremmiksikin erityisen epäonnisten yksi-
köiden kohdalla. Ensimmäistä kertaa sotatoimiin joutuneen, valkoisten asevelvollis-
ta kootun jääkäripataljoonan on ilmoitettu kärsineen Kalevankankaalla maaliskuun
lopussa 11:n upseerin, 32:n aliupseerin ja 413:n rivimiehen kokonaistappiot, haavoit-
tuneet ja kadonneet mukaan lukien. Taistelun jälkeen pataljoonan vahvuudeksi las-
kettiin enää kaksi upseeria, kymmenen aliupseeria ja 208 sotilasta. Tappioprosentiksi
tulisi näin peräti 67, joskin suuri osa siitä koostui epäilemättä karkureista.⁸⁴

⁸⁰ Katso esim. Gray, 1991, s. 288.

⁸¹ Katso esim. Lincoln, 1989, s. 386–390.

⁸² Katso ”Sotaoloissa”, 2003, s. 34–35.

⁸³ Lauerma on arvioinut noin neljän prosentin molempien puolien joukoista kaatuneen yksistään taisteluiden seurauksena. Lauerma, 1966, s. 903–905.

⁸⁴ Lauerma, 1966, s. 903.

Kyseisen esimerkin tappioprosentti upseerien kohdalla, lähes 82, osoittaa hyvin johtoasemassa olleiden vaaranalaisen aseman sisällissodan osapuolten suosimassa taktiikassa, jossa avoimet ketjut tekivät rynnäköjä paljaiden kenttien ylitse vihollisasemia vastaan. Seuraukset näkyvät selvästi Saksasta tulleiden jääkäreiden kokonaistappioissa. Heitä kaatui huhtikuun taitteessa kahdessa viikossa 78, mikä on kuusi kertaa enemmän kuin koko jääkäripataljoona oli menettänyt puolivuotisen palveluksensa aikana Saksan itärintamalla.⁸⁵

Punaisten puolella yksittäisten kaartilaisosastojen tappiot lienevät olleet tätäkin suurempia. Jotkin antautumaan pakotetut punakaartin osastot tuhouttiin lähes kokonaan pikateloituksissa ja monissa hajalle lyödyissä joukoissakin tappioprosentit ovat ilmeisesti olleet suuria. Koska sotaa käytiin pitkälti paikallisesti nostettujen yksiköiden voimin, heijastuvat tappioiden heittelyt kuntien kuolleisuuteen. Esimerkiksi Vesilahdella vuoden 1918 kirkonkirjoihin on merkitty 388 kuollutta, kun normaali kuolleisuus kunnan alueella oli vain noin kolmannes tästä. Sodan suurimmat tappiot kärsi kuitenkin Sääksmäki, jossa menehtyi sodan johdosta peräti 5.51 prosenttia kunnan väkiluvusta.⁸⁶

Noin kaksi kolmannesta kaatuneista näyttää taistelleen punaisten puolella. Suhdeluku ei ole sinällään mitenkään yllättävä. Punaisten rintaman romahtaminen huhtikuussa aiheutti varmasti suuria tappioita jo yksistään lääkintähuollon heikkenemisen takia. Lisäksi ylivoimaisesti koulutetut ja varustetut saksalaiset aiheuttivat punaisille arvioiden mukaan miltei kolminkertaiset tappiot omiin menetyksiinsä nähden. Kun ottaa vielä huomioon antautumiseen yleisesti, ja tässä sodassa erityisesti, liittyneet riskit, vaikuttaisi siltä että keskimäärin sisällissodan suomalaisista kootut joukot ovat aiheuttaneet toisilleen ehkä hyvinkin tasapuolisesti tappioita. Tällaisen tulkinnan puolesta puhuvat myös tehdyt arviot eri rintamaloikoilla kaatuneiden suhteellisista määristä.⁸⁷

Tämä ei sinällään ole mitenkään odottamatonta, sillä molemmat osapuolet oli aseistettu suurin piirtein samoin tavoin eikä kummallakaan ollut merkittävää aiempaa sotakokemusta. Vaikka valkoisten tykistö lienee toiminut ammattitaitoisten upseerien johdossa vastapuolta tehokkaammin, eivät tykistön aiheuttamat tappiot ole voineet nousta jo pelkästään ammusten vähyyden vuoksi kovinkaan merkittäviksi. Pääosa kaatuneista on epäilemättä saanut surmansa joko kiväärin tai konekiväärin luodista ja näitä aseita oli suunnilleen samassa suhteessa molemmin puolin.

Jos mukaan lasketaan kaikki sodan seurauksena kuolleet, menehtyi valkoisia vammaa 5 000, joista noin 50 oli naisia. Taistelussa kaatuneiden jälkeen suurin ryhmä, noin 1 460, murhattiin tai teloitettiin jäätyään vastapuolen käsiin. Punaisia kuoli 30 000, joista noin 800 oli naisia. Näistä vähintään runsaat 7 200, eli noin viisi kertaa enem-

⁸⁵ Lauerma, 1966, s. 901. Saksan itärintamalla 13 suomalaista jääkäriä kaatui ja 49 haavoittui. Lauerma, 1966, s. 537.

⁸⁶ "Sotaoloissa", 2003, s. 27 ja Lappi, 1990, s. 281–283. Vastaavia lukuja varten Helsingin pitäjistä katso Parikka, 1990, s. 289–293.

⁸⁷ "Sotaoloissa", 2003, s. 45–48.

Punaisten ruumiita Tampereen Tammelan torin vieressä huhtikuun alussa 1918. Kuva Suomen sotasurmat 1914-22 -projektin valokuva-arkisto

män kuin valkoisia, murhattiin tai teloitettiin vihollisen toimesta. On huomattava, että suinkaan kaikki teloitetuksi tai murhatuksi joutuneet eivät osallistuneet sotaan taistelu-tehtävissä.⁸⁸

Naisten osuus kuolleiden kokonaismäärästä oli punaisten puolella huomattavasti korkeampi kuin valkoisten, noin 2,5 prosenttia yhtä prosenttia vastaan. Ero selittyy osin kuolinsyiden suhteellisten osuuksien erilaisuudesta. Punaisten puolella on kuolleiden joukossa paljon enemmän siviilejä kuin valkoisten. Lisäksi punakaarteissa oli jonkin verran naisia myös rintamapalveluksessa ja heistä kaatui tai kuoli haavoihinsa 147, pääosin aivan sodan loppuvaiheessa.⁸⁹

Huolimatta punaisten suuremmista kenttätappioista ylivoimaisesti suurin osa heidän puolellaan kuolleista sai surmansa joko murhattuna, teloitettuna tai vankileirillä. Yksistään vankileirillä kuolleiden osuus on 13 400, minkä lisäksi vähintään 600 kuoli pian vankileiriltä vapauduttuaan. Yhteensä vankileireillä kuolleiden osuus nousee siis 44:een prosenttiin punaisten puolella kuolleiden kokonaismäärästä. Teloitettuja ja murhattuja oli kaikkiaan noin 7 300, eli pyöreästi 30 prosenttia. Taistelussa saamiinsa vammoihin kuolleiden osuus punaisten kokonaistappioista jää siis vaivaiseen muutamahan kymmeneen prosenttiin. Lisäksi ainakin kaksi tuhatta punaista katosi sodan aikana jäljettämiin ja osa heistä on lienee myös päätynyt surmatuksi. Vihollisen käsiin joutuminen oli siis punaisille selvästi vaarallisempaa kuin sotaan osallistuminen sinänsä.⁹⁰

Sisällissodan seurauksena kuolleilta arvioidaan Suomessa jääneen noin 13 500 leskeä. Näistä 1 100:n puolison lasketaan kuuluneen valkoiisiin ja 11 500 punaisiin. Loppujen tausta on epäselvä. Lisäksi 2 200:n sodassa kuolleen siviilisäätty ei ole tiedossa. Valkoisten puolella osapuilleen 20 prosenttia kuolleista jätti jälkeensä lesken. Punaisten puolella vastaava luku on lähes 40 prosenttia. Näistä luvuista on kuitenkin vaikea arvioida itse taistelutoimintaan osallistuneiden suhteellista siviilisäättyä, sillä varsinkin punaisten puolella murhattujen, teloitettujen ja vankileirillä kuolleiden siviilien osuus on suuri. Koska sotaan valikoituu yleensä erityisesti nuoria naimattomia miehiä, voi kuolleiden siviilien olettaa nostavan naimisissa olleiden punaisten suhteellista lukumäärää. Samoin on jossain määrin laita myös valkoisten kohdalla.⁹¹

Kuolleiden lisäksi sota jätti jälkeensä myös pysyvästi vammautuneita. Valkoisten puolella sodan tuloksena invalidieläkettä saavia oli noin tuhat henkeä.⁹² Punaiset eivät

⁸⁸ Valkoisten puolella murhattuja ja teloitettuja lasketaan sotasurmaprojektin arvioissa olleen 1 461 ja punaisia 7 263. Lisäksi 461 kuuluu ryhmään tuntemattomat, joista pääosa lienee ollut punaisia. Puolueettomiksi lasketaan 61. "Sotaoloissa", 2003, s. 35, 55–59 ja 131. Tampereen punakaartin kuolleiden yksityiskohtaisesta analyysistä katso Klemetilä, 1976, s. 206–226.

⁸⁹ Sodassa kuolleista naisista kahdentoista tausta on tuntematon ja mahdollisesti osa heistäkin taisteli punaisten puolella. Yksi nainen on merkitty kaatuneeksi myös valkoisten puolella. Murhatuiksi tai teloitetuiksi on merkitty 342 punaisten puolella ollutta naista ja 29 valkoisten. Tuntemattomien ryhmään kuuluu 21 ja puolueettomiin neljä. "Sotaoloissa", 2003, s. 35, 58 ja 131.

⁹⁰ "Sotaoloissa", 2003, s. 15–20.

⁹¹ Sotaoloissa vuosina 1914–22 surmansa saaneet -projektin materiaali. Orvoksi jääneiden lasten määrää ei ole toistaiseksi pystytty laskemaan.

⁹² Niemi, 1990, s. 357. Vapaussodan Invalidien Liittoon kuului tosin yli kaksinkertainen määrä jäseniä, mutta kaikilla ei ollut pysyviä sodan aiheuttamia vammoja.

saaneet mitään vastaavaa eläkettä, joten heidän puolellaan arvioinnin tekeminen on vaikeampaa. Ongelmaa hankaloittavat lisäksi sotavankileireillä tai muutoin sotatoimien ulkopuolella vammautuneet. Kaiken kaikkiaan punaisten puolella invalidisoituneita on ehkä ollut jotakuinkin vastaava määrä kuin valkoistenkin, heidän joukossaan vajaa sata naista.⁹³ Kaikkiaan tämä vastaisi hieman alle kymmentä prosenttia punaisten arvioidusta haavoittuneiden määrästä. Yleisimmät vammat olivat amputoituja raajoja, ja jalka-amputoituja näyttää olleen enemmän kuin käsiamputoituja. Puoli- tai täyssokeutuneiden määrä oli jo huomattavasti vähäisempi.⁹⁴

Orvoiksi sodan seurauksena jäi runsaat 14 000 lasta yli viidestä tuhannesta perheestä, joskin huomattavasti korkeampiakin lukuja esiintyy. Orvoiksi laskettiin kaikki alle 15-vuotiaat, jotka olivat menettäneet sodassa ainakin toisen vanhemmistaan. Suurin osa, lähes 90 prosenttia, kuului punaisten puolella olleisiin perheisiin. Valkoisten puolella orvoiksi laskettiin vain noin tuhat lasta ja viidensadan kohdalla ei pystytty määrittämään vanhempien kantaa sotaan. Lisäksi tulivat vielä noin 10 000 lasta, joiden vanhemmat olivat vankileireillä. Kaiken kaikkiaan sodan seurauksena avuntarpeessa olleiden lasten määrä maassa kaksinkertaistui. Varsinkin punaorpojen kohtelu ei sodan jälkeen usein ollut juuri invalidien kohtelua parempaa, joskin valkoisten jo helmi-kuussa antaman asevelvollisuusjulistuksen mukaisesti kuntien tuli huolehtia kaikista kaatuneiden omaisista.⁹⁵

Suomen sisällissodan kokonaistappioiden vertaaminen muihin aikakauden sotiin ei itse asiassa tuota kovinkaan merkittäviä tuloksia johtuen yksinkertaisesti siitä, että kaikki sodat eroavat yleensä toisistaan niin monissa suhteissa. Venäjän sisällissodan inhimillisen katastrofin rinnalla Suomen kärsimykset vaikuttavat helposti kutistuvan vähäisiksi. Näin onkin, jos ajatellaan sodan kolmivuotista kestoja ja sen aiheuttamia valtavia kärsimyksiä miljoonille ihmisille. Omassa mittakaavassaan Suomessa aiheutettiin kuitenkin neljän sotakuukauden ja niitä seuranneen vankileirien kauden aikana varsin suurta tuhoa ihmishengissä mitattuna. Myös materiaaliset menetykset Tampereen ja Viipurin kaltaisissa keskeisissä taistelupaikoissa olivat melkoiset. Jos vertauskohdaksi ottaakin Venäjän sijasta Saksan vallankumouksen, näyttäytyvät suomalaisten kokemukset aivan toisessa valossa. Parin vuoden aikana eri puolilla Saksaa käydyt hajanaiset taistelut aiheuttivat vain mitättömiä ihmishengen menetyksiä, jos niitä vertaa saksalaisten kokonaisväkimäärään. Myös aineelliset tuhot olivat suhteellisen vähäisiä ja rajoittuivat vain muutamille alueille. Suuri osa saksalaisista ei

⁹³ Niemi, 1990, s. 357–361.

⁹⁴ Niemi, 1990, s. 359–361. Sodan jälkeen osapuolten invalideihin suhtauduttiin, kuten arvata saattaa, eri tavalla ja punaiset saivat odottaa kauan ennen kuin heille tarjottiin mitään apua tai tukea. Punaisten invalidien järjestäytymisestä ja oikeuksien hankkimisesta katso Niemi, 1990, s. 361–385.

⁹⁵ Kaarninen, 1990, s. 341–342 ja 344, Manninen, 1974, s. 52 ja Peltonen, 1990, s. 317. Orpojen hoidosta sodan jälkeen katso Kaarninen, 1990, s. 342–354. Kuvaavaa on, että punaisten ja valkoisten puolella olleista perheistä jääneiden orpojen hoito erotettiin toisistaan, jotta jälkimmäiset eivät leimautuisi kielteisesti. Punaleskien kamppailusta sosiaaliturvan myöntämiseksi katso Peltonen, 2003, s. 156–163.

itse asiassa kokenut minkäänlaisia suoranaisten väkivallan seuraamuksia koko vallankumouksellisen ajanjakson aikana.

Parhaan vertauskohdan tarjoaa tässäkin suhteessa lopulta Irlanti, joka oli väkiluvultaan jokseenkin Suomen kokoinen. Irlannissa käyty sota oli pääosin luonteeltaan sissi- ja terrorisotaa, joka ei yleensä tuota samanlaisia tappiolukuja kuin avoin rintamasota. Mutta edes vuoden 1922 kesällä irlantilaisten kesken alkaneiden avoimien taistelujen tuloksena ei kuollut kuin vajaat tuhat ihmistä. Kaiken kaikkiaan vuosien 1917 ja 1923 välisenä aikana Irlannissa lasketaan sotatoimien ja poliittisen väkivallan seurauksena kuolleen 3 269 ja haavoittuneen 4 318 ihmistä. Jos lukuun lisätään Pääsiäiskapina vuonna 1916, nousevat kokonaistappiot yli kymmeneen tuhanteen kuolleeseen ja haavoittuneeseen. Tällöinkin ollaan yhä kaukana Suomessa kevään ja kesän 1918 aikana väkivallan seurauksena kuolleiden määrästä, mikä kertoo paljon Suomessa käytyjen taisteluiden todellisesta ankaruudesta. Lisäksi se, että Irlannissa teloitettiin lopulta vain 77 kapinallista osoittaa kuinka armotonta voittajien toiminta Suomessa sittenkin oli, jos sitä vertaa idän vallankumouksellisen myllerryksen sijasta lännen vakiintuneempiin oloihin.⁹⁶

Upseerit ja päälliköt

Punakaarti ei ideologisista syistä noudattanut länsimaisten sotalaitosten yleistä luokkakajoa, joka määrittelee upseerien keskinäisen komentosuhteen sotilasarvon ja palvelusajan pituuden mukaan. Niiden sijasta käytettiin johtotehtävien laatua kuvaavia summittaisia nimikkeitä, kuten joukkueenpäällikkö, hevosmiestenpäällikkö, tai rintamanpäällikkö. Näin haluttiin välttää vaikutelma luokkiin jakautuneesta armeijasta. Järjestelmän etuna oli joustavuus, sillä tehtävien jaossa ei tarvinnut ottaa huomioon aiempaa sotilasuraa. Käytännössä seurauksena oli kuitenkin yleensä sekasorto, joka oli tulosta selkeän komentoketjun puutteesta sekä upseerien vähäisestä arvovallasta joukkojensa keskuudessa. Johtotehtävät jaettiin yleensä äänestyksellä, jolloin perusteet olivat usein pikemminkin poliittisia ja sosiaalisia kuin sotilaallisia. Samaa periaatetta käytettiin tosin myös vastapuolella suojeluskunnissa.⁹⁷

Mallinsa punaiset saivat tässäkin suhteessa kansainvälisistä esikuvista, eli Venäjän vallankumoukselta. Bolševikkivallan alkuaikoina ei Venäjällä myöskään uskottu perinteiseen tiukkaan komentohierarkiaan, vaan toverilliseen tasa-arvoisuuteen. Sotilaskomiteoilla oli laajat valtuudet päättää yksiköiden sisäisistä asioista. Johtotehtävät jaettiin pääosin joukkojen itsensä toimesta äänestämällä. Niinpä niissä oli aluksi suhteellisen paljon kokemattomia työläiskaadereita, joiden tausta muistutti pitkälti Suomen punakaartin johtoporrasta. Venäjälle paenneet suomalaiset punaiset

⁹⁶ Hart, 2003, s. 30 ja 64–73.

⁹⁷ Punaisten sotilasorganisaation perusyksikkönä oli komppania ja kaikki sitä korkeammat joukko-osastot olivat enemmän tai vähemmän epämääräisiä ja väliaikaisia. Lappalainen I, 1981, s. 137–150.

korostivat myöhemmin tappionsa syitä pohtiessaan nimenomaan komentojärjestelmän puutteita ja samanlaiset perustelut saivat bolševikitkin lopulta pakon edessä palaamaan perinteisempään organisaatioon. Kesästä 1918 lähtien kolme neljäsosaa puna-armeijan komentajista oli entisiä tsaarin upseereita, mukaan lukien suuri osa armeijan ylintä johtoa. Perinteinen komentohierarkia sotilasarvoineen palautettiin myös voimaan. Suomen punaisten kannalta oli esimerkin seuraaminen tällöin kuitenkin jollian myöhäistä.⁹⁸

Suomessa vastaavanlaista kehitystä olisi joka tapauksessa suuresti vaikeuttanut soveliaan upseeriaineksen puuttuminen. Käytännöllisesti katsoen ainoa käytettävissä oleva värväyskohde olisi ollut lakkautettu Venäjän armeija, jonka riveissä palvelleista suomalaisista upseereista ylivoimaisesti suurin osa tuki valkoisia. Ne upseerit, jotka liittyivät punaisten puolelle olivat muutaman virolaisen ohella järjestään venäläisiä. Heidän käsiinsä ei olisi missään tapauksessa uskottu punakaartin koko sotilaallista johtoa, sillä myös punaiset suhtautuivat venäläisiin usein penseän epäluuloisesti. Myös kieliongelmat rajoittivat vakavasti venäläisten upseerien käyttökelpoisuutta. Vaikka vapaaehtoisten joukossa oli jopa joitakin everstin arvoisia korkeita upseereita, asetettiin heidät yleensä neuvoa-antaviin tehtäviin kouluttamattomien, mutta poliittisesti luotettavampina pidettyjen suomalaisten alaisuuteen. Punakaartin palveluksessa he eivät myöskään saaneet käyttää perinteisiä upseerinarvojaan, vaan joutuivat tyytymään tehtäviensä mukaisiin nimikkeisiin.⁹⁹

Huolimatta kaikista näistä rajoituksista punaisten puolella palvelleiden harvojen venäläisten ammattiupseerien käsissä näyttää käytännössä olleen keskeinen osa punakaartin esikuntatason suunnittelusta ja sotatoimien yleisjohtosta. Heillä oli koko sodan ajan tärkeä rooli myös erillisten rintamien komennossa. Tunnetuista 82:sta rintamapäälliköstä heihin kuului kaksitoista. Lisäksi yhdeksän suomalaisen päällikön tiedetään palvelleensa aikoinaan Suomen lakkautetussa armeijassa ja kahden muun suoraan venäläisissä joukoissa. Kuusi muuta suomalaista oli saanut sotakokemusta muilla tavoin eri puolilla maailmaa. Runsaalla viidelläkymmenellä rintamakomentajalla, kahdella kolmanneksella kaikista, ei kuitenkaan tiettävästi ollut mitään aiempaa sotilas-koulutusta. Koska kokeneimmat yleensä päätyivät lopulta tärkeimpiin johtotehtäviin, on alemmissa komentotehtävissä kouluttamattomien osuus arvattavasti ollut vielä paljon tätäkin suurempi.¹⁰⁰

Suomen ja Venäjän vallankumoukselliskaartien olosuhteita talvella 1917–18 ei tule kuitenkaan samaistaa liikaa toisiinsa. Venäjällä bolševikkien riveissä oli alusta alkaen myös paljon entisen keisarillisen armeijan aliupseereita ja alempia upseereita, jotka toivat ammattitaitonsa mukanaan. Lisäksi punakaartien tukena oli joitakin vanhan armeijan yksiköitä, joiden merkitys oli alusta alkaen suuri. Kesällä 1918 puna-armeijan riveihin värvättiin kymmeniä tuhansia entisen keisarillisen armeijan upseereita, minkä jälkeen sen ammatillinen luonne muuttui täysin. Venäjän entisessä

⁹⁸ Katso mm. Mawdsley, 1987, s. 60–61 ja 178–181, Ferguson, 1999, s. 392, White, 1994, s. 197 ja Wollenberg, 1978, s. 55–58.

⁹⁹ Lappalainen I, 1981, s. 150–153 ja Manninen, 1993, s. 164–165.

¹⁰⁰ Lappalainen I, 1981, s. 155 ja Manninen, 1993, s. 162–166.

armeijassa oli sen hajoamishetkellä palvellut ehkä jopa puoli miljoonaa upseeria. Näistä noin 200 000 siirtyi sisällissodan aikana valkoisten riveihin, joten siellä ei upseeripulasta kärsitty. Päinvastoin. Korkeammille upseereille ei mitenkään voinut löytyä asemaansa vastaavaa paikkaa ja alemmat päätyivät jopa rivimiehiksi. Puna-armeijan riveihin liittyi sinnekin lopulta satatuhatta vanhan armeijan upseeria. Lisäksi neuvostojohdon perustamissa sotilasakatemoissa valmistui vuoden 1920 loppuun mennessä noin 40 000 upseeria. Puna-armeijan upseerikuntaan kuului tällöin jo 130 000 eri tasoista upseeria.¹⁰¹

Myös Saksan vallankumoukselliset pyrkivät ideologisista syistä luopumaan hierarkkisesta sotilasrakenteesta ja luomaan tasa-arvoisen sotalaitoksen. Baijerin sosialistihallituksen määräyksestä upseerien muodollinen kohtelu ja tervehdykset poistettiin ja tavallisten sotamiesten arvoa korostettiin kaikin tavoin. Seurauksena oli täälläkin osittainen sotilaallisen kurin ja tehokkuuden romahdus ja osa uusista määräyksistä peruutettiin pian. Tilanne muuttui kuitenkin vielä kerran kun Baijerista tuli huhtikuussa 1919 neuvostotasavalta, jonka puna-armeijan johtoon asetettiin sotilas-arvoltaan tavallinen merimies. Tuloksena oli lähes täydellinen anarkia ja Baijerin punaiset kukistettiinkin muutamassa viikossa.¹⁰²

Irlannissa tasavaltalaisilla ei näytö ollut vaikeuksia omaksua perinteisiä sotilas-arvoja ja noudattaa tavanomaista sotilashierarkiaa. IRA:n upseereista merkittävä osa tuli keskiluokasta ja useat olivat saaneet jo aiemmin sotilaskoulutusta. Tasavaltalaiset eivät tähdänneet perinteisen hierarkian tuhoamiseen, vaan oman kansallisvaltion pystyttämiseen ja tässä tehtävässä joskus hyvinkin mahtipontisilta kuulostavat upseeriarvot toivat vain lisäarvoa.¹⁰³

Suomen valkoiset pyrkivät noudattamaan ainakin periaatteessa länsimaisen sotilashierarkian perinteitä, mutta käytäntö oli täälläkin varsin vaihtelevaa. Valkoiset omaksuivat sodan alusta lähtien jyrkän venäläisvastaisen asenteen ja halusivat nähdä kamppailun suomalaisten itsenäisyystaisteluna. Niinpä he torjuivat suoralta kädeltä synty-perältään ei-suomalaisten Venäjän armeijan upseerien tarjoukset värväytyä uuteen armeijaansa. Keisarillisen armeijan romahdus oli jättänyt myös Suomessa työttömäksi suuren määrän ammattitaitoisia upseereita, joiden hyödyntäminen jäi näin valkoisilta lähes kokonaan käyttämättä, toisin kuin vastustajiltaan.¹⁰⁴

Valkoisen armeijan ylemmän upseeriston ytimen muodostivat Venäjän palveluksessa ennen maailmansotaa koulutuksensa saaneet suomalaissyntyiset ammatissotilaat. Heihin lukeutuivat sekä vuonna 1901 lakkautetun Suomen armeijan entinen kantanäkökulma, että keisarillisessa armeijassa Venäjällä uransa tehneet, usein korkeisiin asemiin nousseet upseerit. Vaikka keisarillista armeijaa ei pidettykään enää aivan johtavien länsimaisten armeijoiden veroisena, sen antama upseerikoulutus oli suhteellisen modernia ja pätevää. Maaliskuun loppuun mennessä valkoisten palveluksessa oli 115 näihin kahteen ryhmään kuulunutta upseeria ja sodan loppuessa

¹⁰¹ Wollenberg, 1978, s. 72–73.

¹⁰² Mitchell, 1965, s. 147–151 ja 320–321.

¹⁰³ IRA:n upseerien taustoista katso mm. Hart, 2003, s. 118–119.

¹⁰⁴ Lauerma, 1966, s. 841 ja Manninen, 1993, s. 152.

lukumäärä oli noussut jo 173:een. Suomesta oli maailmansodan aikana lähtenyt Venäjän armeijaan runsaat puolen tuhatta vapaaehtoista, joiden myöhemmistä vaiheista ei tunnut olevan paljoa tietoa. Suurin osa heistä on lienee jäänyt sille tielleen, mutta osa liittyi myöhemmin Suomen punakaartiin ja toiset, jotkut heistä upseerikoulutuksen saaneita, valkoisten riveihin.¹⁰⁵

Toinen tärkeä koulutetun upseeriston lähde olivat jo edellä mainitut ulkomaalaiset vapaaehtoiset. Ruotsista saapui sodan aikana 34 aktiiviupseeria ja 50 reserviupseeria taistelemaan valkoisten puolella. Näiden lisäksi upseerikuntaan liittyi joitakin kymmeniä saksalaisia, norjalaisia ja tanskalaisia, joista ensin mainitut muodostivat selvästi tärkeimmän ryhmän. Mukana oli jopa muutamia virolaisia ja muita baltteja, joihin venäläisvastaisuus ei ilmeisesti samassa määrin ulottunut vaikka he olivatkin saaneet koulutuksensa keisarillisessa armeijassa.¹⁰⁶

Kaiken kaikkiaan sisällissodan osapuolten komentotehtävissä oli siis suhteellisen kirjava ja kansainvälinen joukko. Tässäkin suhteessa seurattiin aikakauden yleistä kehitystä itäisessä Euroopassa. Venäjällä taisteluihin osallistui suuri joukko erilaisia vapaaehtoisia, palkkasotilaita, sotilasasiantuntijoita ja seikkailijoita eri puolilta Eurooppaa ja kauempeakin. Pääsyyinä tähän oli ulkovaltojen suuri kiinnostus osallistua sotaan ainakin välillisesti. Myös Suomessa ulkovaltojen, lähinnä Neuvosto-Venäjän, Saksan ja Ruotsin, mielenkiinto oli sellainen, että se mahdollisti kansainvälisen vapaaehtoistoiminnan. Saksassa ei edellä mainituista syistä juuri ulkomaalaisia upseereita näkynyt ja samankaltainen tilanne vallitsi Irlannissa. Siellä koulutettujen upseerien määrä oli omasta takaa jopa niin suuri, että maailmansodasta palaavat, brittiarmeijassa palvelleet irlantilaiset olivat jopa yksi sisällissodan syistä viedessään IRA:n aktiivien mielestä liikaa heille kuuluneita paikkoja vapaavaltion armeijassa.¹⁰⁷

Huolimatta käytettävissä olevasta suhteellisen monipuolisesta upseerimateriaalista, haittasi valkoisten armeijan luontia sen huono soveltuvuus vaadittaviin tehtäviin. Ongelmat olivat samoja, jotka vaivasivat, tosin paljon suuremmassa mittakaavassa, Venäjän valkoisten armeijoiden luomista. Entisen keisarillisen armeijan upseerit olivat suurvallan sotalaitoksen tuotosta ja heidän sotilasuransa painotukset sen mukaisia. Joukossa oli korkeita esikuntaupseereita, joiden silmissä valkoisten pienen ja lähes kouluttamattoman sotajoukon on täytynyt näyttää pateettisen riittämättömältä. Lisäksi pitkään Venäjällä asuneilla upseereilla saattoi olla vaikeuksia sopeutua valkoisten parissa vallalla olleeseen vihamielisyyteen kaikkea venäläiseltä kuulostavaa

¹⁰⁵ Lauerma, 1966, s. 841. Keisarillisen armeijan upseerikoulutuksesta, kyvystä moderniin sodankäyntiin sekä sosiaalisista suhteista katso Wildman, 1980, s. 5–40 ja 65–72.

¹⁰⁶ Lauerma, 1966, s. 841 ja Manninen, 1993, s. 154–156. Venäjän armeijan upseerien osuudesta suojeluskuntien organisoimisessa ja Pohjanmaan venäläisten varuskuntien antautumisessa tammiukuussa 1918 katso ”Venäläissurmat” I, 2003, s. 182–185. Valkoisten ylijoukko teki Mannerheimin johdolla myös eron punaisten puolella taistelevalle vapaaehtoisten sekä sotaan täysin osallistumattoman venäläisen sotaväen välillä pyrkien edes jossain määrin suojelemaan jälkimmäisiä joukkojensa väkivallalta. Katso esim. ”Venäläissurmat” I, 2003, s. 177–192.

¹⁰⁷ O’Halpin, 1996, s. 408.

Jääkäreitä saksalaisissa univormuissaan itärintamalla Liepajassa vuonna 1917.

kohtaan. Suomen lakkautetussa armeijassa palvelleet soveltuivat toki taustaltaan paremmin valkoisten pienen sotakoneiston tarkoituksiin, mutta heidän koulutuksensa taso oli usein puutteellinen. Näiden miesten aktiivipalveluksesta oli kulunut jo lähes parikymmentä vuotta ja sodankäynti oli tänä aikana paljon muuttunut, erityisesti konekiväärien tarjoaman tulivoiman vaikutuksesta.¹⁰⁸

Myös ulkomaalaisten vapaaehtoisten kohdalla hankaluutena oli toisinaan yliopetus Suomessa odottaneisiin tehtäviin nähden. Lisäksi skandinaavien ja muiden vapaaehtoisten käyttökelpoisuutta rajoitti yleensä kielitaidon puute. Koska valkoisten ylempi upseeristo oli muutoinkin pitkälti ruotsinkielistä, soveltuivat monet vapaaehtoisstakin parhaiten korkeampiin johtotehtäviin ja armeijan hallintoon.

Alemman päällystön tarpeisiin kelpasivat parhaiten maailmansodassa sotakokemusta hankkineet, olivat he sitten olleet millä puolella tahansa. Lukumääräisesti Venäjän riveissä taistelleet vapaaehtoiset jäivät kuitenkin täysin Saksassa koulutettujen jääkärien jalkoihin. Jääkäreillä oli myös se etu puolellaan, että osa heistä oli saanut Saksassa erikoiskoulutuksen, joka tähtäsi kouluttajan valmiuksiin tulevassa Suomessa nostettavassa kapinassa. Toisin kuin korkeammin koulutettujen upseerien keskuudessa, oli jääkäreistä kolme neljäsosaa suomenkielisiä.¹⁰⁹

Toisaalta edes parhaiten koulutetuilla jääkäreillä ei ollut takanaan varsinaista upseerikoulutusta. Kun jääkäreitä kuitenkin poliittisista ja ideologisistakin syistä haluttiin nostaa melkoisen korkealle valkoisen armeijan hierarkiassa, oli seurauksena se etteivät heidän Suomessa saamansa sotilasarvot välttämättä lainkaan vastanneet heidän koulutustasoaan. Tämä taas oli puolestaan omiaan herättämään muissa ryhmissä katkeruutta, jonka seuraukset näkyivät Suomen armeijassa pitkälle 1920-luvulle asti. Sodan aikana kitkaa jääkärien ja Venäjällä koulutuksensa saaneiden kesken pyrittiin vähentämään sillä, että asevelvollisista kootut kuusi ns. jääkäriyrykmentit saivat päällystökseen pääosin jääkäreitä, kun taas suojeluskuntarykmentit ja värvätyt joukot olivat yleensä muunlaisen taustan omaavien upseerien komennossa.¹¹⁰

Kaikkien näiden ryhmien sovittaminen yhteen loi valkoisten pariin komentojärjestelmän, joka ei poliittisuudessaan ja sekavuudessaan aina poikennut paljoakaan punaisten vastaavasta, varsinkaan suojeluskuntajoukkojen kohdalla. Perinteisen upseerihierarkian tunnustaminen auttoi komentoketjun muodostamisessa, mutta korkeissakin asemissa saattoi siis olla henkilöitä, joiden sotilaskoulutus ei millään tavoin vastannut heidän asemaansa. Lisäksi komentohierarkia jäi alemmalla tasolla

¹⁰⁸ Valkoisten ristiriidoissa upseerikunnan sisällä, erityisesti jääkärien ja Venäjällä palvelleiden välillä katso mm. Lauerma, 1966, s. 845–873, Manninen, 1974, s. 199–211 ja Manninen, 1993, s. 156–162.

¹⁰⁹ Joskin korkeammin koulutettujen upseerien suhteen myös jääkärit olivat voittopuolisesti ruotsinkielisiä. Lauerma, 1966, s. 844. Jääkärit olivat Saksan palveluksessa ollessaan jopa luoneet suomenkieliset komentosanat, sillä suomea ei ollut käytetty tähän tarkoitukseen vuosisatoihin, jos koskaan. Lauerma, 1966, s. 844. Saksan kannalta jääkärit muodostivat osan heidän idänpolitiikkaansa, joka tähtäsi puskurivaltiodien luomiseen Venäjää vastaan. Suomalaisten lisäksi Saksassa koulutettiin maailmansodan aikana myös ainakin ukrainalaisia ja georgialaisia tulevaa kansallista vapaussotaa varten. Katso mm. Fedyshyn, 1971, s. 39–45.

¹¹⁰ Lauerma, 1966, s. 596–601, 867–872 ja 874–875.

yhä epäselväksi ja aliupseerit saattoivat toisinaan komentaa komppanioita siinä missä upseerit tai kokonaan sotilaskoulutusta vaille olleet suojeluskunnan päällikötkin.

Sisällissodan upseeriston keskinäinen eroavuus ulottui myös niihin ulkoihin esikuihin, joihin he pyrkivät samaistumaan. Valkoupseereista varsinkin jääkärit näyttävät, varsin ymmärrettävästi, ottaneen mallikseen saksalaiset esikuvat. Sodanaikaisissa valokuvissa he esiintyvät usein avoimen saksalaismallisisa univormuissa pyrkien antamaan samalla sekä preussilaisen ryhdikkään että rennon kosmopoliittisen vaikutelman. Asevelvollisista koottujen jääkäriyrykmenttien arkisen harmaat sarkauunivormut yleistyivät vasta sodan loppupuolella. Venäjällä koulutuksensa saaneet valkoiset piti-vät puolestaan pitkään kiinni sikäläisestä sotilasmuodista, samoin kuin vastapuolen punaisetkin, jotka rivimiehiä myöten hankkivat mahdollisuuksien mukaan varustukseensa venäläissotilaiden univormun osia.¹¹¹

Edellä mainittujen syiden perusteella on sisällissodassa kuolleiden upseerien arviointi parempi tehdä heidän tehtäviensä eikä virallisen upseeriarvon mukaisesti. Punaisten puolella jonkinasteisissa johtotehtävissä kuolleita näyttää olleen noin 650. Näistä vain runsaat 100 on merkitty kaatuneeksi taistelussa, eli noin 15 prosenttia kaikista. Viitisenkymmentä katosi, osa heistä varmaankin pakeni Venäjälle tappion jälkeen. Vankileirillä kuoli runsaat 130.¹¹²

Ylivoimaisesti suurimman ryhmän kuolleiden punaupseerien joukossa muodostavat "teloitettut". Heitä on lähes 350, eli peräti 54 prosenttia kaikista kuolleista. Tähän ryhmään on ilmeisesti laskettu kuuluvaksi sekä myöhemmin sota-oikeuden edessä kuolemaan tuomitut, että heti vangitsemisensä yhteydessä ilman oikeudenkäyntiä teloitettut. Myös osa kaatuneeksi merkityistä punaupseereista on epäilemättä itse asiassa tapettu vasta antauduttuaan, mikä käytännössä nostaa "teloitettujen" prosenttilukua entisestään.¹¹³

Kaikkiaan punakaartin päällystään laskettiin sodan aikana kuuluneen noin 2 000 henkeä. Näistä taisteluissa kaatui siis vain noin viisi prosenttia, kansainvälisesti ottaen suhteellisen pieni osuus. Toisaalta luvussa herättää huomiota korkeamman päällystön suuri osuus upseerien kokonaistappioista. Noin kolmannes sodassa ja vankileireillä kuolleista punaupseereista oli vähintään komppanianpäälliköitä. Osittain luku selittyy ylempien upseerien suuremmasta todennäköisyydestä päätyä teloitetuksi, mutta heitä on myös vajaa neljännes kaikista kaatuneista punaupseereista. Näin korkea luku on varsin poikkeava. Yksinkertaisin selitys tälle on punaisten komentoketjun lyhyys, joka nosti korkeampien upseerien suhteellisen määrän poikkeuksellisen korkeaksi.

¹¹¹ Yleisesti ottaen kummallakaan osapuolella ei sodan aikana ehtinyt syntyä yhtenäistä univormua. Sotilaiden vaatetuksesta katso mm. Ylikangas, 1993, s. 46, 80–81, 101 ja 205–206. Vastaavana esimerkkinä Latvian kansallismielisen hallituksen armeijan varustetasosta keväällä 1919 katso von Hehn, 1977, s. 35.

¹¹² Sotasurmaprojektin tietokannan perusteella olen päätenyt seuraaviin, varsin suhteellisiin lukuihin. Kaikkiaan kuolleita upseereja oli punaisten puolella 651, joista 107 kaatui, 49 katosi, 348 teloitettiin, 134 kuoli vankileirillä, ja 13 sekalaisista syistä mukaan lukien onnettomuudet ja itsemurhat. Sotaoaloissa vuosina 1914–22 surmansa saaneet -projektin materiaali.

¹¹³ Sotaoaloissa vuosina 1914–22 surmansa saaneet -projektin materiaali.

Osaltaan ovat ehkä vaikuttaneet myös vallankumoukselliset periaatteet, jotka pakottivat ylemmänkin päällystön osallistumaan taisteluun miestensä rinnalla.¹¹⁴

Valkoisten puolella sodassa kuoli runsaat kolmesataa upseeria. Näistä kaatuneita on vajaa 270, murhattuja ja teloitettuja kolmisenkymmentä, ja vajaa kymmenen muihin syihin kuolleita. Suhdeluvut eivät siis ole millään tavoin yhteismitallisia punaisten vastaavien kanssa. Syy tähän on selvä. Punaiset eivät sodan aikana tai sen jälkeen saaneet käsiinsä suuria määriä vastustajiaan, joten teloitettujen osuus jäi väistämättä pieneksi. Toisaalta, kuten myöhemmin käy ilmi, vaikuttaa myös siltä että punaisten sodanjohto suhtautui vakavammin sotavankien oikeuksiin kuin vastapuoli. On kuitenkin muistettava, että myös punaiset ovat varmasti toisinaan tappaneet antautuvia vihollisia ja että tällä tavoin kuolleet valkoupseerit ovat helposti tulleet merkityiksi kaatuneiden kohdalle.¹¹⁵

Vertauksen vuoksi voi mainita, että saksalaisen Itämeren divisioonan kaatuneista neljä prosenttia oli upseereita ja 10 prosenttia aliupseereita. Näin alhaiset tappioluvut eivät kuitenkaan välttämättä edusta tehokkaan sotalaitoksen vaikutusta. Maailmansodan upseeritappiot olivat itse asiassa useissa maissa erittäin suuret. Esimerkiksi Venäjän keisarillisen armeijan upseereista oli vuoden 1917 alkuun mennessä kaatunut jo lähes 40 prosenttia kolmena sotavuonna.¹¹⁶

Osapuolten tappiolukuja verrattaessa herättää huomiota myös se, että valkoisten puolella kaatuneiden upseerien määrä on lähes kolmenkertainen vastustajaansa verrattuna. Selityksenä tähän on lienee yksinkertaisesti se, että valkoisten huomattavasti paremmin järjestetyssä komentohierarkiassa oli miehistöön nähden paljon enemmän erityisesti alempia upseereita, joiden kaatumisprosentti nousi korkeaksi. Lisäksi punakaartien organisaatiosta säilyneet tiedot ovat usein niin puutteellisia, että suuri osa alemmissa johtotehtävissä olleista kaartilaisista on luultavimmin tilastoissa merkitty pelkiksi rivimiehiksi. Vankileirillä johtoaseman salaaminen oli monen kohdalla jopa eloonjäämisen edellytys.

¹¹⁴ Sotaoloissa vuosina 1914–22 surmansa saaneet -projektin materiaali, Lappalainen I, 1981, s. 154. Komentotehtävissä olleista sodassa kuolleista punaisista 212 voidaan karkeasti laskea ylempiin upseereihin.

¹¹⁵ Karkeasti arvioiden kuolleiden yhteisluku on 305. Heistä kaatui 267, murhattuja ja teloitettuja oli 30 ja kahdeksan kuoli muista syistä, kuten onnettomuuksiin, tauteihin tai itsemurhan kautta. Sotasurma-arkisto, 2003. Yksin jääkäriupseereja lasketaan kaatuneen 47. Lauerma, 1966, s. 903. Lisäksi 84 aliupseerina palvellutta jääkäriä kaatui. Muutama kaatunut jääkäri ei ehtinyt koskaan saada suomalaista sotilasarvoa.

¹¹⁶ Saksalaisista kaatuneista 20 oli upseereita, korkein heistä pataljoonankomentaja, ja 47 aliupseereita. "Sotaoloissa", 2003, s. 122. Venäjällä lasketaan olleen vuoden 1916 lopussa 145 916 upseeria kaatuneiden määrän noustessa 92 500:n. Wildman, 1980, s. 100.

Kaartilaiset ja asevelvolliset

Siinä missä upseeriston koulutustaso tarjosi valkoisille merkittävän edun ei osapuolten armeijoiden varsinainen miehistö eronnut tässä suhteessa juuri toisistaan. Kuten on jo todettu, Suomesta ei sisällissodan syttyessä löytynyt juuri sodan kokeneita veteraaneja. Sodan lyhyt kesto esti pitkälti tällaisen luokan syntyminen taisteluiden aikana. Oikeiston ja vasemmiston perustamat järjestyskaartit olivat ennen sotaa harjoittaneet jäseniään parhaansa mukaan, mutta yleensä ilman aseita tai asiantuntevia kouluttajia. Pietarin ja Helsingin punakaartit näyttävät muodostaneen omalla puolellaan jonkinlaisen eliitin, joka oli yleensä muita valmiimpi lähtemään rintamalle ja joka piti hyvin puolensa vaikeammissakin olosuhteissa. Yleensä ottaen kaupunkien punakaartit olivat vahvempia ja paremmin motivoituja kuin maaseudun.¹¹⁷

Valkoisten puolella yhtenäisimmän ja ehkäpä parhaiten motivoitun ryhmän muodostivat Pohjanmaan suojeluskunnat, mutta niiden koulutus ja aseistus ei eronnut oleellisesti muualta Suomesta kootuista yksiköistä. Vaikka asevelvollisuus tarjosikin valkoisille tilaisuuden ankarampaan kurinpitoon ja valvontaan, ei jääkärirykmenttien koulutukseen lopulta muodostunut kovin tehokkaaksi. Syynä tähän oli ensisijaisesti aikapula. Ensimmäiset asevelvollisten joukot koottiin vasta maaliskuun alussa, jolloin rintamilla oli punaisten painostuksen vuoksi ankara miespula. Joutuessaan jo kuun lopussa taistelutoimiin asevelvollisilla oli siis takanaan korkeintaan kolmen viikkoa koulutusta. Ampumakoulutusta ei oltu monessa tapauksessa annettu juuri lainkaan.¹¹⁸

Miehistön puutteelliseen koulutukseen vaikutti keskeisesti myös ammattitaitoisen aliupseeriston vähyys. Punaisten puolella kaikki vähänkin sotilaskoulutusta saaneet nostettiin yleensä johtotehtäviin. Venäjän armeijasta värvätyt vapaaehtoiset eivät hekään kelvanneet punakaartien aliupseereiksi kielitaidottomuutensa takia. Valkoisten puolella tilanne oli jonkin verran parempi. Venäjän armeijassa palvelleista suomalaisista vain suhteellisen harvat olivat palvelleet aliupseereina tai sotilaina ja Suomen entisen armeijan käyneet alkoivat puolestaan jo olla yli-ikäisiä. Ruotsista tulleiden vapaaehtoisten joukossa oli kuitenkin noin 200 tehtävään soveliaista, minkä lisäksi Saksasta koulutetuista jääkäreistä peräti 727 kirjattiin joukkoihin aliupseereina. Valkoiset yrittivät myös aloittaa oman aliupseerikoulutuksensa, mutta sodan vaatimukset sotkivat ja hidastivat tätäkin toimintaa.¹¹⁹

Asevelvollisten taistelutehoa häytti myös se tapa, jolla heidät oli riveihin saatu. Pakko-otettuina monilta varmaankin puuttui uskoa valkoisten asian oikeutukseen, tai ainakin halua asettua sen edestä hengenvaaraan. Kutsuntoja pakoiltiin suhteellisen yleisesti ja asevelvollisten parissa esiintyi muita joukkoja enemmän karkuruutta, myös loikkauksina vihollisen puolelle. Ainakin kerran asevelvolliset nousivat jopa kapinaan

¹¹⁷ Ylikangas, 1993, s. 43–44.

¹¹⁸ Lauerma, 1966, s. 878–885, Manninen, 1974, s. 229, 231 ja 241–242 ja Ylikangas, 1993, s. 328–331.

¹¹⁹ Lauerma, 1966, s. 841.

johtoaan vastaan, joskin sellainen oli toki paljon yleisempää voimakkaasti itsenäisyydestään kiinnipitävien punakaartien parissa.¹²⁰

Valkoisten puolella peräti 44 prosenttia kaatuneista näyttää olleen tilallisia tai heidän poikiaan. Suomen väestöstä kyseiseen ryhmään kuului tuolloin vain noin 27 prosenttia, joten tilallisten yliedustus valkoisten riveissä on silmiinpistävä. Koululaisia ja opiskelijoita on kaatuneista yhdeksän prosenttia, ja teollisuus- ja liike-elämän päällystöön kuuluvia viisi prosenttia. Valkoisten puolella pääosa taistelutoimista ja niissä kohdatuista tappioista koitui siis omistavan luokan kohdalle. Tässä ei sinällään ole mitään yllättävää, sillä suojeluskuntajoukot vastasivat taistelutoimista suurimman osan sotaa ja niiden riveihin hakeutui juuri tähän ryhmään kuuluneita.¹²¹

Punakaartien parissa tilanne oli, kuten arvata saattaa, toinen. Peräti 79 prosenttia kaatuneista kaartilaisista on listattu teollisuustyöläisten ja muun työväen ryhmään, vaikka tähän joukkoon kuului vain noin 20 prosenttia maan väestöstä. Itsenäisiä maanviljelijöitä, virkamiehiä ja opiskelijoita joukossa on vain muutaman prosentin verran. Koska punaisten sotaponnisteluista vastasivat yksinomaan punakaartit, erityisesti kaupunkien työväestön parista nostetut, on tämäkin tulos odotusten mukainen. Maaseudun vähävaraiset, torpparit, lampuodit, mäkitupalaiset jne. näyttävät olleen selvästi aliedustettuina molempien puolten joukossa. Näille yhteiskunnan köyhimpien luokkien edustajille elannon hankinta sota-ajan ankarissa olosuhteissa lienee ollut tärkeämpää kuin osapuolten sodantavoitteet.¹²²

Suojeluskuntalaisten ja punakaartilaisien selkeästi toisistaan eroavat sosiaaliset taustat muistuttavat tilannetta Venäjällä sisällissodan alkuvaiheessa, jolloin työläisten ja sotilaiden neuvostot saivat vastaansa yläluokkaisista upseereista koottuja valkoisten iskujoukkoja. Talonpojat pysyttelivät Venäjälläkin aluksi pääosin syrjässä taisteluista. Sodan pitkittyessä jyrkkä sosiaalinen jako osapuolten välillä kuitenkin vesittyi. Vuonna 1920 puna-armeijan sotilaista oli jo 78 prosenttia taustaltaan talonpoikia työläisten kattaessa enää vain 15 prosenttia. Syynä muutokseen ei ollut niinkään maaseudun muuttuminen vallankumouksellisemmaksi, vaan asevelvollisuuden käyttöönotto. Sen myötä puna-armeijan sosiaalinen rakenne alkoi väistämättä heijastaa paremmin yhteiskunnan rakennetta, joka oli Venäjällä yhä ylivoimaisesti talonpoikainen. Valkoisten puolella kehitys oli samankaltainen, eivätkä osapuolten poliittiset erot lopulta juuri enää näkyneet niiden puolesta taistelevien sotilaiden taustassa. Jos sota olisi Suomessa jatkunut pitempään, olisi kehitys täälläkin hyvin saattanut olla samankaltainen, sillä myös punaisten joukossa puhuttiin jo avoimesti asevelvollisuuden tarpeellisuudesta.¹²³

¹²⁰ Lauerma, 1966, s. 879–881 ja Manninen, 1974, s. 225–229 ja 238–240.

¹²¹ "Sotaoloissa", 2003, s. 38. Katso myös Lappalainen I, 1981, s. 168 ja Manninen, 1993, s. 148–151.

¹²² "Sotaoloissa", 2003, s. 37–38, Lappalainen I, 1981, s. 168 ja Manninen, 1993, s. 146–148. Lappalaisen mukaan kaupunkilaisia oli punaisten puolella suhteellisesti vähemmän sodan aikana tapettujen joukossa, jos lukuja vertaa sodan jälkeen valtio-oikeudessa tuomittuihin. Tämän hän selittää sillä, että sodan aikana maaseudun punaiset päätyivät kaupunkilaisia helpommin teloitetuiksi, kun taas sodan jälkeen he livahtivat helpommin valtio-oikeuden ulottumattomiin. Lappalainen I, 1981, s. 171.

¹²³ White, 1994, s. 198.

Saksasta ei vastaavia lukuja löydy, mutta siellä vallankumouksellisten rivejä täyttivät loppuun asti epäilemättä juuri työläiset, varsinkin Ruhrin alueella. Samoin tosin oli ilmeisesti laita myös oikeistolaisten vapaajoukkojen parissa ja monet vaikuttavat vaihtaneen sen suuremmitta tunnontuskitta puolta aina tilanteen mukaan. Lamasta ja massatyöttömyydestä kärsivässä, maailmansodan tappion masentamassa valtakunnassa sotilaspalvelu tarjosi monelle juurettomalle ja päämäärättömälle kaupunkilaisnuorelle ainakin varman työpaikan ja aterian. Myös Irlannissa tasavaltaisten ja lojalistien vapaaehtoisjärjestöt värväsivät riveihinsä paljon työttömiä nuoria veteraaneja. Maailmansodan päätyttyä saarelle kotiutettiin 100 000 sotilasta joista monella ei saksalaisten kohtalotoveriensä tavoin ollut työpaikkaa tai siihen tarvittavaa koulutusta. Sodanjälkeinen lama puri myös Irlannissa erityisen pahasti, mikä oli osaltaan vaikuttamassa väkivaltaisuuksien kiihtymiseen. Vielä lokakuussa 1919, vuosi sodan päättymisen jälkeen, irlantilaisten sotaveteraanien työttömyysprosentti oli 46, kun se Englannissa oli pudonnut jo alle kymmeneen.¹²⁴

Aseelliseen järjestöön kuuluminen ei Irlannissa toisaalta vielä merkinnyt aktiivista osallistumista itse väkivaltaisuuksiin. Vain pieni osa vapaaehtoisista otti lopulta suoraan osaa saarella käytyihin yhteenottoihin, terrorismiin tai murhiin, kohdistui se sitten katolisia tai protestantteja vastaan. Ylivoimaisesti aktiivisin tässä suhteessa oli IRA, jonka taistelijoiden sosiaalinen rakenne perustui muuhunkin kuin työttömien veteraanien värväämiseen. Tasavaltaisarmeijan maine riitti takaamaan, että siihen liityttiin enemmänkin vakaumuksesta kuin pelkän toimeentulon vuoksi. Niinpä järjestön jäsenien tausta eroaa selkeästi Irlannin työttömien massojen taustasta. Silmiinpistävää siinä on erityisesti valkokaulustyöläisten, kauppa-apulaisten, kirjanpitäjien ja muun alemman kaupungistuneen keskiluokan parista tulleiden nuorten yliedustus. Osaltaan tämä oli ilmeisesti seurausta kansallismielisten koulunopettajien levittämästä ihanteellisesta itsenäisyystaistelun sankarimyytistä, joka sai vastakaikua erityisesti näiden koulussa ehkä hieman paremmin menestyneiden poikien parissa. Toisaalta suuri osa IRA:n värväämistä nuorukaisista oli viettänyt lapsuutensa maataloilla ja muuttanut vasta työn perään kaupunkeihin, joten teollistumisen aiheuttamalla sosiaalisella murroksellakin oli osuutensa, aivan kuten Suomessa punakaartien parissa.¹²⁵

IRA:n taistelijoissa yhdistyy siis tavallaan suojeluskuntalaisten kansallishenkisyys punakaartilaiden sosiaalisiin kokemuksiin. Omalaatuiselta vaikuttava sekoitus selittyyne sillä, että irlantilaisten keskuudessa vihanpidon rajalinjat vedettiin pitkälti uskonnon ja kulttuurin, ei yhteiskunnallisen aseman mukaisesti. Katoliset ja protestantit tappoivat toisiaan kansallisen aatteen innoittamina, eivät luokkasodan hengessä. Vasta vuosien 1922–23 sisällissodan aikana tilanne muuttui jossain määrin, sillä taistelua käytiin nyt katolisten kesken Irlannin vapaavaltion sisällä brittihallinnon ja jäljelle jääneen Pohjois-Irlannin protestanttiväestön pysytellessä siitä pääosin erossa. IRA jatkui sodassa kahtia niin, että tasavaltilaisten riveissä oli korostetummin työläisten edustajia, kun taas korkeammin koulutetut tukivat useammin vapaavaltiolaisia.

¹²⁴ Fitzpatrick, 1996, s. 381 ja 397–399.

¹²⁵ Hart, 2003, s. 113–118 ja 130–136.

Mitään todellista sosiaalista vallankumousta eivät tämänkään sodan osapuolet kuitenkaan tavoitelleet.¹²⁶

Punakaartilaisten ikä vaihteli Suomessa 17–50 vuoden välillä. Suurimman ikäryhmän muodostivat 18–20-vuotiaat, naisten joukossa vieläkin nuoremmat. Tämä ei sinänsä ole mitenkään yllättävää, sillä tässä ryhmässä kaartiin lähtemisen tavanomaiset ehdot, työttömyys ja perheettömyys, olivat yleisimpiä. Lähes kaksi kolmasosaa sodan jälkeen valtio-oikeudessa tuomituista punaisista oli naimattomia, naisten kohdalla vielä suurempi osa. Kuolemaan tuomittujen keski-ikä oli jonkin verran kaartin keski-ikää korkeampi, mikä johtui siitä, että teloitetuksi päätyivät varsinkin johtajat. Myös koulutustasoltaan tuomitut punaiset olivat suhteellisesti maan väestöä korkeammalla tasolla.¹²⁷

Valkoisten siirryttyä asevelvollisuuteen otettiin palvelukseen pääosin alimpaan viiteen ikäluokkaan kuuluvia, eli alle 25-vuotiaita. Lisäksi vapautettiin perheelliset, tai jos näin olisi jäänyt jäljelle liian vähän asevelvollisia kulloistakin tarvetta varten, ainakin lapsettomat. Yli 30-vuotiaita ei yleensä tarvinnut ottaa mukaan. Tästä huolimatta asevelvollisuusjulistuksen nykyisiin käytäntöihin nähden suhteellisen korkea alaikäraja merkitsi sitä, että sotilaiden keski-ikä nousi valkoisten puolella selkeästi vastapuolta korkeammaksi, 24–25 vuoden tienoille.¹²⁸

Tämä näkyy myös kaatuneiden kohdalla. Punakaartin riveissä suurin mieshukka kohdistui 15–20-vuotiaisiin, joita oli 27,8 prosenttia kaikista kaatuneista. Seuraavan ikäluokan, alle 25-vuotiaiden, osuus oli 22,0 prosenttia, minkä jälkeen määrä laski tasaisesti. Yli 40-vuotiaitakin oli kuitenkin yhä peräti 13,7 prosenttia kokonaismäärästä vanhimman kaatuneen ollessa yli 70-vuotias. Tällaiset luvut kuvaavat hyvin punakaartin vapaaehtoisluonnetta. Parhaiten edustettuina olivat nuoret ja naimattomat, mutta vanhempiakaan halukkaita ei torjuttu pois. Ikärakenteensa puolesta punakaarti oli varsin tyypillinen kansan riveistä noussut vallankumousarmeija. Jos Venäjän sisällissotaan osallistuneista sotajoukoista olisi saatavilla vastaavia tietoja, ne luultavasti noudattaisivat samaa kaavaa, erityisesti sodan alkupuolella. Saksan kohdalla nuorten sotaveteraanien osuus vallankumouskaarteissa ja vapaajoukoissa todennäköisesti korosti alempien ikäryhmien osuutta, mutta sieltäkään ei luotettavia tilastoja ole saatavilla.¹²⁹

Valkoisten puolella kaatuneiden ikäjakauma oli selkeästi toisenlainen. Alle 21-vuotiaita oli vain 25,4 prosenttia valkoisten kaatuneista ja ylivoimaisesti suurimman ryhmän muodostivat 21–24-vuotiaat, joita oli peräti 38,7 prosenttia kokonaismäärästä. Vanhempien ikäryhmien joukossa luvut putosivat jyrkästi 25–29 vuotta täyttäneiden jälkeen eivätkä 35-vuotiaat tai sitä vanhemmat vastanneet enää kuin 4,8 prosenttia tappioista. Luvut kertovat selvästi asevelvollisuuden vaikutuksesta valkoisten puolella

¹²⁶ Hart, 2003, s. 113–118 ja 122–124.

¹²⁷ Lappalainen I, 1981, s. 171–173, Ylikangas, 1993, s. 51–52.

¹²⁸ Manninen, 1974, s. 99–100 ja 104–109.

¹²⁹ ”Sotaoloissa”, 2003, s. 36. Osittain punakaartin kaatuneiden keski-ikään voi tosin vaikuttaa saksalaisten maihinnousu selustaan, jossa taisteluun joutuivat yllättäen kodinturvajoukoiksi jätetyt iäkkäämmät miehet. Katso esim. ”Sotaoloissa”, 2003, s. 123.

taistelleiden sotilaiden ikärakenteeseen. Pääosa kohdistui ymmärrettävästi siihen ryhmään, joka otettiin ensisijaisesti kutsunnoissa palvelukseen.¹³⁰

Toisaalta valkoistenkaan tappioluvut eivät ikäryhmittäin sovi täysin yhteen tyypillisen länsimaisen asevelvollisuusarmeijan kanssa. Esimerkiksi saksalaisen Itämeren divisioonan kaatuneista lähes kaikki olivat alle 35-vuotiaita ja kaksi kolmasosaa kuului ryhmään 20–26-vuotiaat. Näinkin korkea keski-ikä selittyy lähinnä sillä, että saksalaisten sota oli jatkunut jo neljä vuotta ja nostetut ikäluokat olivat sen myötä ehtineet vanheta. Pääosin maailmansota oli nuorten sotaa ja vanhemmat ikäluokat otettiin palvelukseen vasta tappion hämmöittäessä. Suomessa ei valkoisten tarvinnut tähän koskaan mennä, mutta heidänkin riveissään oli yli 40-vuotiaita kaatuneita runsaat 60 ja yksi kuului peräti ryhmään yli 70-vuotiaat. Lukuun ottamatta mahdollisia korkeita upseereita, olivat nämä ikämiehet epäilemättä suojeluskuntalaisia, joiden ikärakenne ei juuri eronnut punakaartista.¹³¹

Irlannista on myös saatavilla tarkkoja sotaan osallistuneiden ikärakenteeseen liittyviä tietoja, sillä siellä ei koettu Itä-Euroopan tilannetta vastaavaa yhteiskunnallista anarkiaa, eikä väkivaltaisuuksien osallistuneiden lukumäärä noussut missään vaiheessa erityisen korkeaksi. IRA:n taistelijoiden ikärakenne näyttää muistuttavan tässäkin suhteessa melko hyvin suomalaisten kokemuksia. Pääosa kapinallisista oli nuoria, keskimäärin 25-vuotiaita koko järjestön seitsenvuotisen aktiivisimman toiminnan ajan. Vain hyvin harvat kuuluivat ryhmään yli 40-vuotiaat. Naimattomien osuus oli suurempi kuin samanikäisten irlantilaisten keskuudessa keskimäärin, mikä sekin sopii hyvin tavanomaiseen vapaaehtoisen sotilaan malliin. Nuorilla ja perheettömillä oli vähemmän menetettävää ja ehkäpä myös enemmän voitettavaa lähtemällä mukaan.¹³²

Suomalaisten olematon sotilaskoulutus ei ollut tuohon aikaan Euroopassa enää mitenkään tyypillistä. Asevelvollisuus oli otettu käyttöön lähes kaikkialla ja nuoret miehet saattoivat rauhanaikanakin joutua viettämään vuosia sotilaspalveluksessa. Ranskassa ja Venäjällä asevelvolliset pidettiin maailmansodan alla aseissa peräti kolme vuotta, Saksassa vuoden vähemmän. Myös Pohjoismaissa palveluskausi oli suhteellisen pitkä. Isossa-Britanniassa luotettiin yhä ammattiarmeijaan, mutta sielläkin erilaiset nostoväki- ja kodinturvajoukot pitivät huolta siitä, että merkittävä osa miespuolisesta väestöstä sai ainakin jonkinlaisen käsityksen sotilaselämästä. Kun Suomen armeija lakkautettiin 1901, poistui myös suomalaisten pakollinen asevelvollisuus eikä sen tilalle tullut mitään vastaavaa toimintaa. Suuriruhtinaskunnasta muodostui tässä suhteessa varsin poikkeuksellinen sotapalvelukseton maa, eikä se voinut olla näkymättä myöhemmin punaisten ja valkoisten sotilaallisessa suorituskyvyssä.¹³³

¹³⁰ "Sotaoloissa", 2003, s. 36.

¹³¹ "Sotaoloissa", 2003, s. 122.

¹³² Hart, 2003, s. 120–122.

¹³³ Asevelvollisuudesta yleensä katso Mjyset and Van Holde, 2002, s. 46–66 ja Rowe, 2002, s. 151–164. Suomessa puutteellisen sotilaskoulutuksen vaikutus näkyi mahdollisesti myös vahingonlaukauksiin kuolleiden määrissä. Kaikkiaan eri nimikkeillä on sotasurma-arkiston tiedoissa merkitty vahingonlaukauksiin kuolleen 70 punaista, 52 valkoista ja 96 osapuoleltaan tuntematonta tai puolueetonta. Lista ei varmaankaan ole täydellinen, sillä tällaisia nöyryyttäviksi koettuja tapauksia pyritään yleensä peittelemään, mutta ainakin se tuntuisi viittaavan siihen ettei osapuolten asekesittelyssä ollut suurta eroa toisiinsa nähden. "Sotaoloissa", 2003, s. 49–51.

Uskonnolla oli nationalismiin ohella keskeinen asema aikakauden kansallismielisten liikkeiden taistelumoraalin nostajana. Suojeluskuntalaisten jumalanpalvelus Kauvatsalla 21.4.1918. Kuva Suomen sotasurmat 1914-22 -projektin valokuva-arkisto.

Sotilaskoulutus oli kokenut ensimmäisen maailmansodan aikana Euroopassa suuren murroksen, jonka vaikutukset eivät nekään vielä juuri tuntuneet Suomessa. Aiemmin sotilaskouluttajat olivat kaikkialla keskittyneet pelkästään sotilaiden fyysisen kunnon, kurin ja teknisten taitojen kohentamiseen marssin, sulkeisten ja ase- sekä ampumaharjoitusten muodossa. Sotilaiden henkistä valmiutta asettaa itsensä kuolemanvaaraan pidettiin joko itsestään selvänä, tai sitten sitä korvattiin opettamalla miehiä pelkäämään omia upseereitaan enemmän kuin vihollistaan. Taisteluhengen syntymistä pidettiin toki silti ensiarvoisen tärkeänä. Sitä ylläpidettiin muun muassa korostamalla kansallisia piirteitä, jotka poikkeuksetta tulkittiin oman kansan kohdalla uljaan sotaisiksi, sekä vihollisen lähes yhtä väistämätöntä kansallista tai rodullista alemmuutta. Samaan kansakuntaan kuuluvien keskuudessa pyrittiin luomaan kilpailuhenkisiä korostamalla rykmenttien tai joukko-osastojen omaa sisäistä kunniaa. Mitään määrätietoista tutkimusta sotilaiden henkisestä kestävyydestä ei pidetty tarpeellisenä, sillä sotaisuuden ja rohkeuden katsottiin kuuluvan kaikkien miesten, joskaan ei yleensä naisten, luonnollisiin ominaisuuksiin.¹³⁴

Tällainen ylimalkainen suhtautuminen sotilaiden henkiseen kestävyYTEEN oli mahdollista niin kauan kuin nämä altistuivat hengenvaaraan yleensä vain suhteellisen lyhyitä aikoja kerrallaan. Varsinaisessa taistelukosketuksessa oltiin harvoin ja silloinkin yksittäiset sotilaat joutuivat yleensä olemaan vihollisen tulen alla vain rajoitetun ajan. Poikkeuksia oli toki esiintynyt aikaisemminkin, erityisesti piiritysten yhteydessä, mutta todellinen muutos alkoi vasta 1800-luvun puolivälissä teollisen vallankumouksen myötä. Valtavasti kasvanut tuotanto- ja kuljetuskapasiteetti mahdollisti tällöin ensimmäistä kertaa todellisten miljoona-armeijoiden kokoamisen ja huollon. Sodat alkoivat muuttua erillisten armeijoiden ajoittaisista taistelukosketuksista yhtenäisten rintamalinjojen näännytyssodaksi. Teollisuustuotannon kasvu merkitsi myös sitä, että nämä valtavat armeijat pystyttiin pitämään kentällä ennennäkemättömän pitkiä aikoja yhteen menoon ilman, että niiden ammus- tai muu huolto romahtivat.¹³⁵

Sotilasteoreetikot tajusivat vain vähitellen modernin näännytyssodan vaikutuksen sotilaiden henkiseen kestävyYTEEN, mutta ensimmäinen maailmansota nosti aiheen vihdoinkin kunnolla esille. Totaalisen sodan jatkuva mekaaninen tappaminen uhkasi joutaa alleen myös perinteiset mielikuvat sodankäynnistä urheuden ja miehisen kyvykkyyden mittapuuna. Taistelukentän todellisia valtiaita olivat entistä ilmeisemmin sellaiset tekijät kuin ammus- ja muonahuolto, raskas tykistö, konekiväärit, juoksuhaudat ja piikkilanka, tai vaikkapa kammotut taistelukaasut. Yksityisille sankariteoille tai miehisyydelle ei näyttänyt enää jäävän mitään sijaa tai tarkoitusta.¹³⁶

¹³⁴ Sotilaskoulutuksesta ensimmäisen maailmansodan aikana katso esim. Bourke, 2000, s. 71–73. Eräs sotilaallisen hengen kohottamiseen käytetty menetelmä oli marssimusiikki, jonka innostavan vaikutuksen myös sisällissodan osapuolet tunsivat. Katso mm. Ylikangas, 1993, s. 46–49.

¹³⁵ Katso esim. Keegan, 1994, s. 301–315 ja 347–366.

¹³⁶ Katso mm. Ferguson, 1998, s. 339–346, Glover, 2001, s. 156–164, Marjomaa, 2000(a), s. 338–339 ja Pick, 1996, s. 165–210.

Jos sotilaat eivät enää uskoneet voivansa vaikuttaa henkilökohtaisesti sodan kulkuun, heillä ei myöskään ollut erityistä syytä asettaa itseään tarkoituksellisesti uhanalaiseksi. Sotilaskouluttajat alkoivat pelätä tällaisen ajatuskulun johtavan sotilaiden passivoitumiseen ja lopulta henkiseen murtumiseen. Apua etsittiin psykologiasta, joka oli vasta kehittymässä itsenäiseksi tieteenalaksi. Rohkeuden ja ylevien päämäärien sijasta ryhdyttiin vetoamaan ihmisen perustavampiin tunteisiin korottamalla entisestään luontaisen aggressiivisuuden merkitystä. Sotilaat tuli opettaa vihaamaan vihollista, jolloin tämä tunne voitiin kanavoida väkivaltaiseen käyttäytymiseen yksilötasolla.¹³⁷

Suomessa tuskin ehti vielä näkyä juuri mitään tästä uudesta, "tieteellisemmästä" asenteesta sotilaskoulutukseen, ellei sitten jossain määrin Saksassa koulutuksensa saaneiden jääkärien parissa. Punaisia ja valkoisia ei todennäköisesti innoitettu toisensa kimppuun purkamaan aggressioitaan, vaan perinteisempien ylevien päämäärien nimissä. Käytännössä kummallakaan asenteella ei uudempien psykologisten näkemysten valossa liene ollut ratkaisevaa merkitystä. Sotilaiden ensisijainen huoli taistelulentäällä on pysyä elossa, ja mahdollisesti pitää myös lähimmät toverinsa elossa. Kaikki muu jää tämän rinnalla toissijaiseksi, joskin myös tappamiseen ja aggressioon liittyvillä tunteilla näyttää olevan pelottavan tärkeä sijansa.¹³⁸

Sitä kuinka vahva punaisten ja valkoisten rivimiesten taistelumotivaatio oli on itse asiassa hyvin vaikea arvioida millään puolueettomalla menetelmällä. Huolimatta varsinkin ammattisotilaiden pitkään vaalimasta näkemyksestä, jossa sodankäyntiä verrataan urheiluun kamppailuna tasavertaisten yksilöiden välillä, jo pelkkä yleissilmäys sodan todellisuuteen osoittaa yhtymäkohdat urheilukentille varsin vähäisiksi. Sodassa ei ole tuomareita, jotka pakottaisivat noudattamaan sääntöjä, eikä minkäänlaista vaatimusta tasapuolisuuteen tai rehelliseen vastustajan kohtaamiseen. Ylivoimaa käytetään häikäilemättä hyödykseen ja vihollinen pyritään tuhoamaan kaikin käytettävissä olevin keinoin. Urheilun sijasta sota on henkiinjäämistäistelua.

Tällaisissa olosuhteissa toisiaan vastaan taistelevien osapuolten henkisiä kykyjä on melkoisen mahdotonta arvioida luotettavasti. Yksittäiset sotilaat eivät itse asiassa kohtaa samoja olosuhteita, vaan joukon nopeasti vaihtelevia tilanteita, joissa heihin kohdistuva henkilökohtainen uhka vaihtelee. Lisäksi sotilaiden on vaikea itsekään arvioida tilanteensa todellista vaarallisuutta. Hengenvaaraan joutuminen tietämättään ei vaadi henkistä kestävyyttä, kun taas todellisuudessa jokseenkin vaaratonkin tilanne saattaa helposti vaikuttaa välittömältä kuolemanvaaralta. Niinpä edes yksinkertainen yleistys sotilaiden kestävyysrajan arvioimisesta vertaamalla kaatuneiden määrää taistelutahdon murtumisen hetkellä ei välttämättä tuota kovin luotettavia arvioita.¹³⁹

Perinteisin ja yhä keskeisin menetelmä, jolla sotilaiden taistelukestävyyttä on pyritty lisäämään on sotilaallisen kurin käyttö. Tavoitteena on sekä opettaa sotilaita vastaamaan annettuihin komentoihin ajattelematta, ja näin ollen pelkäämättä, että saada hänet pelkäämään enemmän esimiehiään kuin vihollisiaan. Valkoisten parissa

¹³⁷ Bourke, 2000, s. 69–102.

¹³⁸ Bourke, 2000, s. 69–102, Ferguson, 1998, s. 339–346.

¹³⁹ Katso esim. Ferguson, 1999, s. 339–346.

varsinkin Saksassa ankaran preussilaisen koulutuksen saaneet jääkärit pyrkivät välittämään tällaista kuria joukoilleen, joskin melko keskinkertaisin tuloksin. Sotilaalliseen hierarkiaan tottumat vapaaehtoiset eivät olleet erityisen valmiita sallimaan itseään peloteltavan täydelliseen alistumiseen, eikä asevelvollisten kohdalla tilanne näytä juuri eronneen tästä. Valkoisten alkeellinen sotalaitos ei tarjonnut nuorille sotilaskouluttajille sitä uhkaavan ja kaikkivoipaisen sotakoneiston tuntua, joka olisi voinut taata heille preussilaisen kurin vaatiman auktoriteetin.

Punakaartien parissa täydellisen kurin vaatiminen ei ollut edes mahdollista, sillä demokraattisesti valitut komentajat olisi yksinkertaisesti äänestetty tehtävistään, jos he olisivat yrittäneet sellaista vaatimusta toteuttaa. Sama kurinpidollinen ongelma vaivasi vapaaehtoisuuteen perustuvia sotilaallisia järjestöjä kaikkialla. Erityisen hankalaksi sisäinen ristiriita muodostui niissä organisaatioissa, joiden aate perustui sosialistisen vallankumouksen ja tasa-arvon toteuttamiseen. Nationalismin ja hierarkkisen vallankäytön yhdistäminen ei välttämättä ollut samalla tavalla yhteen sovittamatonta, kuten saksalaiset vapaajoukot ja IRA osaltaan todistavat. Lopulta Venäjän bolševikitkin joutuivat taipumaan periaatteistaan ja tunnustamaan kurin ja järjestyksen merkityksen sotilaalliselle suorituskyvylle. Oltuaan aluksi hyvinkin demokraattinen ja tasa-arvoinen yhteisö puna-armeijasta muovautui vuoden 1919 aikana tiukan autoritaarinen koneisto, jossa kuolemantuomioita jaettiin yleisesti. Demokraattinen johtajuus katosi ja sen tilalle tuli perinteistä armeijaa muistuttava hierarkia, jossa puolueen kontrolli lisäsi vielä yhden hallinnollisen kerroksen armeijan sisäisen organisaation yläpuolelle.¹⁴⁰

Lopuksi on syytä huomioda vielä eräs miehistön värväykseen liittyvä piirre, jossa Suomen punakaartit osoittautuivat edelläkävijöiksi, kuten monet muutkin sosialistiset vallankumousjärjestöt. Sotaa pidettiin länsimaissa, kuten kaikkialla muuallakin, lähes yksinomaan miehisenä alueena, jossa naisilla ei ollut sijaa. Osittain tämä perusteltiin ihmisen fysiologiaan ja yhteiskunnallisiin tekijöihin liittyvin perustein. Sodassa selviäminen on perinteisesti vaatinut ruumiillista voimankäyttöä, missä naiset ovat luonnostaan epäedullisessa asemassa. Lisäksi sota ei normaalisti edellytä kaikkien yhteisön jäsenien värväämistä itse taistelutoimiin, vaan jonkun on hoidettava myös tavaliset tuotantoon ja ylläpitoon liittyvät toiminnot, joita ilman yhteiskunta ei voi selvitä. Niinpä vähemmän sotakelpoisina pidetyt naiset, lapset ja vanhukset on yleensä keskitetty näihin välttämättömiin tehtäviin, samoin kuin moderneissa valtioissa lähes aina myös pääosa sotapalvelusikäisistä miehistäkin. Taistelukentille on lähetetty vain pieni osa väestöstä, lähinnä nuoria miehiä, joiden on katsottu soveltuvan tähän rooliin parhaiten.

Rationaalisten perustelujen ohella naisten syrjäyttämiseen väkivallan käytöstä sodan aikana on liitetty kuitenkin myös toisenlaisia, miehiseen ylemmyyteen perustuvia käsityksiä. Osittain niiden pohjana ovat olleet seksuaalisuuteen liittyvät ajatukset. Miehettömät miehet ovat mielellään katsoneet edustavansa luonnostaan voimakasta, aggressiivista ja dominoivaa luonteenlaatua, kun taas naiset ovat passiivisia, heikkoja ja alistuvia.

¹⁴⁰ Bourke, 2000, s. 69–102 ja Lincoln, 1989, s. 361–362.

Miehet ovat rohkeita ja naiset pelokkaita. Niinpä naiset eivät myöskään sovellu sodankäyntiin. Tällaiset näkemykset saivat itse asiassa ensimmäisen maailmansodan aikoihin jopa lisätukea psykologeilta, jotka asettuivat tässä suhteessa perinteisten miehisten asenteiden taakse. Nainen ei heidän mukaansa neuroottisen luonteenlaatunsa tähden kestänyt sodan henkistä painetta eikä hän kyennyt tappamaan yhtä helposti kuin mies.¹⁴¹

Aikakaudelle luonteenomaisia olivat kuitenkin myös uudet, sukupuolten välistä tasa-arvoisuutta korostavat aatteelliset ajatusmallit, jotka tukivat osaltaan myös naisten oikeutta ottaa osaa aktiiviseen sodankäyntiin. Vallankumousta ei pidetty perinteisenä sotana, jolla vain vahvistettiin maskuliinista identiteettiä, vaan kamppailuna todellisesta vapaudesta, johon myös naiset saattoivat osallistua. Yleensä tällaisia ajatuksia esittivät sosialistista maailmanvallankumousta ajavat, mutta ne eivät välttämättä olleet ristiriidassa myöskään nationalistien tavoitteiden kanssa. Yksi pääsiäiskapinan johtajista Dublinissa oli kreivitär Markievicz, joka tosin oli taustaltaan sosialisti. Myöhemmin naiset jäivät IRA:n toiminnassa syrjään väkivallankäytöstä, mutta nais-taistelijoita esiintyi seuraavina vuosina laajalti eri puolilla maailmaa vallankumouksellisten riveissä, jopa niinkin länsimaisesta poikkeavassa kulttuuriympäristössä kuin Kiinassa.¹⁴²

Suomessa punakaartin palkkalistoille oli kirjattu parhaimmillaan parituhatta naista. Heidän osallistumisestaan varsinaiseen taistelutoimintaan ei toki punaistenkaan parissa pidetty kaikin puolin suvaittavana ja heidät pyrittiin aluksi rajaamaan huolto-toimiin. Päätös nostatti vapaaehtoisissa naiskaartilaisissa kuitenkin voimakasta vastarintaa ja siitä jouduttiinkin lopulta joustamaan. Naiskaarti osallistui punaisten puolella sodan aikana useisiin taisteluihin selviytyen niistä yleensä vähintäänkin kunnialla ja kärsien myös merkittäviä tappioita. Tämä ei ole sinällään mitenkään yllättävää, sillä sodassa käytetty aseistus, lähinnä kiväärit, soveltuivat hyvin myös naisten käyttöön ja punakaartiin vapaaehtoisina liittyneet naiset lienevät olleet pääosin keskiverto-kaartilaista innokkaampia aatteellisuudessaan. Osittain naiskaartin saama hurja maine lienee tosin johtunut valkoisten parissa esiintyneestä hämmennyksestä ja suuttumuksesta naisten 'luonnottomasta' osallistumisesta sotatoimiin. Tämä näkyy myös valkoisten naiskaartilaisiin kohdistamina julmuuksina.¹⁴³

¹⁴¹ Bourke, 2000, s. 306–344.

¹⁴² Sodasta ja maskuliinisuudesta katso mm. Ehrenreich, 1998, s. 117–241 ja Lincoln, 1989, s. 87. Naisten osuudesta Irlannin pääsiäiskapinassa katso Taillon, 1996 ja Kiinan kommunistien sotilaallisissa operaatioissa 1930-luvulla Young, 2001. IRA:n aktiivien riveissä naisia ei enää ollut, vaan heidät siirrettiin kamppailun jatkuessa yhä enemmän tukitehtäviin taistelutoiminnan sijasta. Hart, 2003, s. 122.

¹⁴³ Naisten roolista katso Lappalainen I, 1981, s. 124 ja 159, Klementtilä, 1976, s. 232–237, Manninen, 1993, s. 136–138 ja Ylikangas, 1993, s. 222, 273. Suhtautumisesta naisten osallistumiseen aktiivisiin sotatoimiin anglosaksisissa maissa katso Bourke, 2000, s. 306–344.

Sodan työkalut

Aseteknologian ennennäkemättömän nopea kehitys 1800-luvun puolivälistä alkaen vaikutti mullistavasti länsimaisen sodankäynnin luonteeseen asettaen sotalaitokset kasvavien uudistuspaineiden eteen. Jatkuvasti tehostuvat aseet yhdessä suunnattomasti kasvaneen kuljetuskapasiteetin kanssa painostivat sotateoreetikoita sopeuttamaan taktisia ja strategisia laskelmiaan tavalla, johon nämä eivät aina suinkaan olleet käytännössä valmiita. Niinpä sotilasdoktriini ja koulutus olivat usein pahasti jäljessä taistelukenttien todellisuudesta.¹⁴⁴

Jotkin uudistukset, kuten lisääntynyt panssarointi niin linnoituksissa kuin ajoneuvoissakin, juoksuhautaverkostojen yleistyminen, sekä suuresti parantunut lääkintähuolto, paransivat sotilaiden eloonjäämiskykyä. Merkittävämpää oli kuitenkin tappamiskyvyn tehostuminen räjähtävien kranaattien, konekiväärin, monesti laukeavan kiväärin, kehittyneiden miinojen tai vaikkapa myrkkykaasujen muodossa. Kasvava tulinopeus yhdessä parantuneen ammushuollon kanssa teki taistelukentistä vaarallisempia kuin koskaan. Aikaisemmin armeijoiden väliset yhteenotot kestivät yleensä vain tunteja, korkeintaan muutaman päivän, minkä jälkeen eloonjääneet saattoivat odottaa pääsevänsä turvallisempiin olosuhteisiin keräämään voimia ennen seuraavaa taistelua. Lisäksi perinteiset taistelut kattoivat selkeästi rajoitetun alueen, josta saattoi aina juosta karkuun, jos tilanne alkoi tuntua kestävämmältä.

Maailmansodan taistelukentät sen sijaan ulottuivat kilometrejä joka suuntaan ja suurtaistelut saattoivat kestää viikkoja, jopa kuukausia yhteen menoon. Sotilailla ei enää ollut pakopaikkaa eikä hengähdystaukoa ja sotamateriaalia kului suunnattomia määriä. Sodasta oli tullut entistä selkeämmin kamppailua henkisestä kestävyydestä ja resursseista, sekä niiden molempien tuhoamisesta. Tällainen sota vaati aivan toisenlaista asennoitumista taktikkaan, huollon järjestämiseen, sekä sotilaiden motivoimiseen jatkaa taistelua päivästä toiseen kaikesta kauhusta ja jatkuvasta kuolemanvaarasta huolimatta.¹⁴⁵

Aseiden tehokkuuden pelottava kehitys oli 1800-luvun lopusta lähtien johtanut ajoittaisiin yrityksiin rajoittaa edes jossain määrin niiden käyttöä kansainvälisin sopimuksen. Tässä päästiin myös jonkinlaisiin tuloksiin kahdessa Haagin rauhankonferenssissa 1899 ja 1907. Esimerkiksi räjähtävien ammusten käyttö käsiaseissa kiellettiin, joskin aluksi harkittiin niiden sallimista yhä ”alkukantaisia”, ei-eurooppalaisten kansoja vastaan. Myrkkykaasut lueteltiin samoin kiellettyjen aseiden joukkoon ja ilmapommitukset, joihin aluksi oletettiin käytettävän kuumailmapalloja, yritettiin myös saada sopimuksen piiriin. Tässä ei kuitenkaan lopulta onnistuttu ja myrkkykaasuja koskeva kieltokin murtui maailmansodan aikana.¹⁴⁶

¹⁴⁴ Katso esim. O’Connell, 1990, s. 189–269.

¹⁴⁵ Katso esim. Keegan, 1989, s. 181–247.

¹⁴⁶ Katso esim. Castren, 1954, s. 20–21 ja 187–207 ja O’Connell, 1990, s. 232–233 ja 238–239.

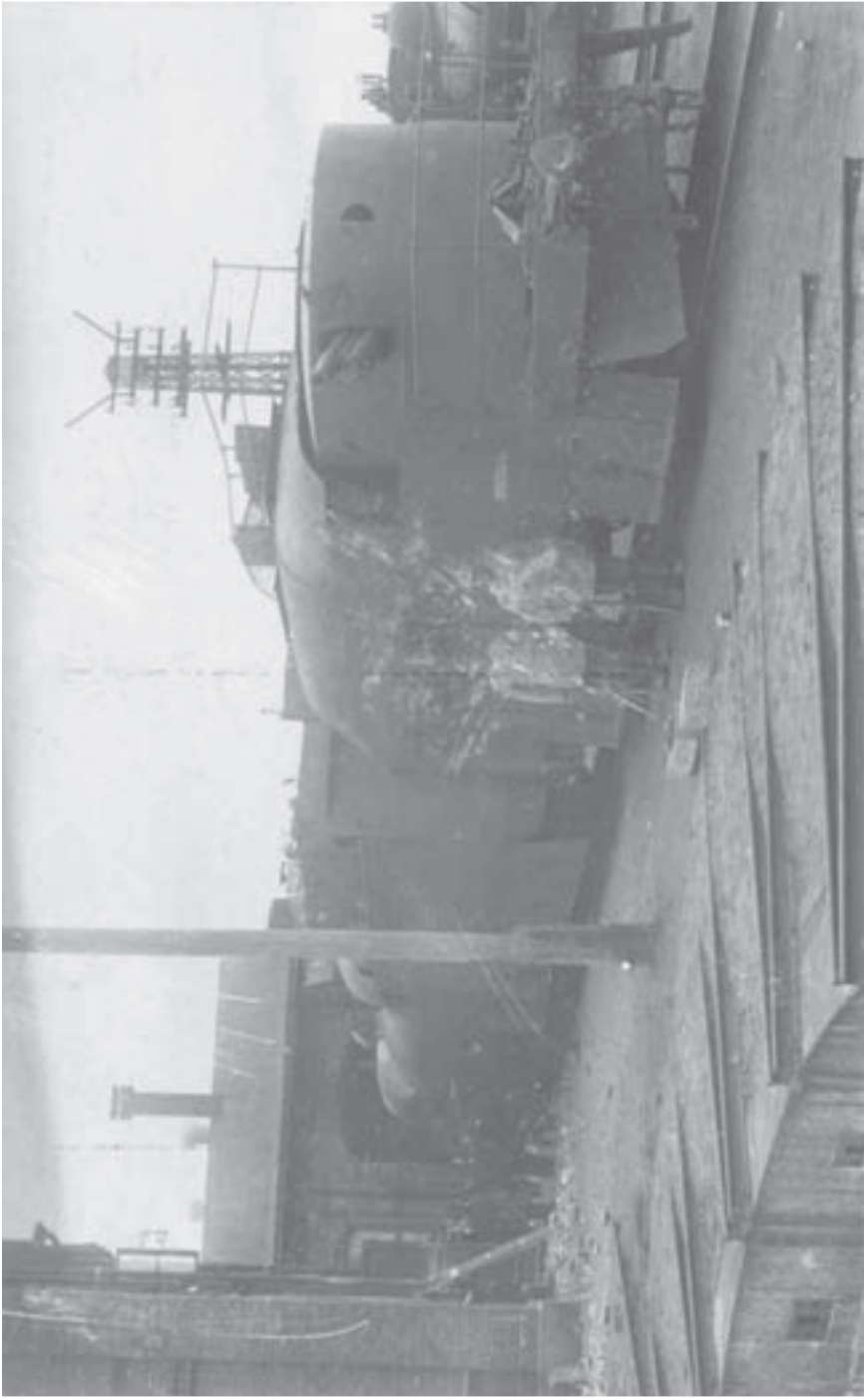
Suomen sisällissodasta monet näistä modernin totaalisen sodan piirteistä puutuivat lähes täysin. Rintamalinjat olivat lyhyitä, eikä osapuolilla ollut riittävästi raskasta tykistöä uhataksaan vihollisensa selustaa kilometrien säteellä. Taistelut kestivät yleensä vain korkeintaan päivän valoisin ajan. Tähän vaikutti niin reservien olemattomuus kuin huonosti koulutettujen joukkojen taistelukestävyyskin. Tärkein tekijä yhteenottojen lyhyydessä oli kuitenkin huollon vajavaisuus. Muutaman tunnin ammuskelun jälkeen osapuolilta alkoivat yleensä ammusvarat loppua ja toinen niistä vetäytyi suosiolla. Pääpiirteissään Suomessa käyty sota siis muistutti vielä entisaikojen rajoitetumpaa ja nopealiikkeisempää sotaa. Sama tosin koski pitkälti myös muita maailmansodan jälkimainingeissa käytyjä vallankumoussotia. Euroopan taloudelliset voimavarat olivat suursodan jäljiltä liian ehtyneet, jotta samanlainen voimainponnistus olisi heti ollut mahdollista. Seuraava moderni, teollinen asemasota käytiinkin manteleella vasta Espanjan sisällissodan puhjettua lähes kaksi vuosikymmentä myöhemmin.

Suomessa vältyttiin kokemasta myös kansainvälisillä sopimuksilla kiellettyjen aseiden vaikutus. Osapuolet tosin silloin tällöin syyttivät toisiaan räjähtävien ammusten käytöstä, mutta tällaisten väitteiden alkuperänä lienee ollut silkka tietämättömyys ampumahaavojen luonteesta.¹⁴⁷ Venäjän keisarillinen armeija ei ollut valmistanut räjähtäviä ammuksia armeijansa käyttöön eivätkä osapuolet saaneet niitä muualtakaan, ainakaan virallisia teitä. Myrkkyaasuja ei Suomessa ollut, eikä niitä olisi kukaan osannut käyttääkään. Ilmapommituksiinkaan eivät muutamat osapuolten käytössä olleet lentokoneet pystyneet. Kaikin puolin hyväksyttävinä pidetyistä moderneista aseistakin jäivät Suomessa ilmeisesti käyttämättä ainakin maamiinat, jotka olivat näytelleet tärkeää osaa maailmansodan aikana. Joko venäläiset eivät olleet miinoja Suomeen varastoineet, tai todennäköisemmin osapuolilla ei ollut käytössään ammattilaisia, jotka olisivat niitä osanneet turvallisesti ja tehokkaasti hyödyntää. Sisällissodassa ei näytetä myöskään juuri käytetyn piikkilankaa, joka muodosti maailmansodan aikana maamiinojen ohella toisen keskeisen tekijän tälle suursodalle niin tyypillisen, paikalleen juuttuneen asemasodan kehityksessä.¹⁴⁸

Huolimatta näistä hieman yllättävistäkin modernin sodankäynnin kaluston puutteista, Suomessakin toki luotettiin jossain määrin uudenaikaisten aseiden voimaan. Niistä ulkoisesti vaikuttavimmat olivat epäilemättä panssarijunat ja lentokoneet. Panssarijunat kokivat näihin aikoihin kaikkialla lyhyen kukoistuskauden raskaiden tykkien liikkuvana lavettina. Ne kärsivät kuitenkin pahoin riippuvuudestaan helposti vaurioitettavista ratayhteyksistä ja niiden aikakausi päättyi pian motorisoitujen tykkilavettien yleistyttyä. Suomessa panssarijunia oli Venäjän armeijan jäljiltä ja niitä käyttivät erityisesti punaiset, joskin molemmat osapuolet kyhäsivät sodan kuluessa omatekoisia panssaroituja junayhdistelmiään. Osapuolten hallussa olleilla muutamilla kevyillä lentokoneilla ei sen sijaan ollut juuri käyttöä muuhun kuin tiedusteluun ja

¹⁴⁷ Ylikangas, 1993, s. 119.

¹⁴⁸ Ainoastaan 25 ihmisen tiedetään kuolleen miinaräjähdykseen koko sodan aikana ja nämäkin olivat todennäköisesti merimiinojen uhreja. "Sotaoloissa", 2003, s. 19.

Valkoisten punaisilta valtaama panssarijuna Karkussa 12.4.1918. Varsinkin punaiset nojasivat vahvasti panssarijuniin sotaliikkeidensä tukena. Kuva Suomen sotasurmat 1914-22 -projektin valokuva-arkisto.

moraalinkohottamiseen. Jälkimmäisessä roolissa niillä näyttää tosin olleen vaikutusta erityisesti modernin tekniikan voimaan uskoneiden punaisten parissa.¹⁴⁹

Ylivoimaisesti tärkeimmät sisällissodassa käytetyt uudenaikaiset aseet olivat kuitenkin konekivääri ja kenttätykki. Molemmat olivat tehokkaita nimenomaan eläviä maaleja vastaan. Konekivääriä on vaikea tähdätä yksittäisiin kohteisiin ja sitä käytettiin pääasiassa ampumalla laajoja kaaria vihollisen suuntaan. Aseen suuren tulinopeuden luotettiin korvaavan tähtäämisen puutteen. Tämä merkitsi kuitenkin sitä, että konekiväärit tuhlasivat valtavia määriä ammuksia, mikä haittasi niiden käyttöä alkeellisissa huolto-olosuhteissa. Myös tykkejä käytettiin useimmiten joko vihollisen miehistöä, tai muita tykkejä vastaan. Kiinteiden kohteiden, kuten rakennusten, tuhoaminen jäi toissijaiseksi tehtäväksi. Tykkien ammusvarastoon kuului venäläisen mallin mukaisesti yleensä lähes saman verran sirpalevammoja aiheuttavia sräpnelleja kuin kiinteisiin kohteisiin tarkoitettuja kranaattejakin. Vaikea ammuspula rajoitti erityisesti juuri tykkien käyttöä, millä oli suuri merkitys Suomessa käytyjen taisteluiden luonteeseen.¹⁵⁰

Ratkaisevassa asemassa sisällissodassa olivat kaikesta huolimatta koko ajan tavalliset sotilaskiväärit, joskus jopa pistoolit tai metsästysaseet. Sodan alussa rintamalinjojen syntyyn punakaartien ja suojeluskuntalaisten välille näyttää vaikuttaneen enemmänkin aseiden saatavuus kuin osapuolten kannatuksen määrä. Vähäisenkin määrä kiväärejä saattoi antaa yhdelle puolelle ratkaisevan ylivoiman vielä keuhommin aseistettua vihollistaan vastaan. Alkuvaikeuksien jälkeen sekä punaisten että valkoisten aseistus parani venäläisiltä saadun tai takavarikoidun materiaalin johdosta. Bolševikit auttoivat myös punaisia lähettämällä Suomeen kymmeniä tuhansia kiväärejä. Näin siitäkin huolimatta, että neuvostohallitus alkoi pian itse kärsiä vakavasta asepulasta ja on hyvinkin myöhemmin saattanut katua avokätisyyttään suomalaisten toverien suuntaan.¹⁵¹

Kiväärien ohella osapuolet saivat venäläisiltä, tavalla tai toisella, myös ras kaampaa aseistusta. Maaliskuussa punaisten rintamajoukoilla väitetään olleen jo lähes sata tykkiä ja kaksinkertainen määrä konekivääreitä. Tampereen suurhyökkäykseen osallistuneilla lähes 12 000:lla valkoisella oli puolestaan tukenaan 86 konekivääriä, neljä kranaatinheitintä ja 26 tykkiä, pääosin venäläisiltä takavarikoituja. Tällaiset raskaan aseistuksen luvut jäivät luonnollisesti varsin kauas aikakauden vakinaisten

¹⁴⁹ Lentokoneiden käytöstä sisällissodassa katso Manninen, 1993, s. 172–177. Punaisten uskosta lentokoneiden voimaan katso esim. Ylikangas, 1993, s. 207–210. Irlannissa IRA:n parissa näyttää eläneen vastaavanlainen usko teknologian mahdollisuuksiin sodankäynnissä. Lentokoneen sijasta toiveet kohdistuivat täällä kuitenkin toiseen aivan uuteen keksintöön, konepistooliin. Hart, 2003, s. 179–193.

¹⁵⁰ Konekiväärin kehityksestä katso mm. O’Connell, 1990, s. 232–235. Konekiväärin merkityksestä yksittäisissä taisteluissa katso mm. Ylikangas, 1993, s. 337–342. Punakaartien sisäisestä sosiaalisesta kurista katso Ylikangas, 1993, s. 517–518. Tykistön aiheuttamista tappioista katso mm. ”Sotaoloissa”, 2003, s. 50–51.

¹⁵¹ Manninen, 1975, s. 407–446, Mawdsley, 1987, s. 183–185 ja Wollenberg, 1978, s. 43–44. Osapuolten yrityksistä hankkia ulkomailta lisää aseita sodan alla ja sen alkuvaiheissa katso Upton, 1999, s. 78–84.

armeijoiden aseistuksen tasosta ja kertovat osaltaan Suomessa käydyn sodan amatöörimäisestä luonteesta.¹⁵²

Toisaalta, jos suomalaisten kokoamaa aseistusta vertaa aikakauden muihin sisällissotiin ja vallankumouksiin, se ei näytä mitenkään erityisen heikolta. Venäjällä punaiset ja valkoiset, sekä kansallismielisistä ryhmistä erityisesti puolalaiset, aseistivat lopulta armeijansa suhteellisen monipuolisesti, joko länsivalloilta saamallaan aseilla, tai oman tuotantonsa kautta. Alkuvaiheessa niidenkin aseistus oli kuitenkin hyvinkin kirjavaa ja puna-armeijan aseistusongelmat on jo useaan otteeseen mainittu. Saksassa niin vallankumouskaartit kuin vapaajoukotkin olivat pääosin kevyesti varustettuja käyden sotaa kivääreillä ja konekivääreillä. Vieläkin huonommassa asemassa olivat irlantilaiset tasavaltalaiset taistelussaan brittivaltaa vastaan. Pääosa IRA:n taisteli-joista oli aseistettu pelkillä pistooleilla ja haulikoilla, jotka soveltuivat hyvin murhiin ja terrori-iskuihin, mutta heikosti avoimiin yhteenottoihin vahvasti aseistettuja brittijoukkoja vastaan. Vuosien 1922–23 sisällissodan aikana tasavaltalaisten ja vapaavaltiolaisten aseistus muistutti jo enemmän Suomen punaisten ja valkoisten tilannetta. Tällöinkin irlantilaisilta, varsinkin tasavaltalaisilta, puuttui kuitenkin raskas aseistus lähes tyystin, lukuun ottamatta muutamia tykkejä ja panssariautoja, joita oli saatu tai takavarikoitu briteiltä.¹⁵³

Kehnon ammustilanteen ohella Suomen sisällissodan osapuolilta puuttui aseiden käyttöön koulutettuja sotilaita. Suojeluskuntien ja punakaartien mahdollisuudet kouluttaa väkensä edes kiväärien tehokkaaseen käsittelyyn olivat ennen sotaa olleet varsin rajalliset. Vieläkin suurempi ongelma oli tykkien ja konekiväärien kohdalla. Sodan alkupuolella punaiset olivat täysin riippuvaisia Venäjän armeijasta värvätyistä vapaaehtoisista tykki- ja konekiväärimiehistä eikä ongelma koulutuksen puutteellisuuden vuoksi poistunut myöhemminkään. Valkoisten puolella upseerit saattoivat paikata tykki-miesten kokemattomuutta jossakin määrin valvomalla itse ampumista. Lisäksi erikoisaselajien koulutus järjestettiin heidän puolellaan sodan aikana selvästi punaisia tehokkaammin.¹⁵⁴

Puutteellinen aseiden käsittelytaito ei toisaalta ehkä ollut aivan niin suuri ongelma kuin helposti voisi ajatella.¹⁵⁵ Aseiden tehoa on kautta aikain vähentänyt ihmisten haluttomuus käyttää niitä todella tehokkaasti. Myöhemmin 1900-luvulla tehdyissä tutkimuksissa on päädytty siihen, että vain selvästi alle puolet taisteluun osallistuneista on ylipäänsä kyennyt tarkoituksellisesti yrittämään vihollisen tappamista, joskin esitetyt prosenttiluvut vaihtelevat suuresti. Suurin osa sotilaista näyttää vain joko ammuskelevan yleisesti vihollisen suuntaan, tai ei käytä asettaan lainkaan. Ilmiö ei

¹⁵² Lappalainen I, 1981, s. 179 ja Ylikangas, 1993, s. 76. Osapuolten aseistuksesta yleensä katso Manninen, 1993, s. 166–172.

¹⁵³ Irlantilaisten puutteellisesta aseistuksesta katso mm. Hart, 2003, s. 43–45.

¹⁵⁴ Ylikangas, 1993, s. 68. Punakaartissa tykistön ja konekivääriampujan koulutus saatiin käyntiin vasta sodan ollessa jo pitkällä. Ylikangas, 1993, s. 53.

¹⁵⁵ Joskin se on ilmeisesti aiheuttanut suhteellisen paljon kohtalokkaita vahingonlaukauksia. Lappalainen I, 1981, s. 210.

välttämättä ole mitenkään yhteen pätevä kaikissa kulttuureissa ja kaikkina aikoina, mutta se osoittaa toisen ihmisen tappamiseen liittyvän syviä vastenmielisyyden tunteita.¹⁵⁶

Suomen sisällissodan kohdalla ei liene ole vastaavaa tutkimusta koskaan tehty. Mikään ei näyttäisi kuitenkaan puhuvan sen puolesta, että suomalaiset olisivat olleet jotenkin poikkeuksellisen verenhimoisia. Pääosa sotaan osallistuneista oli lähes kokonaan vailla sotilaskoulutusta tai aiempaa sotakokemusta. Heitä ei missään vaiheessa ehditty opettaa määrätietoisesti vihaamaan vastapuolta ja heidän uskonsa sodan todellisiin tai oletettuihin päämääriin vaihteli. Suomalainen yhteiskunta ja kasvatusta eivät ennen sotaa myöskään tukeneet välinpitämättömyyttä tappamista kohtaan, pikemminkin päinvastoin. Kristillisen etiikan mukaan tappaminen on periaatteessa väärin, joskin sodan aikana välttämätöntä.

Tehottomasta aseenkäsittelystä on sisällissodan osalta jonkin verran todistusaineistoakin. Silminnäkijäkuvausten perusteella vaikuttaa siltä, että taistelut käytiin usein hajanaisena ammuskeluna ketjussa ja kaukana vastapuolesta. Vihollista ei välttämättä edes nähty ja sotilaat ampuivat, jos yleensä ampuivat, summittaisesti vastapuolen oletettuun suuntaan. Koko taistelu perustui pikemminkin kuulo- kuin näköhavaintoihin. Tällaisissa oloissa tappiot jäivät väistämättä vähäisiksi ja taistelujen lopputuloksen saneli pikemminkin ammusten loppuminen kuin osapuolten tietoinen toiminta.¹⁵⁷

Tehottomuuden puolesta puhuu sekin, että päätellen sodassa kaatuneiden ja haavoittuneiden määrästä, vain mitätön osa siinä käytetyistä sadoista tuhansista ammuksista on voinut todella osua maaliinsa. Tilastotietojen puuttuessa ei eri ase-lajien välisestä osumatarkkuudesta valitettavasti voi tehdä mitään tarkempia johtopäätöksiä, joskin ainakin konekivääri on jo luonteeltaan ammuksia tuhlaava ase, jonka osumaprosentti jää väistämättä erittäin pieneksi. Tykkimiehelle ja konekivääri-ampujalle tappaminen on kuitenkin muutoinkin persoonattomampaa, sillä heidän ei tarvitse kohdistaa ammuntaansa tavalla, joka paljastaa sen tulokset yhtä väistämättömästi kuin yksittäistä vihollista tähtäävän kiväärimiehen kohdalla. Pääosa sodassa käytetyistä ammuksista lienee ammuttu juuri kivääreillä, ja vaikka osapuolten ampumataito olikin kehno, selittynee olematon osumatarkkuus todennäköisesti vain todellisten tähdätyjen laukausten suhteellisella vähyydellä.

Tuliaseiden ohella sisällissodan osapuolet arvostivat myös yhtä teräasetta, pistintä, joka käytännöllisestä hyödyttömyydestään huolimatta yhä herätti vahvoja tunteita länsimaisessa sotalaitoksessa. Erityisesti punakaartilaiset olivat ylpeitä teräaseistaan ja heillä oli tapana marssiakin pistimet päällä. Vaikka pistimen varsin rajallinen merkitys modernissa sodassa olikin tullut selväksi jo kauan sitten, useat aikakauden sotilasteoreetikot uskoivat sillä olevan yhä ratkaiseva merkitys psyykkisessä mielessä. Soti-

¹⁵⁶ Katso esim. Bourke, 2000, s. 73–78. Toisaalta tappaminen voi toisissa ihmisissä aiheuttaa myös suurta mielihyvän tunnetta. Katso esim. Bourke, 2000, s. 13–43 ja Glover, 2001, s. 47–57.

¹⁵⁷ Katso mm. Lauerma, 1966, s. 888–889, Ylikangas, 1993, s. 54 ja 193. Kertomukset poikkeuksellista sankariteosta vain vahvistavat tätä kuvaa olemalla nimenomaan poikkeuksellisia ja aikalais-ten mieleen painamia. Katso mm. Lauerma, 1966, s. 890–899.

lailla, jotka olivat valmiit käyttämään pistintä vihollisensa tappamiseen lähietäisyydeltä katsottiin olevan henkinen yliote sellaisiin, jotka kammosivat toisen ihmisen tappamista omin käsin. Pistin oli soturihengen ilmentymä, muinaisten ritarien miekan korvike. Saksalaisen tai venäläisen taustan omanneet sotilaskouluttajat ovat hyvinkin saattaneet iskostaa tällaista ajattelua myös suomalaisiin vapaaehtoisin. Toisaalta sotilaiden viehtymys teräaseisiin on osaltaan saattanut olla myös osoitus maskuliinisesta seksuaalisuudesta, joka usein liitetään fyysiseen voimankäyttöön ja pistoihin liittyviin aseisiin.¹⁵⁸

Lääkintähuolto

Sotilaslääkintä koki ensimmäistä maailmansotaa edeltävinä vuosikymmenin mullistavia uudistuksia, jotka tarjosivat lääkäreille ennennäkemättömiä mahdollisuuksia vaikuttaa sotilaiden terveyteen. Perinteisesti sodissa oli aina kuollut enemmän ihmisiä tauteihin, kuin sotatoimien suoranaisiin seurauksiin. Erityisesti sotaleireissä levinneet kulkutaudit olivat yleinen tappaja. Vasta lääketieteen läpimurrot 1800-luvun lopulla muuttivat tilanteen. Haavoja pystyttiin nyt hoitamaan entistä paljon tehokkaammin, mutta vieläkin merkittävämpää oli parantuneen hygienian ja rokotusten vaikutus tautitilastoihin. Ensimmäistä kertaa pääosa sodassa kuolleista voitiin todellakin laskea kaatuneiksi eikä sairauden uhreiksi. Tässä suhteessa Venäjän sisällissota edusti tosin jossain määrin paluuta entiseen, sillä sen aikana lääkintä- ja muun huollon lähes täydellinen romahdus palautti taudit ja nälän sotakenttien ensisijaiseksi tappajaksi. Mitään tällaista ei kuitenkaan tapahtunut Suomessa käydyn sisällissodan aikana, joskin kulkutaudit näyttelivät täälläkin keskeistä osaa sodan jälkeisessä vankileirien kuoleisuudessa.¹⁵⁹

Punaisten ja valkoisten lääkintähuolto oli Suomessa pitkälti yksityisen aloitteellisuuden ja punaisen ristin aktiivisuuden tulosta. Vaikka kansainvälisen Punainen Risti olikin jo lähes puolen vuosisadan ajan tunnustettu sodan osapuolista riippumattomaksi järjestöksi, ei se pystynyt Suomen oloissa toimimaan aivan tarkoitetulla tavalla. Punaiset pitivät järjestöä taantumuksellisia tahoja suosivana ja perustivat oman järjestön, Ensivun, jonka kuitenkin tuli toimia Punaisen Ristin periaatteiden mukaisesti. Tuloksena oli sekaannuksia ja tehottomuutta, mutta uusi järjestö näyttää kyllä pyrkineen toimimaan parhaansa mukaan humanien päämääriensä edestä.¹⁶⁰

Osittain punaisten päätös perustaa oma järjestönsä perustui porvarillisen lääkintähenkilökunnan haluttomuuteen auttaa vallankumouksellisia sotatoimissa valkoisia vastaan. Jopa punaisen ristin palveluksessa olleet ambulanssit saattoivat viivytellä parhaansa mukaan rintamalle lähtöä ja siirtyä sitten valkoisten puolelle heti

¹⁵⁸ Klementtilä, 1976, s. 116–120, Bourke, 2000, s. 89–93, Lappalainen I, 1981, s. 177 ja O’Connell, 1989.

¹⁵⁹ Katso esim. Mawdsley, 1987, s. 285–287.

¹⁶⁰ Paavolainen, 1966, s. 181, Ylikangas, 1993, s. 60.

Ensiavun punaisia sairaanhoitajia venäläismallissa univormuissaan keväällä 1918. Ideologisesta taustastaan huolimatta hoitajat ret muistuttavat päähineissään nunnia. Kuva Suomen sotasurmat 1914-22 -projektin valokuva-arkisto.

tilaisuuden tullen. Vaikka kansanvaltuuskunta kiinnittikin huomiota haavoittuneiden hoitoon, johti koulutetun henkilökunnan puute suuriin ongelmiin, joita ei ehditty ratkaista ennen rintamien lopullista romahdusta. Sairaalat pystytettiin pitämään toiminnassa, mutta kentälle eivät punaiset kyyrenneet lääkäreitä lähettää kuin muutamassa poikkeustapauksessa. Apua tuli tosin jonkin verran Venäjältä, josta saatiin sairastajunia ja koulutettua henkilökuntaakin. Lääkepulaa ei lyhyen sodan aikana sentään näytä kummallakaan puolella ehtineen syntyä.¹⁶¹

Sisällissota näyttää itse asiassa päästäneen osapuolten lääkintähuollon suhteellisen helpolla verrattuna aikakauden muihin sotiin. Taistelussa saadut vammat olivat pääosin käsiaseiden tai konekiväärien aiheuttamia ampumahaavoja, joiden hoito on yksinkertaisempaa kuin sirpale- tai pistohaavojen. Tykistön vähyys ja ammuspula estivät pitkäaikaisia tykistökeskityksiä niihin liittyvine kauhistuttavine haavoineen. Pistimellä aiheutetut vammat tuskin olivat Suomessa sen yleisempiä kuin länsimaissaakaan, joissa teräaseilla aiheutettiin enää muutama prosentti kaikista haavoista. Koska osapuolet ampuivat toisiaan yleensä kaukaa ja ilmasto oli kylmä, ei ampumahaavojen tulehtumisriskikään ollut kovin suuri. Jolleivät elintärkeät elimet vahingoittuneet, oli myös paranemisennuste yleensä hyvä.¹⁶²

Haavojen helppohoitoisuuden ohella lääkintähuolto välttyi Suomessa pääosin myös sotatantereiden muinaiselta vitsaukselta, kulkutaudeilta. Vain vajaan 200:n sotilaan lasketaan kuolleen sodan aiheuttamiin sairauksiin, mikä on erittäin pieni luku jopa aikakauden parantuneen lääkintähuollon huomioonottaen. Kuolleisuuden vähäisyyteen on luultavasti sodan lyhyden ohella vaikuttanut kylmä vuodenaika, joka ei ole edullinen useimpien kulkutautien leviämiselle. Lisäksi joukko-osastojen suhteellinen pienuus ja rintamia toisistaan erottavat usein hyvinkin pitkät välimatkat suojelivat sotilaita taudeilta, samoin kuin sodan liikkuvainen luonne. Sotilaat eivät yleensä joutuneet viipymään samassa leiripaikassa useita viikkoja kerrallaan. Suomen kannalta oli onnekasta, että espanjantautina tunnettu influenssa levisi maailmalle vasta seuraavan talven alla, kuukausia sodan päättymisen jälkeen.¹⁶³

Sodan aiheuttamien psyykkisten sairauksien hoito oli ensimmäisen maailmansodan aikana yhä täysin alkutekijöissään. Psyykkisten häiriöiden ja sotatraumojen syitä ei lainkaan ymmärretty. Uhrit leimattiin yleensä yksinkertaisesti pelkureiksi ja heidät saatettiin ampuu karkureina. Modernin asemasodan viikosta toiseen jatkuva musertava henkinen paine aiheutti kuitenkin joukoissa niin laajalle levinneitä psyykkisiä oireita ettei niitä lopulta voitu enää jättää täysin huomiotta ja maailmansodan jälkeen sota-psykologia alkoikin kehittyä nopeasti. Suomessa psyykkiset sairaudet olivat yhä varsin tuntemattomia pääosalle lääkäreistä, eivätkä lyhyt sota ja suhteellisen rajoitettu

¹⁶¹ Lappalainen I, 1981, s. 198–201, Ylikangas, 1993, s. 61 ja 178 sekä ”Venäläissurmat” I, 2003, s. 214–217.

¹⁶² Lappalainen I, 1981, s. 198.

¹⁶³ Lappalainen I, 1981, s. 198 ja Ylikangas, 1993, s. 350. Kaikkiaan sairauteen kuolleita sotilaita lasketaan olleen 198. Näistä 82 lasketaan punaisiksi ja täsmälleen saman verran valkoisiksi. Tautiin kuolleista 34:n osapuolesta ei ole tietoa. ”Sotaoloissa”, 2003, s. 19.

tulen alla vietetty aika toisaalta ole varmaankaan aiheuttaneet tällaisia ongelmia muutenkaan yhtä laajalti kuin asemasotaan vuosikausiksi juuttuneissa maissa.¹⁶⁴

Huolimatta tehtäväänsä helpottaneista tekijöistä osapuolten alkeellisella lääkintähuollolla oli suuria vaikeuksia käsitellä suurempia haavoittuneiden määriä kerrallaan ja kuolleisuus haavoittuneiden joukossa näyttää nousseen toisinaan korkeaksi. Sen verran hoitohenkilökuntaan on kuitenkin ilmeisesti luotettu, että itsensä tahallinen haavoittaminen palveluksesta vapautumiseksi näyttää ainakin punaisten puolella yleistyneen sodan aikana. Vaarattomin keino tähän oli vahingoittaa itseään joko käteen tai jalkaan. Itsensä haavoittamista esiintyi toki myös valkoisten puolella siinä määrin, että se johti ajoittaisiin valituksiin komentoportaassa.¹⁶⁵

Karkuruuden ja itsensä vahingoittamisen ohella sotilailla on kautta aikojen ollut vielä kolmas, lopullisempi, keino päästä kokemasta sodan kauhuja, itsemurha. Sisällissodan aikana on laskettu 67 henkilön tehneen sodan seurauksena itsemurhan. Näistä 48 on merkitty punaisiksi, 8 valkoisiksi ja 9 osapuoleltaan tuntemattomiksi, tai kokonaan puolueettomiksi. Valitettavasti itsemurhien vaikuttimet eivät ole tiedossa, joten näistä luvuista ei voi paljoa päätellä. Punaisten huomattavasti suurempi luku johtunee vangiksi jäämisen pelosta, etenkin komentoportaassa joukossa. Kansainvälisesti ajatellen luvut näyttävät pieniltä, selvästi alle puoli prosenttia kokonaistappioista, mutta itsemurhaan liitettävien negatiivisten tunteiden valossa on todennäköistä, että niitä on pyritty aktiivisesti peittelemään. Niinpä lukujen perusteella ei voi sanoa juuri mitään osapuolten psyykkisestä tilasta ja kestävyyydestä.¹⁶⁶

Sodan lait ja käytäntö

Sodan tuhovoimaa on kautta aikojen pyritty edes jonkin verran suitsimaan erilaisilla yhteisesti hyväksytyillä periaatteilla, moraalisisilla arvoilla, tai keskinäisillä sopimuksilla. Tähän on olemassa hyvät syynsä. Täysin rajoittamaton sota, eli vihollisen tuhoaminen kaikin käytettävissä olevin keinoin, merkitsisi niin säälimätöntä väkivallan käyttöä, että se uhkaisi yhtä lailla kaikkia siihen osallistuvia. Vähäisistä rajakahakoista alkaneet yhteenototkin kiihtyisivät nopeasti julmaksi eloonjäämistaiseluksi, joka ei

¹⁶⁴ Peräti neljännes kaikista Iso-Britannian armeijassa maailmansodan aikana pysyvästi kotiutetusta vapautettiin palveluksesta nimenomaan psyykkisten ongelmien vuoksi. Bourke, 2000, s. 246. Sodan psyykkisistä sairauksista yleensä, katso Bourke, 2000, s. 242–267. Suomen sisällissodan kuvauksista löytyvistä viittauksista psyykkisiin ongelmiin katso esim. Ylikangas, 1993, s. 350 ja 428–429.

¹⁶⁵ Manninen, 1974, s. 237–238 ja Ylikangas, 1993, s. 350–351. Punaisten puolella haavoittuneiden kokonaismääräksi on arvioitu noin 10 000–12 500 henkeä. Lappalainen I, 1981, s. 198. Esimerkiksi helsinkiläisten punakaartilaiden keskuudessa käteensä haavoittuneita oli sodan alkuvaiheessa vain alle 20 prosenttia kaikista haavoittuneista, mutta luku kasvoi äkisti yli 30:een prosenttiin maaliskuun puolessavälissä ja kuun lopussa jo yli 40:een prosenttiin. Lappalainen I, 1981, s. 165. Itseään jalkaan haavoittaneesta ruotsalaisesta vapaaehtoisesta katso Ylikangas, 1993, s. 391.

¹⁶⁶ ”Sotaloissa”, 2003, s. 49–51.

pelkästään helposti johtaisi hävinneen osapuolen täyteen tuhoon, vaan aiheuttaisi myös voittajalle sietämättömiä kärsimyksiä. Rajoittamalla sotia sääntöjen avulla ne voidaan samalla valjastaa rajattujen poliittisten päämäärien käyttöön. Osapuolet voivat sotaan ryhtyessään ainakin teoriassa verrata siinä tavoiteltavia päämääriä todennäköisiin riskeihin ja kustannuksiin.¹⁶⁷

Käytännössä sota on kuitenkin aina arvaamatonta ja vaikeasti kahlittavissa. Sotaan ei periaatteessa lähdetä kuin erittäin tärkeinä pidetyistä syistä ja siksi myös voittaminen on aina ensisijaisen tärkeää. Tästä taas seuraa se, että voiton saavuttaminen tai tappion välttäminen houkuttelevat osapuolia käyttämään kaikkia mahdollisia keinoja, viime kädessä myös kiellettyinä pidettyjä. Koska sotaakäyvät osapuolet ovat väistämättä suvereenia toimijoita, niitä ei voi varsinaisesti pakottaa noudattamaan edes yhteisesti tunnustettuja sodan lakeja. Ainoa tähän tarkoitukseen käytettävissä oleva keino on yleensä painostaa vihollista sopimusten kunnioittamiseen vastavuoroisuuden periaatteella, eli kostamalla kaikki rikkomukset samalla mitalla. Tällainen keino johtaa kuitenkin helposti koston kierteeseen, jossa osapuolet rikkovat tehtyjä rajoituksia kilpaa.¹⁶⁸

Näistä perustavista rakenteellisista ongelmista huolimatta kansainvälisten sodan lakien kehityksessä on kuitenkin tapahtunut myös edistystä. Länsimaissa pyrkimykset sodan tuhojen rajoittamiseen saivat vauhtia erityisesti 1800-luvun puolivälistä lähtien kootuissa suurissa kansainvälisissä konferensseissa. Ennen kuin ensimmäinen maailmansota katkaisi hetkeksi tämän kehityksen, olivat niistä merkittävimpiä 1864 Genevessä solmittu perusta kansainvälisen Punaisen ristin synnylle, sekä jo edellä mainittu Haagin kaksi rauhankonferenssia vuosina 1899 ja 1907. Vaikka suurvaltojen keskinäinen epäluulo yleensä estikin konferensseja pääsemästä täysin niille asetettuihin tavoitteisiin, oli maailmansotaan mennessä saatu aikaan edes jossain määrin kattava sopimusverkosto, joka pyrki säätelemään sotaakäyvien osapuolten oikeuksia ja velvollisuuksia. Näissä sopimuksissa keskityttiin erityisesti sotilaiden oikeuksiin, varsinkin sotavankeudessa.¹⁶⁹

Venäjän keisarikunta oli ollut Haagin konferenssien koollekutsuja ja esitti muutenkin aktiivista roolia sodan lakien kehittämisessä. Niinpä olemassa olevien säädösten sisältö tunnettiin peruspiirteissään myös Suomessa, ainakin kansainvälistä politiikkaa seuraavissa piireissä. Näiden sopimusten kansainvälinen arvostus oli niin suuri, että sisällissodan molemmat osapuolet olivat valmiit ne tunnustamaan, ainakin periaatteessa. Muodollisen tunnustamisen ohella sopimusten toteuttamiseen käytännössä tarvittiin kuitenkin tarkempaa tietoa niiden sisällöstä ja tulkinnasta, ja tässä kohdattiinkin jo suurempia ongelmia.

Valkoisten puolella niin Venäjän palveluksessa koulutettujen upseerien kuin ulkomaalaisten vapaaehtoistenkin on täytyntä tuntee kansainvälisten sopimusten sisältö pääpiirteissään. Sama koskee todennäköisesti myös Saksassa koulutettuja jääkäreitä, jotka olivat saaneet erityiskoulutusta johto- ja koulutustehtäviä varten. Suojelus-

¹⁶⁷ Sodan lakien historiasta katso esim. Castren, 1954, s. 12–22 ja Marjomaa, 2000(b).

¹⁶⁸ Katso esim. Castren, 1954, s. 69–72 ja 76–80.

¹⁶⁹ Castren, 1954, s. 12–22 ja Marjomaa, 2000(b), s. 41.

kuntalaisten ja asevelvollisten kohdalla tilanne oli kuitenkin toinen ja monet olivat todennäköisesti täysin tietämättömiä sopimusten olemassaolosta. Suojeluskuntien tarjoama sotilaskoulutus ei ollut koskaan ollut erityisen teoriapohjaista, sillä sellaista ei järjestyskaartien toki odotettu edes tarvitsevanakaan. Sodan aikana pikakoulutetut asevelvollisetkaan tuskin ehtivät juuri saada oppitunteja sodan laeista, vaikka tätä kansainväliset sopimukset edellyttivätkin. Lainlaatijat olivat varsin tietoisia siitä, että tuntemattomilla laeilla ei ole vaikutusta ja niinpä järjestäytyneiden sotalaitosten edellytettiin kertovan sopimusten sisällöstä joukoilleen. Tätä velvoitetta näytetään kuitenkin laiminlyötäneen varsin yleisesti Suomen ulkopuolellakin.

Punaisten puolella sodan lakien tuntemus ei ollut mitenkään itsestään selvää edes korkeampien sotilaskomentajien parissa. Kansanvaltuuskunta ja punakaartin yleisesikunta näyttävät kuitenkin pyrkineen jossakin määrin huolehtimaan sopimusten sisällön tiedottamisesta ja myös niiden noudattamisesta. Punakaartille sodan alkuhetkillä annetuissa ohjeissa sanottiin, että sotavankeja tuli kohdella hyvin ja haavoittuneet tuli hoitaa. Jokainen sotavanki tuli asianmukaisesti kirjata vangituksi eikä ulkomaalaisia, mikä tässä yhteydessä tarkoitti lähinnä venäläistä sotaväkeä, tullut vangita lainkaan elleivät he tehneet aseellista vastarintaa. Kansanvaltuuskunnan virallisessa lehdessä, Tiedonantajassa, julkaistiin myös selvitys sodan laeista sekä kansainvälisistä sopimuksista sotavankien kohtelussa.¹⁷⁰ Helmikuun lopussa kansanvaltuuskunta antoi julistuksen, jossa se nimenomaisesti syytti valkoisten tehneen ”raakuuksia, jollaisia eivät mitkään kansainväliset sodankäyntisäännöt salli”.¹⁷¹ Näin se tuli samalla tunnustaneeksi tällaisten sääntöjen olemassaolon sekä niiden kattavuuden nykyisessä tilanteessa.

Punaisten johto pyrki antamaan varsinkin ulkovaltoihin päin kuvan vastuunalaisesta ja kansainvälisiä lakeja noudattavasta hallituksesta. Ruotsin lähetystön sallittiin helmikuun lopussa toimia välittäjänä saarroksiin jääneiden läntisen Uudenmaan valkoisten antautuessa Kirkkonummella. Antautumissopimuksessa määriteltiin tarkkaan sotavankien asema ja oikeudet ja ruotsalaisten sallittiin valvoa sotavankien tulevaa kohtelua. Myös muualla sotavangiksi otettuja valkoisia näytetään yleensä kohdellun hyvin ja haavoittuneet on toimitettu asianmukaiseen hoitoon. Jopa Suinulassa sodan alussa tehdystä sotavankien joukkoteloituksesta eloonjääneet kuljetettiin lopulta Tampereelle, jossa haavoittuneista pidettiin huolta ja punaiset sallivat ulkomaisten konsulien valvovan vankien kohtelua.¹⁷²

¹⁷⁰ Lappalainen I, 1981, s. 42–43, Paavolainen, 1966, s. 284–285 ja Rinta-Tassi, 1986, s. 339. Ainakin yksi Läkipohjassa antautuneista punakaartin komentajista näyttää olleen tietoinen kansainvälisten sopimusten sotavangeille takaamasta suojasta, joskaan tämä tietoisuus ei ilmeisesti lopulta pelastanut hänen eikä hänen miestensä henkeä. Ylikangas, 1993, s. 128.

¹⁷¹ Rinta-Tassi, 1986, s. 358. Katso myös kopio punaisten päiväkäskystä 21.2.1918 Höglund & Ström, 1918, s. 20–21.

¹⁷² Lappalainen I, 1981, s. 102–104 ja 213, Paavolainen, 1966, s. 103, 106–107 ja 182, Rinta-Tassi, 1986, s. 343 ja 348–354 sekä Ylikangas, 1993, s. 37–38. Valkoisten näkemyksestä Suinulan teloituksesta katso mm. Castren, 1926, s. 16–24. Ulkomaisten lähettiläiden ja konsulien vaikutuksesta punaisten toimintaan yleensä katso Paavolainen, 1966, s. 295–297.

Kansainvälisten sopimusten suhteen Suomen sisällissotaan liittyi kuitenkin ongelma, joka vaikeutti ja hämärsi niiden noudattamista. Suurvaltojen vaatimuksesta sotilaan määritelmä oli tehdyissä sopimuksissa suhteellisen tiukka. Sotilaan tuli olla tunnustetun poliittisen johdon alaisuudessa, noudattaa selkeää hierarkkista komentoketjua, pukeutua selvästi erottuvaan, yhtenevään univormuun sekä kantaa aseitaan näkyvästi. Määritelmän tarkoituksena oli rajoittaa sotilaat omaksi ryhmäkseen eroon sisseistä, terroristeista tai tavallisista rosvojoukoista, joille ei haluttu antaa samoja oikeuksia kuin laillisen hallituksen joukoille. Suomen oloissa tämä kuitenkin muodosti ongelman, sillä vaikka molemmilla osapuolilla olikin keskitetty poliittinen johto, ei komentohierarkia välttämättä ulottunut kaikkialle ja univormun sijasta käytettiin pelkkää käsivarsinauhaa. Lisäksi erityisesti valkoiset kieltäytyivät sinnikkäästi tunnustamasta punaisia lailliseksi sotaakäyväksi osapuoleksi.¹⁷³

Punaiset näyttivät olleen tietoisia kaartilaiden kansainvälisen aseman epäselvyydestä ja olleen toisinaan valmiit toimimaan sen mukaisesti. Ruotsalaisten kanssa helmikuussa solmitussa Ahvenanmaan sopimuksessa taattiin saarille jääneille punakaartilaisille sotilaan sijasta sissien laillinen asema ja oikeudet. Sissien oikeudet oli liitetty kansainvälisiin sopimuksiin vasta varsin myöhäisessä vaiheessa, omia etujaan valvovien suurvaltojen sitkeän vastustuksen vuoksi. Vuoden 1907 Haagin toisen rauhankonferenssin päätöksissä taattiin kuitenkin myös sissien oikeudet sillä edellytyksellä, että nämä oli selvästi erotettavissa siviileistä. Sissien ei tarvinnut noudattaa yhtä tiukkaa komentohierarkia kuin sotilaiden eikä kantaa univormua. Riitti että heillä oli jokin selkeä tunnus vaatteissaan ja että he kantoivat aseitaan avoimesti. Nämä ehdot niin punakaartit kuin suojeluskuntajoukotkin kyllä täyttivät.¹⁷⁴

Selkeästi erottuvien tunnusten osalta molemmat osapuolet näyttivät tosin tietoisesti rikkoneen määräystä, jonka mukaan vihollisen tunnuksia ei koskaan saa käyttää hämäystarkoituksessa. Tampereen valtauksen yhteydessä valkoisten hyökkäyskärki käytti punaisten käsivarsinauhaa hämmentääkseen kaupungin puolustajia. Toisaalta myös punaiset käyttivät muutamaa päivää myöhemmin omissa läpimurtoyrityksissään valkoisten nauhoja. Tällainen toiminta oli selkeä rikkomus kansainvälisiä säädöksiä vastaan ja kiinni jäädessään siihen osallistuneet olisi voitu ampua vakoojina.¹⁷⁵

Valkoiset olivat kaikin puolin selvästi punaisia haluttomampia antamaan viholliselleen mitään tunnustettua asemaa. Heidän näkemyksensä mukaan punaiset olivat laillista hallitustaan vastaan nousseita kapinallisia, eivätkä siis minkään tunnustetun poliittisen johdon alaisuudessa. Monet näyttivät mieltäneen punaiset pikemminkin rikollisiksi. Jo aivan sodan alussa valkoisten ylimmän johdon keskuudessa esitettiin katkera lausuntoja, jotka viittasivat aikeisiin ryhtyä joukkoteloituksiin kapinallisten rankaisemiseksi. Valkoisten käsiin jääneellä alueella ryhdyttiinkin lähes välittömästi perustamaan kenttäoikeuksia, joissa aseiden kätkenästä tai vakoilusta syytettyjen

¹⁷³ Katso esim. Castren, 1954, s. 146–148.

¹⁷⁴ Castren, 1954, s. 146–148, Lappalainen I, 1981, s. 93 ja Marjomaa, 2000(b), s. 40–43.

¹⁷⁵ Ylikangas, 1993, s. 395–402 ja 469.

lisäksi saatettiin joissain tapauksissa antaa kuolemantuomioita myös pelkästään punakaartiin kuulumisesta, tai sen tukemisesta. Teloitettaviksi saattoivat joutua myös sotapalveluksesta kieltäytyneet, karkurit ja loikkarit.¹⁷⁶

Vaikka tällaiset tuomioistuimet olivatkin sinänsä valkoisten alueella yhä voimassa olleiden Suomen lakien vastaisia ja näin ollen heidän itsensäkin kannalta laittomia, ne eivät varsinaisesti rikkoneet sodan kansainvälisiä lakeja. Kenttäoikeuksien tuomiovalta kohdistui pääosin siviileihin, joiden valkoiset saattoivat periaatteessa katsoa kuuluvan oikeudenkäyttönsä alaisuuteen. Tuomittujen joukossa oli tosin myös aseistettuina tavattuja punakaartilaisia, jotka olisi hyvin voinut tulkita vähintään sotavangeiksi otetuiksi sisseiksi. Mitkään kansainväliset säädökset eivät vielä tällöin puuttuneet valtioiden sisäisen lainkäytön toimivaltaan. Paradoksaalista kyllä sisällissodan oloissa aseistetun taistelijan oikeudet oli itse asiassa taattu paremmin kuin siviiliväestön, jonka ei vielä uskottu tarvitsevan erityistä suojelua. Kaikkien sivistyneiden kansojen oletettiin ilman muuta kohtelevan vihollisalueen siviilejä perinteisten sotilasihanteiden mukaisella kunnioituksella.¹⁷⁷

Tällä ei tietenkään tarkoitettu, että lainlaatijat olettivat sinisilmäisesti, että kyseisiä sotilasihanteita myös aina noudatettiin. Tärkeintä oli, että oli olemassa käyttäytymiskoodi, jota sotilaiden olisi tullut ainakin periaatteessa noudattaa. Se, että teoria ja käytäntö usein erosivat suuresti toisistaan ymmärrettiin kyllä, mutta kansainvälisissä sotalaissa olikin enemmänkin kysymys sodankäynnin moraalisten sääntöjen laatisemisesta, kuin niiden varsinaisen noudattamisen takaamisesta. Ajatusta kansainvälisistä tuomioistumista sodan lakien ylläpitämiseksi käytännössä ei ollut vielä edes otettu vakavasti esille, sillä kaikki ymmärsivät hyvin ettei sellaisen tuomioistuimen valtaa voinut mitenkään sovittaa valtioiden kansallisen itsemääräämisoikeuden kanssa.

Rajanveto siviiliväestön aseman suhteen on aina erityisen häilyvää, kun on kysymys sisällissodasta. Valkoisten ottaessa haltuunsa alueita, joissa heidän valtaansa vastustettiin, kyseessä oli toisaalta miehityshallinnon pystyttäminen, ja silloin olisi kansainvälisten käytäntöjen mukaisesti tullut siviiliväestöä suojella väkivallalta. Toisaalta kyse oli Suomen valtion alueesta ja valkoisilla oli käsityksensä mukaisesti täysi

¹⁷⁶ Lappalainen I, 1981, s. 106–107, Manninen, 1974, s. 193–196, 228–229 ja 238–240, Manninen, 1975, s. 448–450 ja Ylikangas, 1993, s. 47–48. Ruotsalaisen lehtimiehen 10.2.1918 tekemässä haastattelussa sekä valkoisten armeijan ylipäällikkö Mannerheimin että senaattori Renvallin väitettiin tehneen tämän suuntaisia uhkauksia. Ne kuitenkin myöhemmin kiistettiin tiukasti, joten jollei kyseessä ollut pelkkä lehtimiehen liioittelu, kyseiset mielipiteet heijastivat ilmeisesti vain katkeroitunutta tunteenpurkausta. Manninen, 1982, s. 89–90. Katso myös Paavolainen, 1967, s. 45–46 ja 50–53 ja Ylikangas, 1993, s. 84. Valkoisten alueella tapettiin suuri joukko punaisiksi epäiltyjä myös ilman mitään oikeudenkäyntiä. Manninen, 1975, s. 450.

¹⁷⁷ Kuolemantuomio oli itse asiassa varsin tiukasti rajoitettu yhä voimassa olleissa suuriruhtinaskunnan laeissa. Valkoiset nojasivat toiminnassaan vuoden 1886 sotaväen rikoslakiin, jonka mukaisesti kuolemantuomiot toteutettiin ampumalla, sekä vuoden 1894 lakiin kuolemaantuomioon johtavista majesteettirikoksista, mukaanlukien maanpetos. Siviilioikeuden mukaisesti kuolemantuomiot olisi tullut yhä panna toimeen mestaamalla kunnes toukokuussa 1918 säädetty laki valtiorikoksista määritteli toteutustavaksi ampumisen. Manninen, 1982, s. 89–90 ja Peltonen, 2003, s. 66–67. Vuoden 1886 sotaväen rikoslain kiertämisestä tilapäisin säädöksi Kekkonen, 1991, s. 17.

laillinen valta kohdella sen asukkaita oman päätäntävaltansa mukaisesti. Valkoisten johtohenkilöt näyttävät itsekkin tajunneen tilanteen hankaluuden. Peläten punaisten ryhtyvän vastaavanlaisiin toimiin käsissään olevilla alueilla valkoisten yleisesikunta päätti helmikuun lopussa kieltää paikalliset kenttäoikeudet. Lisäksi määrättiin, että tästä lähtien vain tihutöitä tehneet ja aseiden kätäjät saataisiin teloitaa. Molemmat ryhmät saattoikin tulkita rikollisiksi sabotööreiksi, eli terroristeiksi, joita mitkään kansainväliset säädökset eivät suojelleet. Antautuvien vihollisten hyväksyminen sotavangeiksi jätettiin kuitenkin yhä lähes täysin paikallisten komentajien oman harkinnan varaan. Tämä merkitsi käytännössä hyväksyntää kiinni otettujen punakaartilaiden pikateloituksille ilman oikeudenkäyntiä ja rikkoi selkeästi kansainvälisiä sopimuksia vastaan.¹⁷⁸

Erilaisia epävirallisia valkoisten sota-, kenttä- ja rintamaoikeuksia perustettiin vielä tämän jälkeenkin eri puolille maata. Niillä ei näytä olleen mitään kovin selkeää yhtenäistä mallia ja niiden antamia kuolemantuomioita on pidettävä vähintäänkin epäilyttävinä, sillä ne eivät tunnu perustuneen mihinkään olemassa olevaan lakiin. Teloituksia tehtiin myös ilman mitään muodollista oikeudenistuntoa ja niiden määrä kasvoi sodan loppua kohden huipentuen sen viimeisiin viikkoihin. Valkoisten komentajat näyttävätkin usein kieltäytyneen antautumisneuvottelujen yhteydessä takaamasta erityisesti punaisten johtohenkilöille sekä heidän puolelleen taistelleille ulkomaisille vapaaehtoisille minkäänlaista sotavangin asemaa, mikä käytännössä merkitsi uhkausta teloitaa heidät välittömästi. Näin toisinaan myös tapahtuikin.¹⁷⁹

Koska punaisia ei pidetty laillisena sotaakäyvänä osapuolena, valkoiset saattoivat kohdella heidän johtajiaan rikollisina ja maanpettureina, joskin heillä silloinkin olisi tullut olla oikeus lailliseen oikeudenkäyntiin, mitä heille ei usein suotu. Tällainen toiminta rikkoi sekin kansainvälisiä sopimuksia sekä aikakauden vakiintuneita länsimaisia sodankäynnin käytäntöjä. Näiden mukaisesti vangiksi otettuja vihollisia, upseereita tai miehistöä, ei saanut tahallisesti vahingoittaa, vaan heidät oli joko vapautettava luvattuaan olla enää osallistumatta sotaan vihollisen puolella tai suljettava sotavankileireille. Kaikkien mahdollisten rankaisutoimien olisi odotettava asianmukaista oikeudenkäyntiä.¹⁸⁰

Ensimmäistä maailmansotaa edeltäneiden vuosikymmenien aikana tämä käytäntö oli yleistynyt koskemaan myös kapinallisia ja sissejä. Ratkaiseva käänne oli tässä suhteessa tapahtunut jo vuonna 1861, jolloin Yhdysvallat ilmoitti tunnustavansa kapinaan nousseet etelävaltiot sodan täysivaltaiseksi osapuoleksi. Yhdysvaltain hallitus muotoili kantansa niin, että se kieltäytyi tiukasti tunnustamasta kapinan laillisuutta sinänsä, mutta ilmoitti olevansa valmis kohtelemaan kapinallisia aivan kuin nämä edustaisivat laillista hallitusta, jos nämä toimisivat samoin unionin sotilaiden suhteen.

¹⁷⁸ Ylipäällikön neuvottelukunnan lausunnosta ja sitä seuranneista määräyksistä katso Kekkonen, 1991, s. 18–22 ja Paavolainen, 1967, s. 58–70. Katso myös Ylikangas, 1993, s. 142.

¹⁷⁹ Katso mm. Lappalainen II, 1981, s. 221–223, Paavolainen, 1967, s. 190–194 ja 283–293, Ylikangas, 1993, s. 318, 452–453, "Venäläissurmat" I, 2003, s. 208–268 ja "Venäläissurmat" II, 2003.

¹⁸⁰ Katso esim. Castren, 1954, s. 158–165.

Päätös oli käänteentekevä ja osoittautui monessa suhteessa hyödylliseksi. Kapinallisten tunnustettu asema sotavankeina sai myös etelävaltiot kohtelemaan vankejaan kansainvälisten lakien mukaisesti. Kapinan kukistuttua sen jälkiselvittelyt muodostuivat myös vähemmän katkeriksi kun välttyttiin massatuomioilta ja johtohenkilöiden teloituksilta.¹⁸¹

Kansainvälisen lain mukaisesti punakaartilaisille olisi siis pitänyt myöntää asema sotavankeina. Kuolemantuomioita olisi tullut antaa vain selkeästi osoitettavista vakavista rikoksista, jota ei voinut suoraan johtaa kaartilaisten sotilastehtäviin. Punaisten johtohenkilöitä olisi toki yhä voitu syyttää maanpetoksesta, mutta tällöinkin heillä olisi pitänyt olla oikeus oikeudenkäyntiin. Tältä kannalta katsoen valtaosa valkoisten tekemistä teloituksista oli selvästi vastoin kansainvälistä oikeutta, kuten upseerikoulutusta saaneen päällystön on itsekin täytynyt tietää.

Räikein valkoisten rikkomus kansainvälisiä sotilaiden oikeuksia koskevia sopimuksia vastaan liittyi kuitenkin entisen Venäjän armeijan sotilaiden pikateloituksiin. Valkoiset kävivät ideologiansa mukaan vapaussotaa Venäjän ylivaltaa vastaan, mutta jos näin oli, olisi vastapuolen sotilaille tullut ilman muuta taata sotavangin asema kaikkinen oikeuksineen, sillä heidän edustivat tällöin laillista sotaa käyvää osapuolta. Jos heitä taas pidettiin punaisten puolelle sisällissotaan liittyneinä vapaaehtoisina, heidän kohtelunsa olisi pitänyt olla sama kuin suomalaisten punakaartilaistenkin.¹⁸²

Koska venäläiset, tai sellaiseksi uskotut, siviilitkin joutuivat usein väkivallan ja jopa murhien kohteeksi, täytyy valkoisten asenteissa aina korkeinta sodanjohtoa asti tulkita olleen pitkälti kyse rasistisesta vihanpidosta, jossa uhri tuomitaan kansallisuutensa eikä tekojensa mukaan. Laillisina käsitteinä kansanmurha ja etninen puhdistus saivat alkunsa vasta toisen maailmansodan jälkimainingeissa, joten valkoisten ei voi varsinaisesti sanoa syyllistyneen niiden rikkomuksiin. Siviiliväestön ja sotavankien murhaamiseen kylläkin. Lisäksi kansanmurhan käsite ei sinällään ollut tuolloinkaan tuntematon ja varsinkin turkkilaisten suorittama armenialaisväestön joukkomurha maailmansodan aikana tuomittiin laajalti.¹⁸³

Punaisten johto valitsi tässäkin suhteessa vihollisiaan huomattavasti maltillisemman tulkinnan. Kansanvaltuuskunta kumosi jo helmikuun alussa antamallaan lailla kuolemanrangaistuksen sen kaikissa muodoissa, myös sodan aikana. Tällainen laki oli kansainvälisesti katsoen aikaansa edellä, eikä sille löytyne vastinetta aikakauden vakiintuneissa länsimaisissa oikeuskäytännöissä. Kuolemanrangaistus oli yleisesti käytössä lähes kaikkialla ja varsinkin sodan oloissa sitä pidettiin ensi sijaisen tärkeänä joukkojen motivoimiseksi. Karkurit oli voitava tuomita kuolemaan, sillä heidän sulkemisensa pelkästään vankilaan saattaisi tehdä heidän kohtalostaan houkuttelevan vaihtoehdon

¹⁸¹ Ks. esim. Marjomaa, 2000(b), s. 40–43.

¹⁸² Tässä suhteessa räikeimpiä kansainvälisten sodan lakien rikkomuksia olivat Pohjanmaalla aseista riisutuille Venäjän vakinaisen armeijan sotilaille langetetut kuolemantuomiot. Katso mm. ”Venäläissurmat” II, 2003.

¹⁸³ Venäläisvihasta ja venäläisten sotavankien teloitamisesta sekä siviilimurhista katso mm. Karemaa, 1998, s. 72–87 ja 92–108, Paavolainen, 1967, s. 128–139, Ylikangas, 1993, s. 128–130, 313, 436–438 ja 506, ”Venäläissurmat” I, 2003, s. 208–268 ja ”Venäläissurmat” II, 2003.

Valkoisten vartiomia punaisia sotavankeja paloittelemassa hevosenraatoa Pakkalassa 6.4.1918. Sotavankeja käytettiin myös yleisesti hautaamaan kuolleiden tovereidensa ruumiita joukkohautoihin. Kuva Suomen sotasurmat 1914-22 -projektin valokuva-arkisto.

"Teloitus Virroilla" lukee tässä valokuvassa, jonka aitoudesta ei ole varmuutta. Valokuva Työväen Arkisto.

rintaman vaaroihin verrattuna. Lisäksi pelkkää vankeustuomiota pidettiin yleisesti epäoikeudenmukaisena niitä kohtaan, jotka velvollisuudentuntoisesti asettivat henkensä vaaraan maansa tai aatteensa puolesta.¹⁸⁴

Poistamalla kuolemanrangaistuksen kansanvaltuuskunta halusi ilmeisesti osoittaa hallintonsa inhimillisyyden ja vallankumouksellisen ihanteellisuuden. Myös Venäjän bolševikit olivat aluksi samoilla linjoilla. Toinen Koko Venäjän Neuvostokongressi päätti keväällä 1918 luopua kokonaan kuolemantuomioista. Sisäisten ja ulkoisten vihollisten paineessa tämä päätös kuitenkin vesittyi heti alkuunsa ja jo helmikuussa 1918 salainen poliisi Tšeka teloitti epäiltyjä ilman oikeudenkäyntiä. Tämä oli yksi sosialistivallankumouksellisten heinäkuisen kapinan syistä ja kapinan seurauksena otteet vain kovenivat entisestään. Sosialistivallankumouksellisten terroriin vastattiin joukkoteloituksin, keskitysleirein ja panttivankeja ottamalla. Satoja ihmisiä saatettiin ampua kerralla ja teloitettujen joukossa oli lopulta myös entinen keisariperhe. Kehitys jatkui Baltian maissa talvella 1918–19, jolloin erityisesti alueen saksalaisväestö joutui kärsimään verisistä etnisistä puhdistuksista.¹⁸⁵

Suomessa kansanvaltuuskunnan päätös kuolemantuomio poistamisesta merkitsi samalla, että kaikki punaisten sodan aikana suorittamat varsinaisten sotatoimien ulkopuoliset surmaamiset olivat periaatteessa heidän omalta kannaltaankin laittomia. Kun vallankumousoikeudet saivat tuomittavakseen valkoisten puolelle pohjoiseen pyrkineitä, ne jakoivat vain lieviä sakkorangaistuksia ja kotiarestia, tai tulkitsivat syytetyt sotavangeiksi määräten nämä pidätetyiksi sodan ajaksi. Tämä oli erittäin maltillinen tuomio, sillä pohjoiseen siviilipuvuissaan vasta pyrkimässä olleet loikkarit olisi hyvin voinut tulkita maanpettureiksi, kuten valkoiset yleensä tekivät vastaavassa tilanteessa. Ilmeisesti kansanvaltuuskunnassa oltiin tietoisia vallankumouksen laillisen aseman epäselvyydestä ja siellä oltiin näin vastapuolta valmiimpia tunnustamaan vihollisen oikeudet sotaikäyvnä osapuolena.¹⁸⁶

Kaikki tämä ei suinkaan tarkoita etteikö myös punaisten puolella oltaisi syyllistytty siviilien satunnaisiin surmaamisiin heti sodan alusta alkaen. Samoin kuin valkoistenkin kohdalla, tällaiset toimet eivät varsinaisesti kuuluneet sodan kansainvälisten lakien piiriin, sillä punaiset saattoivat pitää itseään laillisena vallanpitäjänä hallitsemallaan alueella. Lisäksi kysehän ei ollut varsinaisesti valtion toimesta tehdyistä teloituksista, sillä sellaisia ei voitu kuolemantuomion kieltävän lain mukaisesti panna virallisesti toimeen. Kaikki punaisen terrorin uhrin olivat siis viranomaisien kannalta yksityisten tahojen tekemien rikosten uhreja. Kansanvaltuuskunta myös tuomitsi asianmukaisesti kaikki murhat ja muut laittomuudet pyrkien, ainakin toisinaan, myös saamaan syylliset tuomiolle.¹⁸⁷

¹⁸⁴ Katso mm. Lappalainen I, 1981, s. 217 ja Paavolainen, 1966, s. 273.

¹⁸⁵ von Rauch, 1967, s. 93–96 ja von Rauch, 1974, s. 58–59.

¹⁸⁶ Katso mm. Kekkonen, 1991, s. 29–30, Paavolainen, 1966, s. 105 ja 277–279, Ylikangas, 1993, s. 37.

¹⁸⁷ Katso mm. Lappalainen I, 1981, s. 85, Paavolainen, 1966, s. 112 ja 284–285, Rinta-Tassi, 1986, s. 355–358 ja Ylikangas, 1993, s. 39–40.

Tässä suhteessa punaisten pyrkimyksiä laillisuuteen haittasi pahoin heidän toimintansa vallankumouksellinen luonne. Sotavoimien kunnolliseen kontrolloimiseen ei ollut olemassa toimivaa järjestelmää. Kansanvaltuuskunta oli alusta alkaen hyvin tietoinen punakaartien vallan muodostamasta vaarasta itselleen ja pyrki rajoittamaan sitä käytettävissä olevin keinoin. Niinpä se julisti helmikuun alussa lain, jonka mukaan jokaiseen kuntaan tuli perustaa kaarteista riippumaton vallankumousoikeus käsittelemään oikeudellisia asioita aina tavallisista rikoksista vastavallankumoukselliseen toimintaan asti. Vetoomustuomioistuimeksi perustettiin vallankumouksellinen ylioikeus.¹⁸⁸

Käytännössä kaartien mahti oli monilla alueilla niin suuri, että se haittasi vallankumousoikeuksien puolueetonta toimintaa. Punakaartin sisäisestä oikeudenkäytöstä vastasivat niiden omat toveri- ja sotaoikeudet, joiden käsiin kasautui paljon tuomiovaltaa. Niilläkään ei kuitenkaan periaatteessa ollut oikeutta kuolemantuomioihin, tai kidutuksen käyttöön kuulustelumenetelmänä. Tätä periaatetta eivät tosin kaikki punakaartit suinkaan kunnioittaneet. Kiinniotetut viholliset ja valkoisten tukijoina pidetyt saattoivat hyvinkin päätyä teloitusr ryhmän eteen ilman sen suurempia oikeudenkäyntejä ja toverioikeuden päätöksellä saatettiin tunteiden kiihtyessä toisinaan jopa kaartien omia komentajiaakin teloittaa.¹⁸⁹

Myös punakaartin yleisesikunta antoi sisällissodan puhjetessa tiukkoja käskyjä omavaltaisuuksia ja rikollista toimintaa vastaan. Vankeja piti kohdella hyvin ja kidutus kiellettiin. Kuolemantuomion poistamisesta muistutettiin ja vangit kehoitettiin antamaan sotaoikeuksien tuomittaviksi. Toverikurin piti pitää yllä kaartien sisäistä järjestystä, ei sen enempää. Punaisten komentohierarkian heikkous näkyi kuitenkin siinä, etteivät yksittäiset punakaartit usein kiinnittäneet juuri huomiota yleisesikunnan näkemyksiin, vaan toimivat kuten parhaaksi näkivät. Samoin toimittiin myös Venäjällä puna-armeijaa muodostettaessa. Vallankumouksen uuden sotajoukon ei aluksi katsottu tarvitsevan lainkaan omaa kurinpitäjärjestelmäänsä asiaankuuluvine rankaisuvineen. Toverioikeuden katsottiin riittävän ja erillisten yksiköiden sisäinen päättävä valta pysyi pitkälti niiden omissa käsissä. Otteet Venäjällä kiristyi tosin kesällä 1918, mutta liian myöhään toimiakseen esimerkkinä suomalaisille tovereille.¹⁹⁰

Osittain ongelmana oli myös punakaartien riveissä esiintynyt syvä epäluulo komentajiaan, ja varsinkin Venäjän armeijasta värväytyneitä ei-suomalaisia kohtaan. Kaikkinaiset yritykset väittää myös vihollisella olevan oikeuksia tulkittiin helposti petturuuden osoitukseksi, millä saattoi olla kohtalokkaat seuraukset epäilyksenalaista kohtaan. Ulkomaalaisten vapaaehtoisten asemaa hankaloitti entisestään kielitaidottomuus, mikä teki heille entistä vaikeammaksi selittää joukoille sodan lakien vaatimuksia, mikäli he olisivat muuten olleet halukkaita niin tekemään. Myös valkoisten puolella esiintyi etnisyyteen perustuvia vakavia epäluuloja. Vaasan hallituksen puolella taistelleet ulkomaalaiset näyttävät usein suhtautuneen isäntiään tiukemmin

¹⁸⁸ Vallankumousoikeuksien perustamisesta katso Kekkonen, 1991, s. 27–29 ja Paavolainen, 1966, s. 271–274.

¹⁸⁹ Kekkonen, 1991, s. 29 ja Ylikangas, 1993, s. 262–263. Kaikissa punakaartin yksiköissä toverioikeuksia ei tosin näytetä lainkaan kootun. Ylikangas, 1993, s. 515.

¹⁹⁰ Paavolainen, 1966, s. 279–286 ja 299–304, Rinta-Tassi, 1986, s. 330–338 ja White, 1994, s. 197.

sotalakien noudattamiseen. Ruotsalaiset ammattiupseerit protestoivat toisinaan voimakkaastikin sotavankien teloituksia vastaan kansainvälisten sodan lakien rikkomuksena. Rivimiesten parissa kaikkiin ruotsinkielisiin upseereihin suhtauduttiin kuitenkin pääsääntöisesti karsaasti, mikä saattoi hankaloittaa myös syntyperältään suomalaistenkin upseerien asemaa, jääkärit mukaan lukien.¹⁹¹

Ei siis ole lopultakaan mitenkään erityisen yllättävää, että punaisten kansanvaltuuskunta oli usein kyvytön toteuttamaan humaaneja periaatteitaan järjestyksenpidosta. Sen toiminta näyttää kyllä parhaimmillaan rajoittaneen siviilisurmien määrää, mutta sotavankien suojelemiseksi oli vain vähän tehtävissä jolleivät kaartilaiset itse suostuneet yhteistyöhön. Sotavangit saatettiin teloittaa jo antautumisen yhteydessä tai pian sen jälkeen eikä siviilihallinnolla tai edes punakaartien johdolla ollut paljoa mahdollisuuksia suojella vankeja ennen kuin ne oli virallisesti kirjattu.¹⁹²

Sisällissodan sotatoimista löytyy hajanaisia esimerkkejä myös muiden, vähemmän keskeisten sodan lakien rikkomisesta. Vaikka siviilikeskusten pommituskiellon kieltävän säädöksen sisältöä ei oltu koskaan saatu pitävästi määritellyksi ja sitä vastaan rikottiin myös muualla järjestään, se oli periaatteessa kirjattu Haagissa kiellettyjen asioiden joukkoon. Valkoisten toimeenpanema Tampereen pommitus aiheutti kaupungissa suuria vahinkoja, mutta sitä saattoi kyllä puolustella väittämällä ettei kyseessä varsinaisesti ollut tarkoituksellinen isku siviilikohdetta vastaan, vaan sinällään laillinen sotilaskohteiden etsintä siviiliasumusten keskeltä. Itse asiassa kummallakaan sodan osapuolella ei edes ollut käytettävissään sellaista raskasta tykistöä tai ammusvarastoja, joita olisi tarvittu todella laajamittaisten tuhojen aiheuttamiseksi asutuskeskuksissa.¹⁹³

Kaupunkien ohella myös erilaisia julkisia rakennuksia pidettiin kansainvälisesti suojeltuina kohteina, erityisesti sairaaloita ja uskonnollisia rakennuksia. Sairaaloihin kohdistuneesta väkivallasta esitettiin sisällissodan aikana toisinaan väitteitä puolin jos toisin, mutta Harmoisten kylän punaisen kenttäsairaalan tuhoamista lukuun ottamatta ne eivät näytä erityisen räikeiltä tai toteennäytetyiltä. Kirkkojen häpäisyn kohdalla punaisten laiminlyöntejä voi pitää jokseenkin odotettavina, mutta yllättävämpää on, että valkoisetkin näyttävät toisinaan syyllistyneen samaan rikkomukseen.¹⁹⁴

Vaikka sodan lakien tulkinnassa esiintyikin Suomessa ajoittaista horjumista, ei tämä suinkaan merkinnyt niiden täydellistä hylkäämistä kummankaan puolen toimesta. Sotavankia kohdeltiin ilmeisesti yleensä suhteellisen hyvin sen jälkeen kun he olivat selvinneet hengissä itse antautumisvaiheesta. Vaikka heti vangitsemisensa yhteydessä teloitettujen määristä on mahdotonta tehdä mitään kunnollisia arvioita, on

¹⁹¹ Ylikangas, 1993, s. 55, 85–87, 96–97 ja 150–151 ja 'Venäläissurmat' II, 2003, s. 233–240. Valkoisten upseerien asenteista punaisia kohtaan katso mm. Lauerma, 1966, s. 851–853. Jääkärien suhtautumisesta venäläisiin katso Lauerma, 1966, s. 849–851. Ehkäpä vastapainona ulkomaalaisten antamalle kritiikille on toisinaan korostettu ruotsalaisen eversti Hjalmarsonin suorittamaksi väitettyä vankien tappamista Kurussa maaliskuun puolessa välissä. Tapaus on kuitenkin varsin epäselvä ja mitä todennäköisemmin alunperin väärinkäsitys.

¹⁹² Sotavankien tappamisesta katso mm. Paavolainen, 1966, s. 178–181.

¹⁹³ Tampereen pommituksesta katso Ylikangas, 1993, s. 240–241, 321–323, 377–380 ja 387–391.

¹⁹⁴ Ylikangas, 1993, s. 309.

joka tapauksessa selvää, että heidän kohtalonsa oli pikemminkin poikkeus kuin sääntö. Sodan voittajilla oli luonnollisesti enemmän tilaisuuksia antautuvien vihollistensa tappamiseen ja tilastoista voi helposti nähdä ylivoimaisesti pääosan valkoisten käsiin jääneistä punakaartilaisista päätyneen kuitenkin lopulta asianmukaisesti vankileireille.¹⁹⁵

Yksi selkeä merkki osapuolten halusta noudattaa ainakin jossain määrin sivistyneeksi miellettyjä sodankäynnin muotoja näkyi siinä miten ne suhtautuivat lääkintähenkilökuntaan. Lääkintähuollolla, ja erityisesti kansainvälisellä punaisella ristillä, oli jo tuolloin selkeästi tunnustettu asemansa puolueettomana organisaationa, jonka edellytettiin hoitavan kaikkien osapuolten haavoittuneita ja olevan täysin turvassa kaikelta ahdistelulta ja väkivallalta. Näitä sääntöjä rikottiin sodan aikana jonkin verran, mutta merkittävää on, että tällaiset rikokset tuomittiin yleensä voimakkaasti myös niihin syyllistyneellä puolella. Ainakin punaisia syytettiin myös punaisen ristin tunnusten väärinkäytöstä suojaamaan sotilaskohteita vihollisen tulelta. Tällainenkaan rikkomus ei kuitenkaan sinällään kieltänyt lääkintähuollon koskemattomuuden merkitystä, vaan pyrki pelkästään käyttämään sitä häikäilemättä hyväkseen.¹⁹⁶

Suomen ohella myös muualla joutuivat sodan laeista tehdyt kansainväliset sopimukset suureen ahdinkoon maailmansotaa seuranneiden vallankumousten ja kapinoiden melskeessä. Venäjällä bolševikkijohto ilmoitti aluksi noudattavansa kaikkia kansainvälisiä säädöksiä, mikä antoi Suomessakin kansanvaltuuskunnalla mahdollisuuden vedota Pietarin esimerkkiin kehottaessaan kannattajiaan toimimaan inhimillisesti vankeja kohtaan. Sisällissodan pitkittyessä asenteet kuitenkin kovenivat ja lopulta bolševikit julistautuivat riippumattomiksi kaikista sotaa koskevista sopimuksista väittäen niitä sopimattomiksi vallankumoukselliseen tilanteeseen. Joukkoteloitukset, kidutus ja terrorin käyttö yleistyivät. Vaikka sotavangin asema tunnustettiin yhä virallisesti kostotoimien pelossa, eivät niin bolševikit kuin heidän valkoiset vastustajansakaan enää lopulta juuri ottaneet vankeja, vaan teloittivat muutta mutkitta kaikki käsiinsä joutuneet viholliset.¹⁹⁷

Myös Saksassa vapaajoukkojen ja vallankumouskaartien välinen sota sai välillä erittäin likaisia muotoja, kuten esimerkiksi spartakistien johtohenkilöiden murha ja Baijerin neuvostojohdon tekemät puhdistukset osoittavat. Koska katutaisteluita käyneet osapuolet eivät usein olleet minkään laillisen hallinnon kontrolloitavissa, ei niiden myöskään tarvinnut välittää kansainvälisistä sopimuksista. Irlannissa niin katoliset ja protestanttiset aseelliset järjestöt, kuin brittihallinnon puolisoilaalliset poliisijoukotkin syyllistyivät räikeisiin väkivaltaisuuksiin siviilejä kohtaan. IRA:n toiminta oli varsinkin järjestön alkuvaiheessa pitkälti saaren protestanttiseen vähem-

¹⁹⁵ Sotavankien asiallisesta kohtelusta katso mm. Lappalainen I, 1981, s. 113 ja Ylikangas, 1993, s. 169.

¹⁹⁶ Punaiden suorittamista lääkintähenkilökunnan tapoista katso Paavolainen, 1966, s. 105 ja 181–182. Valkoisten vastaavista teoista katso Paavolainen, 1966, s. 181. Punaisen ristin laittomasta käytöstä katso Ylikangas, 1993, s. 483. Kansainvälisen punaisen ristin asemasta katso mm. Castren, 1954, s. 166–172.

¹⁹⁷ Ferguson, 1999, s. 392–394, Mawdsley, 1987, s. 80–84 190–191, Paavolainen, 1966, s. 284 ja von Rauch, 1967, s. 116.

mistöön kohdistunutta avointa terrorismia. Niinpä brittihallinto saattoi kieltäytyä tunnustamasta tasavaltalaisia sotaakäyväksi osapuoleksi, jolla olisi kansainvälisten sopimusten mukaisia oikeuksia. Puolisotilaallisten poliisijoukkojen sekä protestanttien aseellisten järjestöjen sallittiin toimia jokseenkin vapaasti eikä niiden tekemiä törkeimpiäkään väkivaltaisuuksia pyritty juuri hillitsemään. Äärimmäisenä esimerkkinä puolisosotilaallisten joukkojen ylilyönneistä voi pitää tulen avaamista jalkapallo-ottelun katsojien sekaan kostona IRA:n tekemistä poliisien murhasta, sekä Corkin kaupungin koko vanhan keskustan tarkoituksellista polttamista maan tasalle.¹⁹⁸

Kansainvälisillä sopimuksilla sodan laeista ei välttämättä ollut järjestäytyneiden valtioiden poliittisen ja sotilaallisen johdon täyttä tukea edes tavanomaisen, laillisten valtioiden välillä käydyn sodan oloissa. Tehdyt sopimukset olivat oikeusoppineiden laatimia eivätkä ammattisotilaat suinkaan aina pitäneet niitä tarkoituksellisina tai oikeutettuina. Isossa-Britanniassa maailmansodan alussa käyttöön otettu uusi käsi-kirja sotilaiden laillisista velvollisuuksista, "Manual of Military Law" (1914), määräsi sotilaita yksinkertaisesti tottelemaan kaikkia annettuja määräyksiä. Kansainvälisten sodan lakien vastaisista määräyksistä kieltäytymistä ei mainittu. Yhdysvalloissa mentiin vielä pidemmälle ja vuoden 1914 versio sodankäynnin säännöistä, "Rules of Land Warfare", määritteli määräyksiä noudattavien sotilaiden olevan immuuneja kaikkia kansainvälisiä sodan lakeja koskevia syytteitä vastaan.¹⁹⁹

Suomen sisällissotaan osallistuneista joukoista olisi saksalaisen Itämeren divisioonan voinut olettaa hyvin järjestäytyneen ja koulutetun armeijan osana noudattavan kansainvälisiä säädöksiä parhaiten, ja näin ilmeisesti pääpiirteissään kävikin. Jo lähes neljä vuotta jatkunut verinen ja brutaali maailmansota oli kuitenkin epäilemättä jättänyt saksalaisiin jälkensä, ja heidän otteensa olivat usein hyvin suoraviivaisen väkivaltaisia. Punaisten vastarinta murrettiin usein lähes ilman omia menetyksiä, mutta aiheuttaen pakenevien vihollisten joukossa suuria tappioita. Tämä ei sinänsä rikkonut minkään sopimuksen kirjainta, sillä pakoon juokseva vihollinenkin on toki sallittu väkivallan kohde. Tappiolukuja vertaillen herää kuitenkin epäily tarjottiinko viholliselle edes mahdollisuutta antautua ennen kuin saksalaisten suurempi tulivoima oli niittänyt kaikki maahan. Lisäksi Itämeren divisioonan sotilaiden on väitetty myös muun muassa teloittaneen Lahdessa huhtikuun lopussa punaisia sotavankeja kostotoimenpiteenä sotasairaalan ampumisesta. Tällaista toimintaa saattoi tosin sitäkin puolustaa kansainvälisten sopimusten tunnustamalla vastavuoroisuuden periaatteella. Jos vihollinen ei noudattanut sodan lakeja, voitiin niitä rikkoa kostotoimenpiteenä kuuliaisuuden palauttamiseksi.²⁰⁰

¹⁹⁸ Irlannin väkivaltaisuuksista katso mm. Hart, 2003, s. 81–86 ja Fitzpatrick, 1996, s. 394 ja 403–405.

¹⁹⁹ Bourke, 2000, s. 177. Sotarikoksista yleensä ks. Bourke, 2000, s. 175–192.

²⁰⁰ Katso edellä s. (71–72). Lappalainen II, 1981, s. 239, Paavolainen, 1967, s. 352–359 ja "Sota-oloissa", 2003, s. 72–73. Helsingin valtauksen yhteydessä saksalaisten on myös syytetty käyttäneen vangittuja punaisia kilpinä yrittäessään kukistaa jäljellä olevia vastarintapesäkkeitä. Tapauksesta ei tunnu olevan kunnollisia silminnäkijälausuntoja, mutta jos niin todellakin tapahtui, oli kyseessä räikeä sodan lakien rikkomus. Paavolainen, 1967, s. 353–354.

Myös punakaartit turvautuivat panttivankien ottamiseen ainakin Varkaudessa helmikuun alussa. Tällöin seurauksena oli kuitenkin selkeä sotarikos aikakauden mittapuidenkin mukaan. Punaiset uhkasivat ampuu panttivankinsa jos Varkautta vastaan hyökkättäisiin ja näin he myös lopulta osittain tekivätkin. Panttivankeja ei missään tapauksessa olisi saanut käyttää tällaiseen kiristämiseen ja heidän tappamisensa rikoi ilman muuta sodan lakeja vastaan. Valloitetuun helmikuun loppupuolella Varkauden valkoiset teloittivat kostoksi tästä teosta sekä muista väitetyistä rikoksista ehkä jopa runsaat parisataa käsiinsä jäänyttä punakaartilaista noudattaen näin omalta puoleltaan vastavuoroisuuden periaatetta, joskin varsin kohtuuttomassa suhteessa.²⁰¹

Sotarikokset

Ensimmäisen maailmansodan aikoihin ei mitään kansainvälisesti määriteltyä käsitettä sotarikoksista vielä lainkaan ollut. Valtioiden odotettiin noudattavan allekirjoittamiaan sopimuksia sodankäynnin sallituista muodoista, ja jos yksittäiset sotilaat rikkoivat niitä vastaan, tuli heidät asettaa syytteeseen kansallisissa oikeusistuimissa. Ymmärrettävästi tällainen omavalvonnan periaate ei toiminut käytännössä ja viholliseen kohdistuneista sotarikoksista nostettiin vain harvoin, jos koskaan syytteitä. Sotilasjohtajat eivät olleet halukkaita alentamaan sotilaidensa taistelutahtoa säilyttämällä heidän niskoilleen ylimääräisiä syyteuhkia tekemisistään, varsinkaan kun vastapuoli ei todennäköisesti ollut aikeissa tehdä samoin. Poliittinen johto joutui puolestaan kuulostelemaan yleistä mielipidettä, jolle sodan lakien hienoudet olivat yleensä toissijaisia. Sota on aina julmaa ja vihollinen on varmasti syllistynyt vieläkin pahempiin rikoksiin tekemättä mitään sen johdosta. Miksi siis vain meidän poikiemme olisi kärsittävä tällaisista epämääräisistä syytöksistä?

Samanlaisia asenteita saattaa helposti esiintyä sotilailla itsellään. Heille sota näyttäytyy raakana ja usein tarkoituksettoman oloisena väkivaltana, jossa ei näy vallitsevan mitään rationaalisia sääntöjä. Miksi jokin tappaminen olisi väärin, kun tappamaan on kerran tultu? Ja millä oikeudella ulkopuoliset katsovat voivansa arvostella sotilaita tietämättä mitään niistä tunteista ja olosuhteista, joissa he joutuvat toimimaan? Tällaiset perustelut ovat sinänsä ymmärrettäviä, mutta ne eivät poista sitä tosiasiaa, että sodankin oloissa ainakin joidenkin yhteisesti hyväksytyjen sääntöjen olemassaolo auttaa kaikkia osapuolia. Vaihtoehtona on entistäkin laajempi kärsimys ja tuho.

Sodan lait olivat ensimmäisen maailmansodan aikoihin siis käytännössä pikeminkin moraalisia velvoitteita, kuin todellisia syytetoimiin johtavia lakeja. Tästäkin huolimatta ei ole mitään syytä olla kutsumatta niiden rikkojia sotarikollisiksi. Kysymys

²⁰¹ Lappalainen I, 1981, s. 114–116 ja Paavolainen, 1967, s. 71–75.

ei tässä yhteydessä ole oikeudellinen, vaan puhtaan määritelmällinen. Oikeusperiaatteen mukaisesti rikolliseksi voidaan tuomita vain oikeusistuimen päätöksellä ja tämä onkin eittämättä kaiken oikeudenkäytön perusta. Jos rikosta kuitenkin tutkitaan erillisenä ilmiönä, eikä yksittäisen oikeudellisen prosessin osana, näkökulma muuttuu. Syyllisyyden osoittamisen taakka on tällöin huomattavasti vähäisempi kuin oikeusprosessin kohdalla eikä rikollista tarvitse määritellä pelkästään saamansa tuomion mukaisesti. Rikollinen on toki rikollinen, vaikkei jäisikään koskaan kiinni.

Suomessa aikakauden mittapuunkin mukaan ilmeisiä sotarikoksia tehtiin heti sodan alkupäivistä alkaen. Ensimmäinen kuuluisuutta saanut tapaus oli niin sanottu Suinulan verilöyly, jossa punaiset avasivat tulen runsasta sataa jo antautunutta ja riviin komennettua valkoista kohden. Ammunnassa kuoli 17 ja haavoittui 26. Luonteeltaan tapaus oli melko tyypillinen punakaartilaisten suorittamaksi sotarikokseksi. Alkuperäinen antautumissopimus Suinulassa yhteen ottaneiden punaisten ja valkoisten välillä oli ilmeisesti tehty hyvässä uskossa. Ampujat kuuluivat myöhemmin paikalle saapuneeseen, komentosuhteiltaan sekä ohjeiltaan sekavaan kaartilaisjoukkoon, joka ei katsonut olleensa missään sopimuksessa osallisena. Antautumissopimuksen hyväksynyt kaartilaispäälikkö sai lopulta ammunnan loppumaan ja pelasti näin loput vangeista, joita kohdeltiin tästä lähin sotavankien aseman mukaisesti. Verilöyly tuomittiin voimakkaasti myös vasemmiston taholta, joskaan se ei näytä koskaan johtaneen syyllisten rankaisemiseen ja koko tapaus pyrittiin myöhemmin painamaan unohduksiin.²⁰²

Valkoiset käyttivät Suinulan verilöylyä myöhemmin hyväkseen sotapropagandassaan, mikä oli omiaan kiihdyttämään vihaa ja tätä kautta koston kierrettä. Valkoiset vastasivatkin siihen vain viikkoa myöhemmin Sääksjärvellä. Ensimmäinen suurempi antautuneiden punakaartilaisten joukkoteloitus lienee tapahtunut Varkaudessa 21. helmikuuta. Antautuneita oli täällä yli tuhat, joista ilmeisesti ainakin viitisenkymmentä teloitettiin saman tien. Kuten sodanaikaisissa joukkoteloituksissa niin usein käy, ei tarkkoja tietoja teloitettujen kokonaismäärästä kuitenkaan ole ja on mahdollista, että kaikkiaan jopa runsaat pari sataa kaartilaista ja heidän tukijaansa sai lopulta surmansa. Lienee tunnetuin tapaus sattui Juupajoella ja Länkipohjassa maaliskuun puolessa välissä, jossa valkoiset silminnäkijöiden mukaan surmasivat satoja punaisia heti taistelun jälkeen, osa näistä siviilejä. Tappaminen vaikuttaa olleen järjestelmällistä ja osittain upseerien johtamaa. Sitä myös yritettiin jossain määrin peitellä lavastamalla teot paonyrityksiksi, mikä osoittaa ampujien tienneen toimintansa voivan herättää arvostelua. Tässäkin tapauksessa teloitettujen todellinen määrä on

²⁰² Tästä ja muista tapauksista katso mm. Lappalainen I, 1981, s. 83–84, 78–80 ja 89–90, Paavolainen, 1967, s. 40–43 ja 46–49 ja Ylikangas, 1993, s. 33–38.

kuitenkin varsin epävarma ja se voi todellisuudessa olla jäänyt ehkä vain joihinkin kymmeniin.²⁰³

Kaikkiaan valkoiset teloittivat sodan aikana tai pian sen jälkeen virallisten tilastojenkin mukaan noin 7 300 punaista, tai heidän tukijakseen katsottua. Lisäksi joukkoon tulee lisätä joitakin satoja taustaltaan tuntemattomaksi jäänyttä, sadoittain kaatuneiksi merkittyjä, sekä ehkä jopa pariin tuhanteen nouseva joukko Venäjältä lähtöisin olleita, niin sotilaita kuin siviilejäkin. Virallisista teloituksista määräisivät sodan aikana perustetut paikalliset sotatuomioistuimet sekä sodan jälkeen tarkoitusta varten muodostettu pysyvä oikeusistuin. Varsinkin sotatuomioistuinten oikeudellinen asema oli kuitenkin niin epäselvä, että niiden päätöksillä teloitettujen erottaminen täysin ilman mitään oikeusmenettelyä surmatuista on usein varsin häilyvää.²⁰⁴

Siviilien tappaminen ilman minkäänlaista oikeudenkäyntiä näyttää olleen valkoistenkin puolella paikoitellen varsin järjestelmällistä toimintaa, joskaan ei koskaan ilmeisesti keskusjohdon suoraan organisoimaa. Pikemminkin siihen syöllistyivät yksityiset henkilöt ja pienet ryhmät, minkä johdosta surmatöiden määrät vaihtelevat suuresti eri paikkakunnilla. Huolimatta osattomuudestaan tällaiseen toimintaan valkoisten ylijohdo ei näytä pyrkineen millään tavalla vangitsemaan ja tuomitsemaan tällaisiin rikoksiin syyllistyneitä, ei sen enempää sodan aikana kuin sen jälkeenkään. Niinpä sitä on pidettävä osasyllisenä näihin tekoihin.²⁰⁵

Vangittujen vihollisten summittaiset teloitukset, joskus toisinaan muodollisten pika-oikeudenkäyntien jälkeen, jatkuivat nekin koko sodan ajan. Valkoiset näyttävät syyllistyneen tällaisiin tekoihin punaisia enemmän, mutta tämä selittyy jo sillä, että valkoiset saivat käsiinsä paljon enemmän vankeja kuin vihollisensa. On kuitenkin todennäköistä, että myös valkoisten ylijohdon paljon kansanvaltuuskuntaa sallivampi asenne teloituksiin nähden on vaikuttanut sen alaisten joukkojen käyttäytymiseen. Ainakin

²⁰³ Lappalainen I, 1981, s. 96 ja Paavolainen, 1967, s. 71–75. Päättellen sotasurma-projektin keräämistä tiedoista eivät Juupajoen ja Länkipohjan kohdalla esitetyt satoihin nousevat teloitettujen punaisten määrät voi pitää paikkaansa. Juupajoella ilmoitetaan kaatuneen 47 punaista ja kuusi valkoista, Länkipohjassa 36 valkoista ja 63 punaista. Lisäksi 25 punaista on listattu suoraan teloitetuiksi. Osa kaatuneiksi merkityistä kaartilaisista on hyvinkin voinut kohdata saman kohtalon, mutta koska hävinneen osapuolen tappiot ovat yleensä voittajaa suurempia, jää teloitettujen yhteismäärä tällöinkin pitkälti alle sadan. Toisaalta, silminnäkijätodistusten perusteella teloitettujen määrä kyllä vaikuttaisi todellisuudessa olleen näitä lukuja suurempi, joten niihin sisältyy yhä tietty epävarmuus. "Sotaoloissa", 2003, s. 68–69, Paavolainen, 1967, s. 87. Ylikangas, 1993, s. 134–146.

²⁰⁴ Sotaoloissa vuosina 1914–22 surmansa saaneet -projektin materiaali. Katso myös Paavolainen, 1967, s. 149.

²⁰⁵ Paavolainen, 1967, s. 77–81.

tällaisen toiminnan tuomitseminen on ollut valkoisten poliittisen ja sotilaallisen johdon parissa kovin epämääräistä ja ponnetonta.²⁰⁶

Uusimpien laskelmien mukaan punaisten puolella tehtiin sodan aikana vähintään 1430 surmatyötä, jotka eivät olleet suoranaista seurausta sotatoimista. Näistä ehkä noin neljännes kohdistui sotavankeihin ja loput siviilihenkilöihin. Koska kansanvaltuuskunta oli poistanut kuolemanrangaistuksen, kaikki nämä surmat olivat periaatteessa punaistenkin kannalta rikoksia. Kohteena olivat sotavankien tai valkoisten puolelle pyrkivien lisäksi yksityiset siviilihenkilöt, varsinkin ylempien luokkien edustajat, joille haluttiin kostaa vanhoja kaunoja. Tappoihin syyllistyivät yksittäiset punakaartilaiset, pienet joukkiot, toisinaan jopa suhteellisen korkeassa johtoasemassa olleet henkilöt. Aivan kuten valkoistenkin parissa, suurin osa näiden surmatöiden tekijöistä ei varmaankaan mieltänyt tekoaan rikolliseksi. Kuten edellä on jo mainittu, sodankäynnin kansainvälisesti hyväksytyt säännöt olivat epäilemättä punakaartien ja suojeluskuntien rivimiehille pääsääntöisesti tuntemattomia. Lisäksi surmaajat varmaankin uskoivat usein toimivansa oikean asian puolesta, oli se sitten maailmanvallankumouksen ja veljeyden, tai suomalaisen kansallisen vapauden ja länsimaisen sivistyksen nimissä.²⁰⁷

Siviiliväestöön punaisten hallitsemilla alueilla kohdistuneet väkivaltaisuuDET olivat ilmeisesti pitkälti seurausta myös punakaartien kurittomuudesta, joskin surmatöihin osallistui myös korkeassa komentoasemassa olleita kaartilaisia. Siviilien tappoja tapahtui eniten sodan alussa, jolloin punaisten sotilaallisella ja poliittisella johdolla oli vielä varsin huono ote joukoistaan, sekä aivan sen loppuhetkillä, jolloin näkyvissä olleen tappion aiheuttama kostomieliala nousi kaartilaiden keskuudessa eikä yhte näistä johtoa enää ollut. Rintamien kestäessä ja kansanvallan rakentuessa helmi kuun puolivälistä maaliskuun alkupuolelle ei myöskään laittomuuksia tehty ollenkaan samassa määrin.²⁰⁸

Kansanvaltuuskunnan huolestuttua helmikuussa punakaartin tekemistä julmuuksista se julkaisi aiheesta erityisen lausunnon. Siinä tuomittiin aluksi valkoisten väitetyt jatkuvat rikkomukset kansainvälisiä sodankäynnin lakeja vastaan. Näin haluttiin epäilemättä jälleen korostaa, että ainakin punaiset tunsivat ja tunnustivat kyseiset lait. Sotavankien suhteen korostettiin, että kaikki kostotoimet olivat ehdottomasti kiellettyjä. Käytännöllisenä perusteluna sotavankien hyvälle kohtelulle esitettiin myös se, etteivät

²⁰⁶ Sotavankien ja antautumaan pyrkineiden teloituksista lähes välittömästi taisteluiden yhteydessä katso mm. Lappalainen II, 1981, s. 169–170, Paavolainen, 1967, s. 71–76, 81–84, 87–99, 103–123 ja Ylikangas, 1993, s. 87–88, 179–184, 201–203, 216–217, 239, 262, 287, 382–383 ja 474–486. Lääkintähenkilökunnan teloittamisesta Paavolainen, 1967, s. 81 ja Ylikangas, 1993, s. 485. Toisinaan tällaista toimintaa myös aktiivisesti vastustettiin teloituksiin vastentahtoisten sotilaiden toimesta. Ylikangas, 1993, s. 482.

²⁰⁷ Paavolainen, 1966, s. 92–93, 97–195, 118–148, 183–195, 211–244 ja 283–284. Seikkaperäinen valkoisten kannalta tehty aikalaiskuvaus murhista ja teloituksista Castren, 1926. Poliittisia murhia oli itse asiassa tehty jo ennen sodan alkua. Katso mm. Ylikangas, 1993, s. 36. Myös kurittomat venäläiset sotajoukot olivat syyllistyneet joihinkin murhiin vuoden 1917 aikana.

²⁰⁸ Lappalainen I, 1981, s. 212 ja Paavolainen, 1966, s. 94–96 ja 107–117.

valkoisten puolella ehkä vastentahtoisesti taistelevat pakko-otetut muuten uskalla antautua tilaisuuden tullessa.²⁰⁹

Kansanvaltuuskunta ei kuitenkaan yrityksistä huolimatta juuri kyennyt valvomaan punakaarteja, jotka karsastivat ulkopuolisten puuttumista toimintaansa ja katkaisivat usein jäseniinsä kohdistuvat rikostutkimukset alkuunsa. On myös syytä epäillä, onko tällaisiin kiusallisiin ja sisäisiä ristiriitoja aiheuttaviin tutkimuksiin ylipäätään suhtauduttu kovinkaan ponnekkaasti. Kaartien oma komentoporras saattoi sekin toisinaan puuttua miehistön toimintaan, jos katsoi sen aiheelliseksi, mutta silloin kyseessä oli ilmeisesti yleensä pikemminkin pelko kurin höltymisestä kuin huoli ulkopuolisiin kohdistuneista rikoksista. Kansanvaltuuskunnalla oli myös suuria vaikeuksia kurittomien Venäjän armeijan sotilaiden kanssa. Kotiuttamistaan kiirehtivien mellakoitsijoiden lisäksi hankaluuksia aiheuttivat varsinkin anarkistit, jotka pyrkivät järjestäytymään ja levittämään toimintaansa myös Suomessa ja suhtautuivat kaikkeen järjestyksen ylläpitoon helposti sortotoimenpiteenä.²¹⁰

Venäjän sisällissodan usein täysin sekasortoisista oloista on siviilisurmien määrästä ilmeisen mahdotonta löytää mitään luotettavia lukuja tai arvioita. Ilmeistä kuitenkin on, että kaikki osapuolet syylistyivät erittäin laajoihin sotarikoksiin, mukaan lukien toisinaan jokseenkin kaikin kontrollin ulkopuolella toimineet sekalaiset sissi-armeijat. Myös vallankumouksellisessa Saksassa siviilien ja aseistettujen taistelijoiden ero oli katutaisteluiden yhteydessä usein niin häilyvä, että mitään tarkkoja lukuja siviiliuhreista tuskin voi esittää.

Irlannista sen sijaan löytyy jälleen paremmin tilastoitu vertauskohta Suomen taapahtumille. Kaiken kaikkiaan selvästi yli puolet vuosina 1917–23 Irlannissa väkivaltaisesti surmatuista on laskettavissa siviileiksi, joilla ei ollut suoranaista osallisuutta sotatoimiin.²¹¹ Näin korkeat luvut selittyvät Irlannin väkivallan luonteesta. Terrori- ja sissisodan olemukseen kuuluu väkivallan molemminpuolinen kohdistaminen myös muihin kuin aseellisiin vihollisiin. Sissien ongelmana on se, etteivät he voi suojella eivätkä kontrolloida sitä siviiliväestöä, jonka tukea he tarvitsevat jatkaakseen taisteluun. Järjestäytyneiden armeijoiden kannalta helpoin keino sissien vahingoittamiseen on kohdistaa väkivaltaa heitä tukevaan puolustuskyyttöomään siviiliväestöön, joka yritetään painostaa ja pelotella luopumaan tuestaan. Sissit joutuvat puolestaan usein vastaamaan tähän samalla mitalla säilyttääkseen tukiverkkonsa ja näin siviilit jäävät helposti kahden tulen väliin. Terroristien kohdalla riippuvuus ainakin jonkin siviiliväestön osan tuesta on vieläkin suurempaa ja iskujen kohteet ovat korostetusti vihollisen puolella olevat, tai sellaisiksi mielletyt, siviilit, jotka muodostavat terroristeille helpon ja poliittisesti vaikuttavan maalin.

²⁰⁹ Paavolainen, 1966, s. 286–287. Julkilausumaa tukevista toimenpiteistä katso Paavolainen, 1966, s. 287–290.

²¹⁰ Paavolainen, 1966, s. 284–285 ja 290–293, Rinta-Tassi, 1986, s. 355–363 ja Suomen Sotasurmat 1914–1922, 2003. Ainakin yhdessä tapauksessa murhaaja jopa joutui punaisten viranomaisten teloittamaksi. Ylikangas, 1993, s. 111–112. Anarkisteja ehkä lukuun ottamatta punaisessa Suomessa ei näytä juuri löytyneen ainakaan julkista tukea väkivallan avoimelle käytölle lain säädöksistä piittaamatta. Paavolainen, 1966, s. 295.

²¹¹ Hart, 2003, s. 78–81.

Irlannissa siviileihin suunnattu väkivalta kohdistettiin uskonnollisen vakaumuksen mukaisesti ja sen seurauksena oli kokonaisten väestöryhmien pakkomuutto saaren sisällä. Kaiken kaikkiaan runsas sata protestanttia ja vähintään 300 katolista siviiliä surmattiin väkivaltaisuuksien aikana, minkä lisäksi runsas tuhat asuintaloa ja kaupaa tuhottiin. Verrattuna Suomen sisällissodan siviilitappoihin nämä luvut näyttävät varsin pieniltä. Ne eivät kuitenkaan kerro koko totuutta. Vajaa puolet Irlannin vapaavaltion puolelle jääneistä 300.000:sta protestantista pakeni maasta ja kymmenet tuhannet katoliset joutuivat Pohjois-Irlannissa muuttamaan kodeistaan huonompiin oloihin. Väkivaltaisuuksien seurauksena tapahtuneiden väestön pakkomuuttojen suhteen Irlannin kokemukset olivat siis aivan toista luokkaa kuin ehkä muutamiin kymmeniin tuhansiin noussut venäläisväestön ja tappion kärsineiden punaisten joukkopako Suomesta.²¹²

Yleisin yksittäisen sotilaan tekemä sotarikos, niin punaisten kuin valkoistenkin puolella, lienee ollut antautumaan pyrkineen vihollisen tappaminen. Antautuminen on perinteisesti ollut yksi vaarallisimmista teoista, johon sodassa saattaa joutua. Käytännössä se merkitsee täydellistä vihollisen valtaan asettumista. Antautuvan sotilaan voi halutessaan surmata ilman suurta välitöntä uhkaa itselleen. Syitä tällaiseen tekkoon on lukuisia kostonhimosta ja puhtaasta tappamisenhalusta aina pätemisen tarpeeseen ja itsekorostukseen asti. Ehkäpä yleisin syy on kuitenkin pelosta syntyvä epäluulo. Antautumaan pyrkivän vihollisen todellisista aikeista ei voi koskaan varmastietää ja tappaminen on helpoin keino varmistaa ettei vangista koidu mitään vaaraa. Toisinaan on myös vaikeaa, tai jopa mahdotonta, kuljettaa sotavankeja mukanaan ja tällöin heidät yleensä tapetaan mieluummin kuin vapautetaan jatkamaan taistelua.²¹³

Näennäisestä kattavuudestaan huolimatta aikakauden sotavankeja suojelevat kansainväliset sopimukset eivät kyenneet suojaamaan sotilaita antautumisen hetkellä. Tähän ei yksinkertaisesti kyetty muotoilemaan selkeää menettelytapaa. Niitä tilanteita varten, joissa sotavankeja ei kyetty kuljettaa vankileireille oli olemassa erilaisia periaatteita vangeilta otettavista kunniasanoista. Viholliselleen valan vannoneet sotilaat eivät saisi enää osallistua käynnissä olevaan sotaan, jos heidät laskettiin menemään vahingoittumattomina. Tällaiset epämääräiset valat eivät ymmärrettävästi kuitenkaan käytännössä juuri toimineet. Niillä ei ollut mitään laillista asemaa ja vapautettu vanki joutui omiensa parissa yleensä joka tapauksessa pakotetuksi takaisin sota-toimiin, vaikka olisi halunnut sanansa pitääkin. Näin olikin itse asiassa lähes pakko menetellä, sillä antautumisesta ei suinkaan haluttu tehdä sotilaille takaporttia, jonka avulla he saattoivat vapautua kokonaan henkensä asettamisesta vaaraan.

Antautumaan pyrkineiden vihollisten tappamisesta on jokseenkin mahdotonta esittää mitään tarkkoja lukuja. Taistelujen yhteydessä surmatut lasketaan yleensä kaikkialla kaatuneiksi riippumatta siitä millaisissa olosuhteissa he ovat kuolleet. Yleisesti ottaen

²¹² Hart, 2003, s. 239–251.

²¹³ Sotavankien surmaamisen yleisyydestä ensimmäisen maailmansodan ajalta katso mm. Bourke, 2000, s. 182–183, 189, 210 ja 242–244 ja Ferguson, 1999, s. 367–388.

voi toki arvioida, että jos taistelussa hävinneen osapuolen tappiot ovat huomattavasti voittajaa suuremmat, on syynä hyvinkin saattanut olla antautumaan pyrkineiden tappaminen. Toisaalta esimerkiksi Tampereen valtauksen yhteydessä punaisten ja valkoisten tappiot ovat yllättävänkin lähellä toisiaan, mikä selittyy osittain valkoisten epäonnistuneilla yrityksillä valloittaa kaupunki ennen lopullista läpimurtoa.²¹⁴

Kaiken kaikkiaan antautumiseen liittyvä riski on Suomessa tuskin ollut ainakaan suurempi kuin muissa aikakauden vallankumouksissa ja kapinoissa. Venäjällä punaiset ja valkoiset syyllistyivät sisällissodan alkuhetkistä alkaen äärimmäisiin julmuuksiin antautuvia vihollisia kohtaan ja näistä tapauksista on kevät-talvella 1918 hyvinkin saattanut kantautua huhuja myös Suomeen. Myöhemmin Venäjällä luovuttiin lähes täysin kaikista yrityksistä taata sotavankien asema millään tavoin ja vihollisen teloitamisesta heti kiinni jäätyään näyttää tulleen yleinen käytäntö. Saksassa spartakistijohtajien Rosa Luxemburgin ja Karl Liebknechtin raajat murhat vangitsemisen yhteydessä tammikuussa 1919 noudattivat ilmeisesti varsin rutiininomaista kaavaa vapaajoukkojen käyttäytymisessä. Myös Irlannissa puolisotilaallisilla poliisijoukoilla oli maine pikemminkin tappaa kuin vangita IRA:n aktiiveja ja heidän tukijoitaan. IRA ei puolestaan juuri vankeja ottanut, paitsi lunnastarkoituksessa.²¹⁵

Laittomat surmatyöt eivät aina uhanneet pelkästään vihollisia. Järjestyskaarteista koottujen vapaaehtoisten sotilaallisen kurin ja koulutuksen heikkous, sekä varsinkin punaisten puolella, komentosuhteiden epäselvyys, johtivat siihen, että upseerit katsoivat toisinaan voivansa ylläpitää auktoriteettiaan joukoissaan vain väkivalloin. Kiivaiden taisteluiden aikana he saattoivat joskus ampuvia kieltäytyjiä ilman mitään oikeudellista menettelyä. Tällainen toiminta on tunnettua lähes kaikista armeijoista kaikkina aikoina eikä siihen ole yleensä puututtu tiukasti sodanjohdon toimesta. Syy tähän on ilmeinen. Vaikka upseereilla ei virallisesti olisikaan oikeutta teloittaa sotilaitaan, tällaisen mahdollisuuden puuttuminen myös käytännössä on katsottu rajoittavan heidän toimintamahdollisuuksiaan siinä määrin, että asiaa on katsottu läpi sormien. Periaate, jonka mukaan sotilaiden tulee pelätä upseereitaan enemmän kuin vihollisiaan on vanha ja laajalti hyväksytty.²¹⁶

²¹⁴ "Sotaoloissa", 2003, s. 67–74. Tampereella kaatui sotasurmaprojektin mukaan 23.3.–6.4. jatkuneissa taisteluissa 722 valkoista ja n. 800 punaista. Luvut ovat hämmästyttävän lähellä toisiaan ja vaikka valkoiset kärsivätkin kaksi viikkoa jatkuneissa taisteluissa suuria tappioita ennen lopullista voittoa, ei punaisten luvussa todennäköisesti ole juuri sijaa teloitetuille vangeille. Taistelun jälkeen valkoiset joka tapauksessa teloittivat satoja sotavankeja pikaoikeudenkäyntien jälkeen. "Sotaoloissa", 2003, s. 70–71.

²¹⁵ Katso mm. Lincoln, 1989, s. 48–49, 85–86, 131–162, 254–259, 319–324 ja 382–386. Tarinoihin äärimmäisistä raakuuksista on toki syytä suhtautua muualla samoin varauksin kuin Suomen sisällissodankin yhteydessä.

²¹⁶ Katso esim. Ylikangas, 1993, s. 355.

Raakuudet

Sotarikosten ohella on syytä käsitellä erikseen sodan aikana tehtyjä erityisiä raakuuksia, tai joissakin tapauksissa niiden puuttumista. Tässä yhteydessä raakuuksilla tarkoitetaan poikkeuksellisen väkivaltaisista toimia, joita ei voi suoranaisesti perustella osana sotatoimien vaatimuksia. Antautuneen vihollisen tappaminen on sotarikos, mutta sillä on myös selkeä rationaalinen päämääränsä heikentää vihollista ja lisätä omaa turvallisuutta, ainakin lyhyellä tähtämellä. Antautuneen vihollisen kiduttamista ja silpomista ei sen sijaan voi perustella tällä tavoin. Väkivaltaa ei silloin käytetä pelkästään väliin, vaan siitä tulee itsessään päämäärä.²¹⁷

Kahden maailmansodan aiheuttaman järkytyksen jälkeen sotiin osallistuneiden kokemuksista on yleensä kirjoitettu sodan raakuutta ja sen jalkoihin jääneiden sotilaiden ja siviilien kärsimyksiä korostaen. Uusin tutkimus on kuitenkin ottanut esille myös, sinänsä erittäin häiritsevältä tuntuvan, käsitteen tappamisen nautinnollisuudesta. Kuolemanpelon ja tappamista kohtaan tunnetun luontaisen vastenmielisyyden lisäksi sotilaat tuntevat myös ilmeistä riemua ja nautintoa saadessaan tuhota vihollisensa. Raikausten ohella myös kidutus ja silpominen voivat aiheuttaa mielihyvän tunteita. Tällaiset voimakkaat, joskin äärimmäisen negatiiviset, tunteet auttavat osaltaan selittämään sodankäyntiin kautta aikojen liittyneen ”tarpeettoman” väkivallan yleisyyttä.²¹⁸

Osittain raakuuksia edesauttaa myös sotaikäyvien osapuolien propaganda, jolla pyritään luomaan mahdollisimman yksiselitteinen kuva oikeutetusta taistelusta epäinhimillistä, lähes hirviömäistä vihollista vastaan. Vastapuolen demonisoinnilla vältetään toisaalta hankalilta kysymyksiltä sodan mielekkyydestä, mutta sillä on myös tärkeä merkityksensä sotilaiden henkisen tasapainon kannalta. Tappamista pidetään ihmisten parissa yleisesti periaatteessa tuomittavana ja inhottavana tekona, joka aiheuttaa yksilöissä vaikeita syyllisyyden tunteita. Vihollisen mieltäminen edes jossain määrin ali-ihmiseksi saattaa siis helpottaa tällaisia tunteita.²¹⁹

Ensimmäisen maailmansodan alla yksi johtavista länsimaisista ideologioista oli militarismi, jonka juuret ulottuivat sosiaali-darvinistisiin tulkintoihin luonnonvalinnan ulottamisesta myös ihmisyyhteisöihin. Vahvemmat kansat syrjäyttivät luonnostaan heikompiaan ja niiden sotaisa kunto oli samalla niiden elinvoimaisuuden mitta. Voimakkaan aggressiivinen kansallishenki nosti kunniaan soturi-ihanteita, joissa sotaa

²¹⁷ Yleisen länsimaisen määritelmän sallitun väkivallan rajoittamiseksi sodan aikana laati jo 1700-luvulla tunnettu sveitsiläinen valistusteoreetikko Emmerich de Vattel. Katso esim. Marjomaa, 2000(b), s. 37.

²¹⁸ Katso mm. Bourke, 2000, s. 13–43 ja Ferguson, 1999, s. 357–366. Iso-Britannian, Yhdysvaltain ja Australian sotilaiden harjoittamasta vihollisruumiiden silpomisesta 1900-luvun sodissa katso Bourke, 2000, s. 37–43. Muista sotarikoksista Bourke, 2000, s. 171–214.

²¹⁹ Katso mm. Bourke, 2000, s. 151–170, Glover, 2001, s. 119–132 and O’Connell, 1989, s. 291–292. Tappamiseen liittyvästä syyllisyyden tunteesta katso Bourke, 2000, s. 215–241. Kärjistettyinä esimerkkeinä aikalaispropagandan luonteesta, joskin vasta sodan jälkeen, katso esim. ”Porvarillinen”, 1918 ja ’Punainen’, 1919.

saatettiin ylistää ihmiskunnan jaloimpana harrastuksena. Maailmansodan pitkittyessä tällaiset ajatukset joutuivat kyseenalaisiksi totaalisen sodan teollisessa tappamisessa, jolla ei tuntunut olevan paljoakaan tekemistä uhriensa rodullisen jalouden kanssa. Lisäksi militarismilla oli jo ennen sotaa ollut vahvoja ideologisia kilpailijoita, kuten ihmiskunnan vaurastumisen rauhoittavaa ja sivistävää vaikutusta korostava pasifismi, joka oli saanut merkittävää kannatusta keskiluokan ja suurpääoman parissa. Monet Suomen sisällissotaan osallistuneista, varsinkin valkoisia tukeneet älymystön ja ammattiupseerien edustajat, olivat kuitenkin joka tapauksessa varmasti tutustuneet myös sosiaali-darvinistien ja militaristien ajatuksiin.²²⁰

Militarismin ohella myös vallankumouksellinen sosialismi toi sisällissotaan oman ideologisen värinsä. Sen lähtökohdista porvarillinen vihollinen saatettiin helposti tulkita kansanviholliseksi, joka tuli tuhota kaikin keinoin. Maailmanvallankumous ja ihmiskunnan tulevaisuus vaativat epäkelvon aineksen poistamista. Toisaalta, vaikka tällaiset ideologiset suuntaukset epäilemättä edesauttoivat vihan ilmapiirin syntyä, ei niistä kuitenkaan voi suoraan johtaa syytä raakuuksien tekoon. Vihollisen tuhoaminen riitti niin rasistille kuin maailmanvallankumouksellisellekin, kidutusta ei siinä tarvittu. Propaganda ja ideologia saattoivat siis kyllä luoda olosuhteet äärimmäiselle väkivallalle, mutta ne eivät raakuuksia varsinaisesti aiheuttaneet.

Sellaisia raakuuksia, jotka ylittivät myös aikalaisten käsitykset inhimillisyydestä tehtiin epäilemättä sodan aikana molemmin puolin ja niistä on säilynyt myös joitakin suhteellisen uskottavia kuvauksia. Tällaisten tekojen laadun ja määrän arvioiminen on kuitenkin jälkikäteen hyvin vaikeaa. Mitään varsinaisia tilastoja ei ole, ja vaikka sisällissodasta kerrotuissa tarinoissa esiintyy toisinaan hyvinkin kauhistuttavia kidutus-, raiskaus- ja silpomiskuvauksia, ei niiden todenperäisyydestä ole varmuutta. Vastaavat kauhutarinat ovat aina muodostaneet osan sotiin liittyvää tarinankertomisen perinnettä ja ne toistuvat samoissa muodoissaan sodasta toiseen. Toisaalta myös varmistettuja raakuuksia löytyy kaikkien sotien kohdalla, joten edes kaikista hirvittävimpiä kuvauksia ei voi noin vain syrjäyttää mahdottomina.²²¹

Molempien osapuolten lehdistö näyttää pyrkineen korostamaan vastapuolen tekemiä raakuuksia sen kummemmin niitä tarkistamatta. Osittain päämääränä lienee ollut lehtien myynti kansaa kiinnostavilla tarinoilla, mutta samalla pyrittiin myös pitämään yllä sotaista henkeä. Valkoisten puolella esiintyi myös tarkoituksellista venäläisten mustamaalaamista. Kääntöpuolena oli se, että lehdistä kerrotut villit huhut

²²⁰ Esim. Bourke, 2000, s. 44–64, Pick, 1996. Toisaalta militarismin rajallisuudesta ensimmäisen maailmansodan alla katso Ferguson, 1999, s. 1–30 ja 174–247. Kirkon hyväksyvistä suhtautumisesta sotaan katso Bourke, 2000, s. 268–305.

²²¹ Punaisten parissa syntyneistä raakuuksista koskeneista kansantarinoista ja niiden tulkinnasta katso Peltonen, 1996, s. 136–202. Myös Peltonen, 1990, s. 319–325 ja 2003, s. 9–24. Varmentamaton esimerkkitarina valkoisen kaatuneen silpomisesta kuoleman jälkeen Ylikangas, 1993, s. 255. Vahvin todistus kidutuksesta ja ruumiiden häpäisystä sotasurma-arkiston keräämässä materiaalissa löytyy Mäntyharjulla surmatuiksi väitetyn 17:n valkoisen kuolinsyytutkimuksen pöytäkirjoista, joissa uhrien kammottavia haavoja kuvaillaan yksityiskohtaisesti. Sotasurma-projektin arkisto, ”Vankeja ym. koskevia asiakirjoja sota-arkistosta”, Jäljennökset neljästä pöytäkirjasta VSA 5 (01157–01160).

vastapuolen väitetyistä raakuuksista ja murhatöistä lisäsivät katkeruutta ja varmaan-kin myös valmiutta vastaaviin tekoihin omalla puolella. Ainakin punaisten puolella lehdistö saattoi toisaalta myös tuomita omien tekemiä raakuuksia ja vaati vallankumouksellisia pysymään sivistyksen rajoissa.²²²

Oman lukunsa sodan raakuuksien joukossa muodostavat seksuaalirikokset. Raiskaukset ovat aina liittyneet läheisesti sodankäyntiin alueilla, jossa siviiliväestö on joutunut sotilaille alttiiksi. Toisinaan ne ovat myös johtaneet uhrin kuolemaan, joskaan raiskaus-murhasta ei Suomen sisällissodan kohdalla näytä olevan juurikaan näyttöä. Naisten osuus punaisten toimesta surmattujen siviilien joukossa oli hyvin vähäinen, vain ehkä noin 30 henkeä. Valkoiset tappoivat myös jonkin verran naispuolisia siviilejä, minkä lisäksi tulevat vielä tapetut naiskaartilaiset. Yhdessäkään tapauksessa näihin kuolemantapauksiin ei kuitenkaan näytä todistettavasti liittyneen seksuaalirikos.²²³

Vain pieni osa raiskatuista myös tapetaan, joten kuolleiden naisten vähyys ei sinällään kerro juuri mitään seksuaalirikosten todellisesta määrästä. Yleensä se on armeijoiden kohdalla ollut varsin korkea, toisinaan jopa rauhan aikana. Tiukan kurin ja ankarien tuomioiden avulla raiskausten määrää on toisinaan saatu rajoitettua, mutta tällaisista keinoista ei Suomen sisällissodan oloissa juuri voi puhua. Niinpä ei olekaan yllättävää, että kaikki sodan osapuolet näyttävät syyllistyneen seksuaalirikoksiin, joskaan niiden yleisyydestä on vaikea tehdä mitään johtopäätöksiä. Raiskauksiin liittyy voimakkaita häväistyksi tulemisen tunteita ja niinpä sitä koskeva todistusaineisto on yleensä hyvin puutteellista. Siitä huolimatta materiaalia on tarpeeksi osoittamaan niin punaisten, valkoisten kuin saksalaistenkin, samoin kuin epäilemättä myös muiden sotaan osallistuneiden, tehneen raiskauksia. Ei myöskään ole mitään erityistä syytä olettaa esille tulleiden tapausten olevan vain poikkeuksia, sillä niihin näytetään lähteissä usein suhtauduttavan kuin odotettuun ja itsestään selvään ilmiöön, eikä niistä ole ilmeisesti yleensä joutunut tuomiolle.²²⁴

Raiskausten suhteen Suomen sisällissota ei siis näytä erityisesti poikenneen muualla ja muina aikakausina käydyistä sodista, joskin tarkkojen vertausten tekeminen on tässä suhteessa jokseenkin mahdotonta. Talviset olosuhteet sekä rintamien kulku etäällä suurista asutuskeskuksista on tosin saattanut laskea raiskausten määrää jonkin verran. Sodan osapuolet eivät myöskään jakautuneet minkään etnisen tai muun

²²² Murhiin ja raakuuksiin liittyneistä huhuista katso mm. Paavolainen, 1966, s. 202–203, 244–245, 250–271 ja 305–311, Manninen, 1982, s. 166–169 ja 188–191 ja Ylikangas, 1993, s. 144–145, 181–182 ja 522–524. Lehdistön vaikutuksesta sotaikäyvien osapuolten katkeroitumiseen katso mm. Glover, 2001, s. 165–176.

²²³ Vahvistamattomasta väitteestä Tampereella silvotuista naiskaartilaiden ruumiista katso Paavolainen, 1967, s. 205n. Huolimatta varsinaisten seksuaalimurhien ilmeisestä vähäisyydestä valkoiset näyttävät suhtautuneen erittäin vihamielisesti punaisten riveissä taistelleisiin naisiin, jotka joutuivat miehiä useammin tapetuiksi antautumisensa yhteydessä. Katso esim. Paavolainen, 1967, s. 200–207, Peltonen, 2003, s. 138–144 ja Ylikangas, 1993, s. 201, 222, 403 ja 474.

²²⁴ Seksuaalirikoksiin ja seksuaaliseen käyttäytymiseen liittyvistä aikalaislausunnoista katso Sotasurma-projektin arkisto, ”Ryssänmorsiamet. Muut seksuaaliset asiat.” Katso myös Paavolainen, 1966, s. 204–205, Paavolainen, 1971, s. 162–163 ja Peltonen, 2003, s. 137–138.

tekijän mukaisesti selkeästi toisistaan erotettaviin ryhmiin, mikä olisi edesauttanut vihollisen epäinhimillistämisessä ja myötätunnon tunteiden peittämisessä. Siviiliväestön jako omiin ja vihollisiin ei ole aina varmaankaan ollut sotilaille kovin ilmeistä, varsinkin kun ihmisten sympatiat osapuolia kohtaan vaihtelivat tilanteen mukaisesti. Selkeitä rajanvetoja haittasi myös osapuolten maantieteellinen jakautuminen. Punaisten hallitsemilla alueilla oli paljon valkoisten tukijoita ja päinvastoin.²²⁵

Toisaalta vihollisen inhimillisyyden tunnistaminen on myös voinut vaikuttaa seksuaalisiin tunteihin päinvastaisellakin tavalla. Näin varsinkin tapauksissa, joissa nälän, köyhyyden tai fyysisen väkivallan uhkaamat naiset ovat joutuneet tarjoamaan seksuaalisia palveluja selviytyäkseen. Sota on myös hyvinkin saattanut tarjota joillekin yksilöille tilaisuuden toteuttaa väkivalloin mielihalujaan jotakuta jo aiemmin tuntemaansa kohtaan. Lisäksi sotatoimissa avustaneet naiset, ja varsinkin punakaarteissa palvelleet, ovat saattaneet joutua väkivallan kohteeksi silkkana kostotoimena.

Lopullista arviota sodan aikaisista raiskauksista on siis melkoisen mahdotonta antaa. Ilmeisesti suurimman seksuaalirikosten ryhmän muodostavat joka tapauksessa varsinkin sodan jälkeen vankileirien asukkeihin ja valloitetun alueen väestöön valkoisten voittajien toimesta kohdistunut painostus, jossa jonkin merkittävän palvelun, ruuan, vapautuksen, vangittujen sukulaisten tapaamisen jne. vastineeksi vaadittiin sukupuolista kanssakäymistä. Aikalaislausunnoista löytyy myös paljon valituksia naisten omasta moraalitytymisestä sodan aikana, ja varsinkin heidän suhteistaan ulkomaalaisten sotilaiden, venäläisten ja saksalaisten, kanssa. Tällaiset valitukset eivät kuitenkaan välttämättä kerro niinkään seksuaalisesta väkivallasta, kuin todistajien omista moraalisisistä näkemyksistä.²²⁶

Kaiken kaikkiaan näyttää siltä, että kidutus ja muu tarkoitukseton raakuus, raiskauksia lukuun ottamatta, jäivät sisällissodan aikana ja heti sen jälkeen suhteellisen vähäiseksi, tai ainakaan niistä ei ole paljoa todistusaineistoa. Sodan aikana murhatut siviilit surmattiin pääosin ilman mitään ylimääräisiä julmuuksia, yleensä ampumalla. Vihollisen tekemistä kidutuksista, silpomisista ja muista raakuuksista levitettiin kyllä mielellään huhuja, mutta ne näyttävät pääosin olleen perättömiä, eikä niillä tunnu edes olleen sanottavaa vaikutusta vastaavien kostotoimien yleistymisenä. Ilmeisesti sodan lyhyys ja viholliskuvan epäselvyys ovat tässäkin suhteessa esittäneet merkittävää osaa osapuolten asenteissa.²²⁷

²²⁵ Poikkeuksen tästä muodosti tosin valkoisten suuri venäläisviha. Punaisten keskuudessa esiintynyt ruotsinkielisen väestön vastaisuus näyttää olleen lopulta varsin vähäistä ja epämääräisesti kohdistunutta. Paavolainen, 1966, s. 205–207.

²²⁶ Seksuaalirikoksiin ja seksuaaliseen käyttäytymiseen liittyvistä aikalaislausunnoista katso Sotasurma-projektin arkisto, "Ryssänmorsiamet. Muut seksuaaliset asiat."

²²⁷ Paavolainen, 1966, s. 245–271. Joitakin esimerkkejä sotien yhteydessä varsin yleisestä kaatuneiden vihollisten ruumiiden epäinhimillisestä kohtelusta näyttää tosin löytyvän tästäkin sodasta. Ylikangas, 1993, s. 479. Haavoittuneilta vihollisilta on myös saatettu joissakin tapauksissa tarkoituksella evätä lääkintähoito, jolloin kidutuksen tunnusmerkit kyllä täyttyvät. "Venäläissurmat" I, 2003, s. 83–84.

Lopuksi on syytä vielä huomauttaa, että jopa 'irrationaalisella' väkivallalla saattaa, paradoksaalista kyllä, toisinaan olla rationaaliset perustelut. Tällöin raakuuksilla toivotaan olevan terrorisoiva vaikutus vastapuoleen. Ainakin pahamaineista kuuluisuutta saanut valkoisten pataljoonankomentaja Hans Kalm näyttää tietoisesti tappaneen käsiinsä jääneitä punaisia teon pelotevaikutuksen vuoksi. Käytännössä tällaisilla menetelmillä on kuitenkin myös ilmeinen kielteinen vastavaikutuksensa ehkäisemällä vihollisen halua antautua. Kalmin selkein sotarikos aikakauden kansainvälisen mittapuun mukaan oli punaisten kenttäsairalan potilaiden ja hoitajien tappaminen Harmoisten kylässä maaliskuussa. Myös tällä teolla hän on ilmeisesti halunnut aiheuttaa vihollisessaan kauhua. Vaikka tällaisella terroritoiminnalla saatetaankin toisinaan päästä haluttuun päämäärään, syntyy siitä helposti epäily tekijän todellisista motiiveista. Sinällään rationaalisilta kuulottavia perusteita kun on helppo käyttää myös puhtaan väkivaltaisten taipumusten peittelyyn.²²⁸

Haudan lepoon

Menneinä vuosisatoina sodassa kuolleiden maalliset jäännökset ovat yleensä saaneet hallitsijoilta ja sotalaitoksilta vain varsin suurpiirteistä huomiota. Taistelussa kaatuneet on joko haudattu nimettömiin joukkohautoihin tai jätetty kentälle maatumaan. Sotaleireillä tauteihin tai muuten kuolleet eivät ole juuri voineet odottaa parempaa kohtelua. Tällaiseen välinpitämättömyyteen vaikuttaneita syitä on useita, mutta niistä kaksi nousee ylitse muiden, toinen periaatteellinen ja toinen käytännöllinen.²²⁹

Ennen Ranskan vallankumousta ja modernin asevelvollisuuden syntyä eurooppalaisten armeijoiden rivisotilaat värvättiin yleensä yhteiskunnan vähäosaisten joukosta tai sitten he olivat ulkomaalaisia palkkajoukkoja. Kummassakaan tapauksessa hallitsijat eivät tunteneet suurta tarvetta kiinnittää juuri huomiota heidän kohtaloonsa, varsinkin kuoleman jälkeen. Sama koski yhteiskuntaa laajemminkin. Sotilaat olivat hallitsijan palveluksessa ja kuolivat tämän tavoittelemien, rahvaan kannalta usein varsin marginaalisten päämäärien edestä. Kansalla ei ollut syytä tuntea suurta kiitollisuutta näitä tuntemattomia ryysyläisiä kohtaan. Asia oli usein pikemminkin päinvastoin, sillä esiteollisen aikakauden huoltovaikeudet pakottivat sotilaat ottamaan tarpeensa sieltä missä kulloinkin sattuiivat olemaan. Näin he olivat usein lähes yhtä suuri uhka omalle siviiliväestölleen kuin vihollisetkin.

Kaatuneista huolehtiminen olisi toisaalta ollut aikakauden yhteiskunnille käytännössä jokseenkin mahdotonta edes, jos siihen olisi tunnettu tarvetta. Armeijoiden huollon kuljetuskapasiteetti oli niin heikko, etteivät ne olisi mitenkään kyenneet siirtämään suurta määrää ruumiita paikasta toiseen lyhyessä ajassa. Jos kuljetukset venyivät, aiheutti ruumiiden tila puolestaan suuren terveysriskin eläville. Joukkohaudat olivat siis kaikin puolin käytännöllisin ratkaisu.

²²⁸ Paavolainen, 1967, s. 81–84, Ylikangas, 1993, s. 56–61. Jotakin vastaavaa näytetään tehdyn myös Tampereella valkoisten valloitettua kaupungin. Ylikangas, 1993, s. 482.

²²⁹ Sodassa kuolleiden hautaustavoista ks. Marjomaa, 2000(a), s. 318–343.

Vasta rautatieverkon laajeneminen teollisen vallankumouksen myötä 1800-luvulla poisti tärkeimmän rajoitteen ruumiiden kuljetukselle, ainakin siellä, missä rautateitä oli, eli lähinnä Euroopassa ja Pohjois-Amerikassa. Rautateitse kyettiin toimittamaan ennennäkemättömän suuria lasteja suhteellisen lyhyessä ajassa ja pitkienkin matkojen päähän. Samalla sinetöidyt metalliarkut ja jäähdytysjärjestelmien kehittyminen vähensivät aiempia esteettisiä ja hygieenisiä ongelmia ruumiiden säilytyksessä kuljetuksen aikana. Tämä kehitys sattui yhteen rivisotilaan arvonnousun kanssa. Ranskan vallankumouksesta periytyneen kansallisaatteen hengessä sotilaiden ei enää katsottu taistelevan vain hallitsijoiden ja oman toimeentulonsa puolesta, vaan heitä alettiin pitää kansojen puolustajina yhteistä vihollisia vastaan. Myös sotilaiden sosiaalinen yhteys siviiliväestöön muuttui yleisen asevelvollisuuden myötä. He eivät enää olleet pääsääntöisesti yhteiskunnan hylkiöitä, vaan kansakunnan omia poikia ja aviomiehiä. Ajatus nimettömistä joukkohaudoista alkoi nyt tuntua sietämättömältä laiminlyönniltä.

Vaatimukset sodassa kaatuneiden palauttamisesta koteihinsa alkoivat saada lisää painoarvoa länsimaissa jo vuosisadan puolivälistä lähtien, mutta ongelmana oli yhä joukko käytännön rajoituksia. Aikakauden sodat olivat arvaamattomia ja nopealiikkeisiä, eikä edes armeijoiden suuresti parantunut huolto tahtonut pysyä niiden perässä. Varsinainen läpimurto tässä suhteessa saavutettiin lopulta vasta ensimmäisessä maailmansodassa. Osapuolten juututtua länsirintamalla vuosikausiksi asemasotaan, niitä varten voitiin rakentaa rauhassa ennen näkemättömän tehokas huoltoverkko omine rautatielinjoina. Järjestelmän päätarkoituksena oli huoltaa valtavia miljoona-armeijoita täydennyksillä, muonalla ja ammuksilla, mutta paluumatkallaan kuljetuskalusto saattoi ottaa haavoittuneiden ohella myös satoja tuhansia kaatuneita mukaansa.

Teollisen sodankäynnin mekaaninen luonne ja nopeasti miljooniin nousseet kuolteiden määrät muuttivat samalla jälleen yleistä suhtautumista sotaan. Sotilaat eivät siviiliväestön silmissä olleet enää niinkään sankareita, jotka taistelivat maansa puolesta, vaan marttyyreja, jotka uhrattiin sotakoneen murskattavaksi. Tällainen näkemys saattoi osaltaan lievittää eloonjääneiden tuskaa, sillä marttyyrit ovat vapaaehtoisia eikä heidän kuolemansa ollut siis elävien syytä. Marttyyreja oli kuitenkin myös muistettava ja eri puolille maailmaa alettiin kaatuneille pystyttää toinen toistaan mahtavampia muistomerkkejä kaatuneille, ilmiö jonka juuret ulottuivat jo pitkälle edellisen vuosisadan puolelle.²³⁰

Marttyyreja ei myöskään sopinut kuopata joukkohautoihin. Kaikki suursodan osapuolet alkoivat sodan aikana perustaa erillisiä sotilashautausmaita kuolleita sotilaitaan varten. Syyt tällaisten erillisten hautausmaiden syntyyn olivat ensi sijassa käytännölliset. Ne perustettiin yleensä suhteellisen lähelle rintamaa, jolloin kuljetusmatkat lyhenivät. Lisäksi kaatuneita ei tarvinnut lajitella kotipaikkakuntiansa mukaan. Kotikylien ja kaupunkien hautuumaiden äkillinen paisuminen olisi myös vaikuttanut liian kielteisesti kotirintamaan. Maailmansodan päätyttyä vainajien kohtalosta syntyi erityisesti Ranskassa pitkä väittely monien perheiden halutessa siirtää sodassa kuolleet omaisensa näiden väliaikaisiksi mielletyistä hautapaikoista kotiseutunsa hautausmaille.

²³⁰ Winter, 1995. Katso myös Peltonen, 2003, s. 244–255.

Valkoisten hautaustilaisuus Juuassa maaliskuussa 1918. Kunniavartioiden ja kukkavuorien osalta osapuolten sankarihautajaiset eivät juuri eronneet toisistaan. Kuva Suomen sotasurmat 1914-22 -projektin valokuva-arkisto.

Lopulta suurin osa sodan uhreista jäi kuitenkin pysyvästi sotilashautausmaille, joiden tuhannet yksinkertaiset valkoiset ristit muuttuivat 1900-luvun myötä melko yleisiksi näyiksi eri puolilla Eurooppaa.²³¹

Suomi säästyí maailmansodan aikana suurelta kuolleiden määrältä, ja niinpä täällä ei tarvinnut myöskään käydä keskustelua sotilaiden hautauksesta. Heti sisällissodan alettua kävi kuitenkin ilmi, että uudet ajatukset sankarikuolleista olivat levinneet tännekin. Valkoisten puolella suojeluskunnat pyrkivät mahdollisuuksien mukaan järjestämään kaatuneitten kotiinkuljetuksen. Toisinaan jouduttiin käytännön syistä turvautumaan väliaikashautaukseen, mutta päämääränä näyttää alusta alkaen ollut saada kaikki vainajat lopulta kotikuntiinsa. Joskus tästä huolehtivat omaiset itse, mutta pääosin toiminta oli suunnitelmallista. Ruumiit pyrittiin mahdollisuuksien mukaan lähettämään huoltojunien paluurahtina takaisin kotikyliinsä ja kaupunkiinsa. Tunnistamisen helpottamiseksi sotilaat kantoivat toisinaan mukanaan lappuja joissa oli heidän nimensä ohella myös omaisen nimi ja osoite. Mitään virallista tuntulevyä ei sodan aikana vielä kuitenkaan kehitetty.²³²

Punaisten ylijohdon tarkoituksena oli alun perin haudata kaatuneet kaartilaiset väliaikaisesti kentälle ja järjestää voiton jälkeen kunniallinen yhteishautaus kaikille. Käytännössä tästä ei kuitenkaan tullut mitään, sillä punakaartitkin ryhtyivät omin päin kuljettamaan kaatuneitaan kotiin. Ylijohdon oli nopeasti taivuttava ja kaatuneiden kotiinkuljetuksia järjestämään perustettiin hätäisesti oma organisaationsa kokoamis- ja tunnistuspaikkoinen. Lopulta veljeshautoja perustettiin kaikkiin merkittäviin punaisten käsissä olleisiin keskuksiin ja hautajaisia varten kehitettiin omat menonsa asiaan kuuluvine yhteislaukauksineen.²³³

Molempien osapuolten järjestämät sankarihautajaiset noudattivat varsin tarkasti aikakauden kansainvälisiä esimerkkejä. Menoihin kuului yleensä näyttävä saattokulkue surumusiikkia soittavine soittokuntineen, merkkihenkilöitä pitämässä juhlapuheita haudoilla, sekä kunnialaukauksia. Mahtipontisimmissa tapauksissa hautajaispaikkakuntien koko väestö saattoi hiljentyä hautajaisten ajaksi. Joissakin tapauksissa kaatuneiden merkkihenkilöiden muistoa kunnioitettiin erityisin jäähyväismenoin jo itse taistelupaikalla, tapa jonka voi katsoa periytyvän hallitsijoiden ja sotapäälliköiden kohteluun vuosisatojen taakse. Ainoa merkittävä ero sodan osapuolten kesken näyttääkin sankarihautajaisten kohdalla liittyneen pappien ja kirkonmenojen osuuden vähyteen tai kokonaan puuttumiseen punakaartin hautajaisissa.²³⁴

²³¹ Länsimaisten käsitysten muutoksista sodassa kaatuneiden suhteen ks. Davies, 1994, s. 152–164.

²³² Katso esim. Ylikangas, 1993, s. 307–308, 343, 353–354, 358, 385 ja 432. Joskus sallittiin myös kaatuneen vihollisen omaisten hakevan ruumiin pois haudattavaksi. Ylikangas, 1993, s. 477 ja 509.

²³³ Katso esim. Ylikangas, 1993, s. 166. Valokuva Närpion ensimmäisistä sankarihautajaisista Ylikangas, 1993, s. 51. Hautajaiskuljetusten peittämisestä kukkasin Ylikangas, 1993, s. 479. Poikkeuksellinen esimerkki sodan alussa Kokkolassa surmattujen Venäjän armeijan sotilaiden ortodoksisesta sotilashautauksesta ”Venäläissurmat” I, 2003, s. 120–121.

²³⁴ Osapuolten järjestämistä sankarihautajaisista katso mm. Manninen, 1975, s. 453, Peltonen, 2003, s. 74–89 ja Ylikangas, 1993, s. 130, 227–228, 382–383, 441 ja 499.

Lyhyen sodan aikana Suomeen ei ehtinyt syntyä maailmansodan esimerkin mukaisia erityisiä sotilashautausmaita, jos sellaisia nyt edes kaavailtiin, vaan sankarivainajina haudatut päätyivät yleensä tavallisiin hautausmaihin muiden kuolleiden keskele. Erillisten sankarivainajille osoitettujen hautausmaan osien vuoro oli vasta tulevaisuudessa, seuraavan suursodan yhteydessä. Huolimatta ilmeisistä ponnistuksista noudattaa mahdollisuuksien mukaan kansainvälisiä esimerkkejä sodassa kaatuneiden kunnioittavassa kohtelussa tämä ei käytännössä suinkaan koskenut kaikkia. Viuholliselle ei luonnollisesti sankarihautajaisia suotu ja vastapuolen käsiin jääneiden vainajien kohtalona oli yleensä päätyä suuriin joukkohautoihin, aivan kuin menneinä vuosisatoinakin. Näin kävi varsinkin tappiolle jääneiden punaisten vainajille.

Kuolleiden vihollisten kokoaminen joukkohautoihin saattoi toisinaan kestää päiäkautia eikä hautaamisen yhteydessä näytetä yleensä tehdyn erityisiä yrityksiä ruumiiden tunnistamiseksi. Käytännössä joukkohautoihin on vihollisten ohella todennäköisesti päätynyt myös tunnistamattomia oman puolen sotilaita, sillä ikiaikaisen tavan mukaisesti kaatuneilta riistettiin taistelukentällä helposti omaisuus ja vaatteet. Tampereen valtauksen yhteydessä on jopa väitetty, että ruumiita olisi jätetty tarkoituksella makaamaan kaupungin kaduille päiäkautiksi varoittavana esimerkkinä, mutta tällainen tuntuu kyllä aika epätodennäköiseltä jo yksistään siihen liittyvien ilmeisten hygieniariskien takia. Todennäköisemmin kyse sentään oli vain välinpitämättömyydestä ja tehottomuudesta.²³⁵

Rintamien romahduksen johdosta ehkä vain noin 10 prosenttia punaisten kaatuneista ehdittiin lopulta haudata veljeshautoihin loppujen päätyessä väliaikaiseen hautaukseen tai joukkohautoihin. Sama kohtelu odotti myös monia vankileireillä kuolleita, jotka saattoivat parhaimmassakin tapauksessa odottaa vain pienimuotoisia hautajaisia omaistensa toimesta. On myös mahdollista, että osapuolten sankarihautajaisissa pyrittiin joskus vähättelemään oman puolen kärsimiä tappioita hautaamalla vain muutamia kuolleita näyttävissä menoissa ja loput vaivihkaa vähäisemmin kunnianosoituksin.²³⁶

Ensimmäinen maailmansota johti kaikkialla myös kuolleille osoitettujen muistomerkkien määrän valtavaan kasvuun. 'Tuntemattomien sotilaiden' haudoista tuli suosittuja vierailukohteita, joilla usein kaukaisten maiden multiin haudattuja omaisia voitiin muistella. Henkilökohtaisen surun osoittamisen ohella muistomerkit tarjosivat valtioille tilaisuuden kansallisen yhtenäisyyden ja patriotismin kohottamiseen. Niinpä niistä tehtiin usein varsin näyttäviä ja isänmaallista henkeä uhkuvia. Suomessa muistomerkkejä pystyttivät ymmärrettävistä syistä lähinnä voittajat. Vuoteen 1929 mennessä valkoisten puolella kuolleiden muistoksi oli rakennettu jo ainakin 333 muistomerkkiä eri puolille maata, punaisten saadessa tyytyä yhteentoista.²³⁷

²³⁵ Ylikangas, 1993, s. 308, 369, 382–383, 396, 488–490 ja 499. Ruumiiden ryöstöstä katso esim. Ylikangas, 1993, s. 473–474. Kaatuneiden tarkoituksellisesta hautaamatta jättämisestä Ylikangas, 1993, s. 478. Joukkohautojen kaivamiseen saatettiin käyttää myös sotavankeja. Ylikangas, 1993, s. 287–288, 369, 490 ja 499.

²³⁶ Lappalainen I, 1981, s. 201 ja Ylikangas, 1993, s. 71 ja 228.

²³⁷ Katso Peltonen, 2003, s. 221–226 ja Winter, 1995.

Valkoista esikuntaa viestivälineiden ympäröimänä rautatievaunussa Tyrvään asemalla 25.4.1918. Sodan osapuolten tärkeimmät sotilaalliset tavoitteet liittyivät itä-länsi suuntaisten runkoratojen hallintaan ja puhelin toimi Suomen oloissa ensimmäistä kertaa tärkeimpänä viestinvälittäjänä. Kuva Suomen sotaturmat 1914-22 -valokuva-arkisto.

Punaisten kohdalla omaisten surutyön hankaloittaminen ei muutoinkaan päättynyt sodan loppumiseen. Joukkohautoihin haudattujen kaatuneiden ja teloitettujen punaisten muistaminen ja haudoista huolehtiminen saatettiin tulkita provokaatioksi voittaneita kohtaan. Hautakivien pystyttämistä, ruumiiden siirtämistä varsinaisiin hautausmaihin, tai jopa kukkien tuomista haudoille pyrittiin toisinaan estämään. Kuolneiden karusta kohtelusta ei tullut muistuttaa. Hallitus tosin antoi jo vuoden 1918 aikana ohjeet kaatuneiden ja teloitettujen punaisten siirtämisestä hautausmaille heille varattuun, erikseen aidattuun paikkaan. Asenteet pysyivät kuitenkin jyrkkinä ja vielä vuonna 1923 sisäministeri katsoi aiheelliseksi antaa maaherroille ohjeen, jonka mukaisesti vainajien omaiset ja ystävät saivat rauhassa viedä haudoille kukkia.²³⁸

Moderni sota saapuu Suomeen

Tarkan tilastomateriaalin puutteen ohella kansainvälisen vertailun tekoa Suomen sisällissodan ja Euroopassa samoihin aikoihin käytyjen muiden sotien ja levottomuuksien välillä haittaa kaikkien tällaisten väkivaltaisuuksien ainutkertaisuus. Tätäkin voi jo sinällään pitää huomion arvoisena havaintona. Sota ja väkivaltaiset sisäiset levottomuudet ovat niin tiukasti sidoksissa niihin osallistuvien yhteiskuntien rakenteeseen, sotalaitoksen muotoihin, vallalla olevaan ideologiaan, aseteknologian kehitykseen ja kunkin tapauksen ainutkertaisiin olosuhteisiin, että selkeitä yhteyksiä on niiden välille usein vaikea johtaa. Jäljelle jää helposti vain summittaisia yleistyksiä, joiden avulla erilliset väkivaltaiset yhteenotot voi sentään mieltää kuuluvan yhteisen nimikkeen alle. Joitain kattavampia johtopäätöksiä voi Suomen kokemusten kansainvälisistä vertauskohdista ehkä kuitenkin tehdä.

Maantieteellisesti, poliittisesti ja kulttuurisesti suomalaisten kokemukset liittyivät läheisesti Venäjän vallankumousta seuranneeseen sisällissotien ja kapinoiden sarjaan. Itse asiassa Suomen tapahtumat muodostivat elimellisen osan tätä laajempaa kokonaisuutta, vaikka teknisesti ottaen maan itsenäisyys tunnustettiin jo aivan kamppailun alkuvaiheessa. Venäjän valkoiset eivät suomalaisten itsenäisyyspyrkimyksiä koskaan täysin tunnustaneet ja neuvostojohdolla oli ilmeisiä toiveita siitä, mihin tällainen itsenäisyys lopulta johtaisi. Punaisten bolševikeilta saama materiaallinen, joissakin tapauksissa myös suora sotilaallinen, tuki ei varmaankaan pohjautunut yksinomaan aatteellisiin päämääriin. Neuvostohallituksella oli aivan perusteltuja syitä pelätä Suomen päätyvän valkoisten johdossa sille vihamielisten tahojen, joko saksalaisten tai peräti valkoisten venäläisten, sotilaalliseksi tukialueeksi. Se, että Suomen punaiset eivät saaneet idästä enempää apua, johtui Saksan painostuksesta, eivätkä saksalaisetkaan puolestaan epäilemättä auttaneet valkoisia voittoon pyyteettömästi, vaan osana omia tavoitteitaan valtapiirinsä ulottamiseksi kauemmas itään.

²³⁸ Peltonen, 1990, s. 323 ja 2003, s. 89–102 ja 148–156. Yrityksistä edes merkitä punaisten joukkohautojen paikka jälkipolville katso Peltonen, 2003, s. 187–207.

Suomen sisällissota oli koko kestonsa ajan vankasti sidoksissa tapahtumiin Venäjällä ja Saksassa, niin mielellään kuin sodan lopputulos Suomessa usein nähdäänkin puhtaasti sisäisen kamppailun tuloksena. Sodan osapuolten sotilaallinen rakenne, aseistus, koulutustaso, tavoitteet jne. muistuttivat nekin varsin läheisesti kehitystä muualla entisen Venäjän keisarikunnan alueella keväällä 1918. Todellinen ratkaisun hetki koettiin vasta loppukeväästä, jolloin Saksan valkoisille lähettämä apujoukko nujersi punaisten vastarinnan muutamassa viikossa. Ilman saksalaisten osuutta sota olisi parhaassakin tapauksessa todennäköisesti jatkunut vielä kuukausia ja kesästä 1918 olisi tullut suuren nälänhädän aikaa. Kerran päätyttyään taistelut eivät täällä enää alkaneet uudestaan ja tässä kohdassa syntyi ratkaiseva ero Suomen ja lähes koko muun itäisen Euroopan välillä. Kaikki oli suomalaisten kohdalla ohi jo ennen kuin se muualla ehti edes kunnolla alkaa. Huolimatta ajoittaisesta horjumisestaan interventio politiikan suuntaan Suomen hallitus onnistui jatkossa pysyttelemään irti rajan takana jatkuvasta tuhoisasta ja yhä julmempia muotoja saavasta suursodasta. Jollei näin olisi käynyt, olisivat Suomen kokemukset hyvinkin muistuttaneet läheisemmin esimerkiksi Baltian maiden kärsimyksiä.

Jos vertailukohdaksi otetaan Venäjän tapahtumat, voi Suomen sotakokemuksia pitää suhteellisen maltillisina ja lievinä. Suomessa käydyn kamppailun osapuolet eivät aina noudattaneet kansainvälisiä sopimuksia sotavankien kohtelusta ja siviiliväestöön kohdistettiin ajoittain rajuakin väkivaltaa. Sotavankien oikeuksista ei kuitenkaan missään vaiheessa täysin luovuttu ja räikeimmät ylilyönnit siviilien kohtelussa tuomittiin yleisesti molemmiin puolin. Vain sodan jälkeisten vankileirien osalta valkoisten voi sanoa hiponeen kaikki normit ylittävän kollektiivisen koston rajoja, mutta tässäkin suhteessa leirien kesto ja kuolleisuuden suhteellinen määrä niissä tuskin nousivat Venäjällä pystytettyjen vastaavien leirien olosuhteiden tasolle. Ensi sijaisesti väkivallan käyttöön liittyvät erot Suomen ja muiden Venäjän keisarikunnan entisten alueiden välillä selittyvät yksinkertaisesti sodan kestolla. Kolmessa kuukaudessa ei ehdi syntyä samanlaista katkeruutta kuin kolmessa vuodessa. On kuitenkin myös muistettava, että sota Venäjällä sai erittäin väkivaltaisia piirteitä Suomen sisällissodan yhä jatkudessa, joten muitakin syitä kokemusten erilaisuuteen täytyy olla.

Näkemyks Suomen sisällissodan suhteellisen maltillisesta olemuksesta kuitenkin muuttuu, jos vertauskohta siirretään toisaalle. Saksassa vallankumous ei koskaan puhjennut avoimeksi sisällissodaksi, joskin Baijerissa ja Ruhrin alueella koettiin sitä muistuttavia olosuhteita. Saksassa talvella 1918–19 vallinneet olosuhteet huomioonottaen tätä voi pitää yllättävänä. Maailmansodan tappiota seurannut syvä masennus, romahtanut hallinto ja talous, vallankumouksellinen liikehdintä, aseiden käyttöön tottuneiden katkeroituneiden nuorten miesten määrä, kaikki näytti puhuvan todellisen sisäisen räjähdysksen puolesta. Sitä ei kuitenkaan lopulta tullut. Osaltaan syynä lienee ollut silkka sotaväsymys. Saksalaisilla oli takanaan neljän vuoden kauhistuttava kokemus maailmansodan kurimuksista. Kukaan ei ollut valmis lähtemään uuteen, ja vielä sisäiseen sotaan, mikä teki ihmisistä tavallista valmiimpia kompromisseihin. Massatyöttömyys ja talouden toivoton tila toivat heille myös parempaakin ajatteleminen kuin väkivallan lietsominen kaduilla. Toisaalta, samanlaiset olosuhteet vallitsivat myös Venäjällä ja siellä seurauksena oli yksi vuosisadan tuhoisimmista sisällissodista.

Saksan kokemuksiin verrattuna Suomen sisällissota näyttääkin helposti tuskaisan tarpeettomalta onnettomuudelta. Mikä saattoi Suomessa alkuvuodesta 1918 olla niin huonosti, että sen takia kannatti ryhtyä silmittömään väkivaltaan? Miksi sukupolvien ajan rauhassa eläneet, eurooppalaisen mittapuun mukaan erittäin vähäisessä sota-palvelun ja militarismin paineessa eläneet suomalaiset yht’äkkiä ryhtyivät tappamaan toisiaan? Myös Saksassa katutaistelut saivat paikoin erittäin julman luonteen ja vas-tapuolen tukijoita, siviilit mukaanlukien, teloitettiin summittaisesti ilman mitään oi-keudenkäyntiä. Siitä huolimatta Suomessa tapettiin kolmen kuukauden sodan ja sitä seuranneen puolen vuoden vankileirien kauden aikana paljon enemmän ihmisiä kuin moninkertaisesti väkirikkaammassa Saksassa kahden vuoden aikana. Väkivaltai-suutensa puolesta Suomen sisällissota oli siis kaikesta huolimatta paljon lähempänä Venäjän sekasortoa kuin Saksan kokemuksia.

Monessa suhteessa paras vertauskohta Suomen kokemuksille löytyy lopultakin Irlannista ja erityisesti vapaavaltion alueella vuosina 1922–23 käydystä sisällissodas-ta. Kuten Suomessa, olivat tässäkin sodassa vastakkain hätäisesti muodostetut, vasta-perustettua hallintoa edustavat vapaaehtoisista kootut armeijat, joiden aseistus oli erittäin kevyttä ja koulutus puolittaista. Sodan syynä oli erimielisyys valtion tulevai-suudesta ja sitä käytiin ensimmäisen kuukauden aikana, ainakin paikoitellen, tavanomaisena rintamasotana. Tämän jälkeen alakynteen jääneet tasavaltalaiset siir-tyivät sissisotaan, joka on kaikkialla luonteeltaan usein hyvin julmaa ja aiheuttaa osapuolissa syvää katkeruutta. Tästäkin huolimatta irlantilaiset eivät missään vai-heessa sortuneet vastaavanlaisiin joukkoteloituksiin tai epäinhimillisiin vankileiri-järjestelyihin kuin mitä Suomessa tapahtui. Irlannissa voittajat tyytyivät teloittamaan vain 77 ihmistä lähes vuoden kestäneen sodan seurauksena ja sekin määrä nosti kansan parissa merkittäviä vastalauseita. Tämä on jotain mikä on hyvä pitää mieles-sä tulkittaessa Suomen sisällissodan aikaisen ja sitä seuranneen väkivallan määrää.

Kevään 1918 sota toi modernin länsimaisen sodankäynnin vaikutukset myös suo-malaisten kokemuspiiriin, joskin yhä varsin alkeellisessa ja suhteellisen rajoitetussa muodossa. Venäjän keisarikunnan osana suomalaiset olivat saaneet nauttia ennen-näkemättömän pitkästä rauhan kaudesta ja sen seuraukset näkyivät. Suomi oli yksi Euroopan viimeisiä kolkkia, joka oli välttynyt nationalismin nostattaman yleisen ase-velvollisuuden, ja siitä seuranneen militarisoitumisen vaikutuksilta. Suomalaisten edel-liset kokemukset laajoista sotatoimista maaperälläään olivat yli vuosisadan takaa, joll-ei rannikoiden pommitusta Krinin sodan aikana 1850-luvulla oteta lukuun. Sota oli kiertänyt Suomen kaukaa jo monen sukupolven ajan.

Vastoin myöhempien sotien luomaa myyttistä mielikuvaa, suomalaiset eivät suin-kaan olleet luonteeltaan mitenkään erityisen sotaista tai urhoollista kansaa. Sisällis-sodan syttyessä vain harvat tiesivät miten sota tuli ylipäättänsä käydä eikä ole ole-massa mitään näyttöä siitä, että suomalaisten sotilaallinen suorituskyky olisi ollut erityisen korkealaatuista. Venäjältä, Ukrainasta, Baltian maista, Saksasta ja Irlannis-ta löytyi paljon enemmän nuoria, sodan kokeneita veteraaneja, joiden varaan raken-taa toimiva sotakoneisto. Suomen sisällissodan aikana taisteluihin aktiivisesti osallis-tuneet venäläiset ja saksalaiset sotilaat erottuivat yleensä suomalaisista taitojensa ja saavutustensa puolesta. Sodan seurauksena suomalaisillekin kuitenkin paljastui, mitä

massaideologioiden, nationalismin ja sosialismin, leviäminen yhdistettynä teollisen vallankumouksen saavutuksiin saattoi pahimmillaan saada aikaan. Seuraavan suursodan syttyessä suomalaisetkin osoittivat sitten oppineensa läksynsä hyvin. Moderni sota oli tullut Suomeenkin.

ARKISTOLÄHTEET

Sotaoloissa vuosina 1914–22 surmansa saaneet. Sotasurmaprojektin luonnostilastoraportiksi, 2003.

Venäläissurmat Suomessa. Sotasurmaprojektin luonnos tutkimusraportiksi, niteet 1 sekä 2.1. ja 2.2., 2003.

KIRJALLISUUS

Borys, Jurij: The Russian Communist Party and the Sovietization of Ukraine. A Study in the Communist Doctrine of the Self-Determination of Nations. PhD. Dissertation, Stockholm, 1960.

Bourke, Joanna: 'An Intimate History of Killing: Face to face killing in twentieth-century warfare. Granta Books, London, 2000 (first publ. 1999).

Carr, Edward Hallett: The Bolshevik Revolution 1917–1923. Penguin Books, Harmondsworth (England) and Ringwood (Australia), 1971 (first publ. 1953).

Castren, Erik: The Present Law of War and Neutrality. Suomalaisen Tiedeakatemian toimituksia, sarja B, nide 85, Helsinki, 1954.

Castren, Kaarlo: De rödas vålsdåd under frihetskriget. På del att sanningen ej må råka i glömska. Holger Schildts Förlag, Helsingfors, 1926.

Davies, Jon: 'The Martial Uses of Mass: War Remembrance as an Elementary Form of Religious Life', teoksessa Davies, Jon (ed.), Ritual and Remembrance: Responses to Death in Human Societies, Sheffield Academic Press, Sheffield, 1994.

Ehrenreich, Barbara: Blood Rites. Origins and history of the passions of war. Virago Press, London, 1998 (1st published 1997).

Encyclopedia of Ukraine. University of Toronto Press, Toronto, 1993.

Fedyshyn, Oleh S.: Germany's Drive to the East and the Ukrainian Revolution, 1917–1918. Rutgers University Press, New Brunswick, 1971.

Ferguson, Niall: The Pity of War. Penguin Books, London, 1999 (first publ. 1998)

Fitzpatrick, David: Militarism in Ireland, 1900–1922. Teoksessa Thomas Bartlett and Keith Jeffery (ed.), A Military History of Ireland, Cambridge University Press, Cambridge 1996.

Foster, R. F.: Modern Ireland 1600–1972. Allen Lane, The Penguin Press, London, 1988.

Glover, Jonathan: Humanity: A Moral History of the Twentieth Century. Pimlico, London 2001 (first ed. 1999).

Gray Randal (ed.): Chronicle of the First World War, Volume II: 1917–1921. Facts on File, Oxford & New York, 1991.

Hart, Peter: The I.R.A. at War 1916–1923. Oxford University Press, Oxford, 2003.

von Hehn, Jürgen: Der Baltische Freiheitskrieg. Umriss und Probleme 1918–1920. Teoksessa Von den baltischen Provinzen zu den baltischen Staaten 1918–1920. J. G. Herder-Institut, Marburg/Lahn, 1977.

Heino, Iiris: Hinnalla hengen ja veren. Suomalaisten vapaaehtoisten sotasurmat Virossa vuonna 1919. Helsingin yliopiston historian laitoksen julkaisuja 16, Helsinki, 2000.

Holodkovskii, Viktor: Suomi ja Neuvosto-Venäjä 1918–1920. Tammi, Helsinki, 1978 (ens. painos venäjäksi 1975).

Höglund, Z. & Ström, Fredrik: Demokratin och den finska revolutionen. Röd och vit kultur. Frams Förlag, Stockholm, 1918.

Jussila, Osmo: Nationalismi ja vallankumous venäläis-suomalaisissa suhteissa. Historiallisia Tutkimuksia 110, Forssa, 1979.

Kaarninen, Mervi: Punaorpojen huolto – köyhäinapua ja kasvatusta. Teoksessa **Juha Hannikainen, Juha & Hyrkkänen, Markku & Vehviläinen, Olli (toim.):** Väki voimakas 4. Suomi 1917–1918. Työväen Historian ja Perinteen Tutkimuksen Seura, Hämeenlinna, 1990.

Karemaa, Outi: Vihollisia, vainoojia, syöpäläisiä. Venäläisviha Suomessa 1917–1923. *Bibliotheca Historica* 30, Suomen Historiallinen Seura, Helsinki 1998.

Keegan, John: *A History of Warfare.* Vintage Books, New York, 1994 (first ed. 1993)

Keegan, John: *The Illustrated Face of Battle. A Study of Agincourt, Waterloo and the Somme.*, Viking, New York, 1989 (first publ. 1976).

Kekkonen, Jukka: Laillisuuden haaksirikko: rikosoikeudenkäyttö Suomessa vuonna 1918. Lakimiesliiton kustannus, Helsinki, 1991.

Klemettilä, Aimo: Tampereen punakaarti ja sen jäsenistö. *Acta Universitatis Tamperensis*, Ser. A, 72, Tampere 1976.

Krupnyckyj, Borys: *Geschichte der Ukraine.* Leipzig, Otto Harrassowitz, 1939.

Lappalainen, Jussi T.: Punakaartin sota I–II. Valtion painatuskeskus, Helsinki 1981.

Lappi, Seppo: Vesilahti 1918. Teoksessa Juha Hannikainen & Markku Hyrkkänen & Olli Vehviläinen (toim.), *Väki voimakas 4. Suomi 1917–1918.* Työväen Historian ja Perinteen Tutkimuksen Seura, Hämeenlinna, 1990.

Lauerma, Matti: uninkaallinen Preussin jääkäripataljoona 27. Vaiheet ja vaikutus. WSOY, Porvoo, 1966.

Lincoln, W. Bruce: *Red Victory. A History of the Russian Civil War.* Simon and Schuster, New York, 1989.

Luntinen, Pertti: *The Imperial Russian Army and Navy in Finland, 1808–1918.* *Studia Historica* 56, Suomen Historiallinen Seura, Helsinki 1997.

Manninen, Ohto: Kansannoususta armeijaksi: Asevelvollisuuden toimeenpano ja siihen suhtautuminen valkoisessa Suomessa kevättalvella 1918. Historiallisia tutkimuksia 95, Suomen historiallinen seura, Helsinki, 1974.

Manninen, Ohto: Valkoisen Suomen muotoutuminen. Historiallinen Arkisto 67. Suomen historiallinen seura, Forssa, 1975.

Manninen, Ohto: Itsenäistymisen vuodet 1917–1920. Osa 2. Taistelu vallasta. Painatuskeskus, Helsinki, 1993.

Manninen, Turo: Vapaustaistelu, Kansalaissota ja kapina. Taistelun luonne valkoisten sotapropagandassa vuonna 1918. *Studia Historica Jyväskylälensis* 24, Jyväskylä, 1982.

Marjomaa Risto: (a), 'Kuolema taistelukentällä'. Teoksessa R. Marjomaa, J. Nurmiainen ja H. Weiss (toim.): Ilmestyskirjan ratsastajat. Sota, nälkä, taudit ja kuolema historiassa. Vastapaino, Tampere, 2000.

Marjomaa Risto: (b), 'Sodan oikeutus'. Teoksessa R. Marjomaa, J. Nurmiainen ja H. Weiss (toim.): Ilmestyskirjan ratsastajat. Sota, nälkä, taudit ja kuolema historiassa. Vastapaino, Tampere, 2000.

Mawdsley, Evan: The Russian Civil War. Allen & Unwin, Boston, 1987.

Mitchell, Allan: Revolution in Bavaria 1918–1919. The Eisner Regime and the Soviet Republic. Princeton University Press, Princeton (NJ), 1965.

Mjyset Lars: & Van Holde, Stephen: Killing for the State, Dying for the Nation: An Introductory Essay on the Life Cycle of Conscription into Europe's Armed Forces. Teoksessa Lars Mjyset and Stephen Van Holde (eds.), The Comparative Study of Conscription in the Armed Forces. Elsevier Science, Oxford, 2002.

Mommsen, Wolfgang J.: 'The German Revolution 1918–1920: Political Revolution and Social Protest Movement'. Teoksessa Richard Bassel and E. J. Feuchtwanger (eds.): Social Change and Political Development in Weimar Germany. Croom Helm, London, 1981.

Niemi, Veikko: 'Punainvalidit'. Teoksessa Juha Hannikainen, Markku Hyrkkänen ja Olli Vehviläinen (toim.), Väki voimakas 4. Suomi 1917–1918. Työväen Historian ja Perinteen Tutkimuksen Seura, Hämeenlinna, 1990.

O'Connell, Robert L.: Of Arms and Men. A History of War, Weapons, and Aggression. Oxford University Press, Oxford, 1990 (first publ. 1989).

O'Halpin, Eunan: The Army in Independent Ireland. Teoksessa Thomas Bartlett and Keith Jeffery (ed.), A Military History of Ireland, Cambridge University Press, Cambridge 1996.

Paavolainen, Jaakko: Poliittiset väkivaltaisuuudet Suomessa 1918 I: Punainen terrori. Tammi, Helsinki, 1966.

Paavolainen, Jaakko: Poliittiset väkivaltaisuuudet Suomessa 1918 II: Valkoinen terrori. Tammi, Helsinki, 1967.

Paavolainen, Jaakko: Vankileirit Suomessa 1918. Tammi, Helsinki, 1971.

Parikka, Raimo: 'Malmi-Tapanilan työläisyhteisö 1920-luvun alussa'. Teoksessa Juha Hannikainen & Markku Hyrkkänen & Olli Vehviläinen (toim.), Väki voimakas 4. Suomi 1917–1918. Työväen Historian ja Perinteen Tutkimuksen Seura, Hämeenlinna, 1990.

Peltonen, Ulla-Maija: Muistin paikat: Vuoden 1918 sisällissodan muistamisesta ja unohtamisesta. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia, 894, Helsinki, 2003.

Peltonen, Ulla-Maija: Punakapinan muistot. Tutkimus työväen muistelukerronnan muotoutumisesta vuoden 1918 jälkeen. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 657, Rauma, 1996.

Peltonen, Ulla-Maija: Virkavalta ja muistitieto – punaisten elämäkerralliset muistelmat vuodesta 1918. Teoksessa Juha Hannikainen & Markku Hyrkkänen & Olli Vehviläinen (toim.), Väki voimakas 4. Suomi 1917–1918. Työväen Historian ja Perinteen Tutkimuksen Seura, Hämeenlinna, 1990.

Pick, Daniel: War Machine. The Rationalisation of Slaughter in the Modern Age. Yale University Press, New Haven & London, 1996 (first publ. 1993).

Pidhainy, Oleg Semenovych: The Formation of the Ukrainian Republic. New Review Books, New York & Toronto, 1966.

Polvinen, Tuomo: Venäjän vallankumous ja Suomi 1917–1920, vol. I. WSOY, Porvoo, Helsinki & Juva, 1987.

Porvarillinen hirmuvalta Suomessa (kirj. A.N.S. ja O.I.P.). Suomalaisen Kommunistisen Puolueen Keskuskomitea, Pietari, 1918.

Punainen terrori Suomessa talvella 1917–1918. Kuvia ja kuvauksia. Helsinki, 1919.

von Rauch, Georg: A History of Soviet Russia. Pall Mall Press, London, 1967 (1st ed. 1957).

von Rauch, Georg: The Baltic States. The years of Independence. Estonia, Latvia, Lithuania 1917–1940. C. Hurst & Company, London, 1974 (1st ed. 1970)

Rinta-Tassi, Osmo: Kansanvaltuuskunta punaisen Suomen hallituksena. Valtion painatuskeskus, Helsinki 1986.

Rinta-Tassi, Osmo: 'Lokakuun vallankumous ja Suomen itsenäistyminen'. Teoksessa Jaakko Numminen et al. (toim.). Lenin ja Suomi, osa II. Valtion painatuskeskus, Helsinki, 1989.

Roos, Hans: A History of Modern Poland. From the Foundations of the State in the First World War to the Present Day. Eire & Spottiswoode, London, 1966.

Roselius, Aapo: Heimoaatteen nuoret uhrat. Suomalaisten sotilasretkikuntien henkilötappiot Itä-Karjalassa ja Petsamossa 1918–22. Helsingin yliopiston historian laitoksen julkaisuja 17, Helsinki, 2002.

Rowe, David M.: Globalization, Conscription, and Anti-militarism in Pre-World War I Europe. Teoksessa Lars Mjyset and Stephen Van Holde (ed.), The Comparative Study of Conscription in the Armed Forces. Elsevier Science, Oxford, 2002.

Ryder, J.: The German Revolution of 1918, A Study of German Socialism in War and Revolt. Cambridge University Press, Cambridge 1967.

Sewell, Rob: Germany – From Revolution to Counter Revolution. Fortress Books, 1988.

Silvanto, Reino: Ukraina ja ukrainalaiset. Otava, Helsinki, 1919.

Soviet Ukraine. Academy of Sciences of the Ukrainian Soviet Socialist Republic, Kiev, 1969.

Taillon, Ruth: When History Was Made. The Women of 1916. Beyond the Pale Publications, Belfast, 1996.

The Ukraine. Handbook prepared under the Direction of the Historical Section of the Foreign Office. No. 52, London, 1920.

Upton, Anthony F.: "The International Dimension of the Outbreak of the Civil War in Finland in 1918". Teoksessa Mirkka Lappalainen and Pekka Hirvonen (eds.): Crime and Control in Europe from the Past to the Present. Academy of Finland, Helsinki, 1999.

Waldman, Eric: The Spartacist Uprising of 1919 and the Crisis of the German Socialist Movement: A study of the relation of political theory and party practice. The Marquette University Press, Milwaukee, 1958.

White, James D.: The Russian Revolution 1917–1921. A Short History. Edward Arnold, London, 1994.

Vihavainen, Timo: Neuvostohallituksen sotilaallinen apu Suomen punaisille. Teoksessa Juha Hannikainen, Markku Hyrkkänen ja Olli Vehviläinen (toim.), Väki voimakas 4. Suomi 1917–1918. Työväen Historian ja Perinteen Tutkimuksen Seura, Hämeenlinna, 1990.

Wildman, Allan K.: The End of the Russian Imperial Army. The Old Army and the Soldiers' Revolt (March-April 1917). Volume I. Princeton University Press, Princeton, 1980.

Wildman, Allan K.: The End of the Russian Imperial Army. The Road to Soviet Power and Peace. Volume II. Princeton University Press, Princeton, 1987.

Winter, Jay: Sites of Memory, Sites of Mourning: The Great War in European Cultural History. Cambridge University Press, Cambridge, 1995.

Wollenberg, Erich: The Red Army. New Park Publications Ltd., London, 1978 (first ed. 1938).

Ylikangas, Heikki: Tie Tampereelle: Dokumentoitu kuvaus Tampereen antautumiseen johtaneista sotatapahtumista Suomen sisällissodassa. WSOY, Porvoo, 1993.

Young, Helen Praeger: Choosing Revolution. Chinese Women Soldiers in the Long March. University of Illinois Press, Urbana & Chicago, 2001.

Yu, Maochun: The Taiping Rebellion: A Military Assessment of Revolution and Counterrevolution. Teoksessa David A. Graff and Robin Higham (ed.), A Military History of China. Westview, Cambridge, 2002.

An English summary: A comparative analysis of the Finnish Civil War in 1918.

The civil war fought in Finland during Spring 1918 formed only a part in a series of wars and revolutions that ravaged throughout Europe during the last phases of the First World War and beyond. Despite this, the Finnish war has not often been dealt with as a part of this larger experience in scholarly research. This book intends to bring some light to the Finnish experience from an international point of view. The subjects covered include the composition of the armies involved, their armament and training, international law of war, wartime brutalities, and the fate of the dead.

Three comparative cases are raised, the Russian Civil War in 1917–20, German revolution and its aftermath in 1918–20, and the Irish revolts between 1916–23. Ireland has been chosen because its experiences measure more closely in size to those in Finland, unlike the cases with Russia or Germany.

The main subjects for comparison are the experiences of the soldiers involved in these wars, especially in relation to killing and dying. Death is handled by evaluating the ways in which people died and how their bodies were treated afterwards. Killing is dealt with not only by its means and methods used, but also from an ideological point of view. This brings forward the contemporary international laws on war and how these were followed in Finnish conditions.

Suomen sotasurmat 1914–22 -projektin julkaisut

- Sotaoiloissa vuosina 1914–22 surmansa saaneet. Tilastoraportti. Toim. Lars Westerlund (2004)
- Suomen vuoden 1918 sisällissodan rintamatappiot. Kirjoittanut Aapo Roselius (2004)
- Suomen väestön katastrofikuolleisuus vuosina 1917–19. Kulkutaudit, nälänhätä ja vankileirien tragedia. Kirjoittanut Pentti Mäkelä (2004)
- Venäläissurmat Suomessa vuosina 1914–22. Niteet 1 sekä 2.1. ja 2.2. Toimittanut Lars Westerlund (2004)
- Maailmanvallankumouksen liepeillä. Vuoden 1918 sotauhrit vertailevasta näkökulmasta. Kirjoittanut Risto Marjomaa (2004)
- Norden och krigens i Finland och Baltikum åren 1918–19. Red. Lars Westerlund (2004)
- Hinnalla hengen ja veren. Suomalaisten vapaaehtoisten sotasurmat Virossa vuonna 1919. Kirjoittanut Iiris Heino (2000)
- Heimoaatteen nuoret uhrat. Suomalaisten sotilasretkikuntien henkilötappiot Itä-Karjalassa ja Petsamossa 1918–22. Kirjoittanut Aapo Roselius (2002)
- Suomalaiset ensimmäisessä maailmansodassa. Venäjän, Saksan, Ison-Britannian, Ranskan, Australian, Uuden Seelannin, Etelä-Afrikan, Yhdysvaltain, Kanadan ja Neuvosto-Venäjän armeijoissa vuosina 1914–22 menehtyneet suomalaiset sekä sotaoiloissa surmansa saaneet merimiehet. Toim. Lars Westerlund (2004)

Näiden teosten lisäksi ilmestyvät myöhemmin Marko Tikan tutkimus vuoden 1918 sodan teloitetuista, tutkimus vuoden 1918 surmaajista ja Magnus Westerlundin tutkimus Suomen ruotsinkielisten sotasurmista vuosina 1914–22.

Suomessa keväällä 1918 käyty sota muodosti vain osan Euroopassa ensimmäisen maailmansodan aikana ja seurauksena käydyistä sodista, sisällissodista ja kapinoista. Tutkimuskirjallisuudessa sitä on kuitenkin harvemmin käsitelty osana tätä laajempaa kokemusta. Tässä teoksessa pyritään valaisemaan Suomessa käydyn sodan tiettyjä piirteitä kansainvälisestä näkökulmasta. Näihin kuuluvat sotajoukkojen rakenne, aseistus ja koulutus, sotilaiden suhde kuolemaan, tappamiseen ja sodan lakeihin, sekä kuolleiden kohtelu.

Kansainvälisiä esimerkkitapauksia on kolme, Venäjän sisällissota vuosina 1917–20, Saksan vallankumousta seuranneet levottomuudet 1918–20, sekä kaukaisimpana kolme kapinaa Irlannissa vuosina 1916–23. Irlanti on valittu mukaan siksi, että sen kokemukset lähestyvät mittasuhteiltaan edes jossain mielessä Suomen vastaavia, toisin kuin Venäjällä tai edes Saksassa käydyt taistelut.

Keskeisenä vertailun kohteena arvioidaan kunkin alueen sotilaiden taustoja ja kokemuksia, sekä erityisesti tappamiseen ja kuolemaan liittyviä tekijöitä. Ensimmäisillä tarkoitetaan lähinnä sotilasarvoa, sosiaalista taustaa siviilissä, sekä ikäjakautumaa. Kuolemaa lähestytään arvioimalla kuolintapoja sekä sodassa kuolleiden kohtelua. Tappamista käsitellään lukumäärän sekä käytettyjen keinojen ja välineiden ohella myös ideologiselta ja henkiseltä kannalta. Tällöin nousevat esiin aikakauden kansainväliset sodan lait sekä niiden noudattaminen Suomen oloissa.

1914 1922
SUOMEN SOTASURMAT

VALTIONEUVOSTON KANSLIA

Kannen valokuva esittää Tolkisten punakaartilaisia vuonna 1918. Oikealla oleva massankeittäjä Juho Tuomijoki kuoli lahden pakko-työlaitoksessa 18.10.1918. Kuva Suomen sotasurmat 1914–22 -projektin valokuva-arkisto.